

Keyifli Okumalar Dileriz

Binlerce kategoride milyonlarca PDF e-kitap, ders kitapları, dergiler ve romanlara platformumuz üzerinden ücretsiz ulaşabilirsiniz.

RESMİ WEB SİTEMİZ

<https://rantey.org>

Yedek ve Duyuru Kanallarımız

Sitemize erişim engeli gelmesi veya adres değişikliği durumunda aşağıdaki kanallardan güncel giriş adresine erişebilirsiniz:

- Telegram: <https://t.me/birkitapbir>
- WhatsApp Kanalımız : <https://whatsapp.com/channel/0029VbDHv8uE50Us4lvMoc0Y>

C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

Mussolini ve Faşizm

PAUL GUICHONNET

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

Ücretsiz PDF Kitap Arsivi - <https://rantey.org>

C E P . Ü N İ V E R S İ T E S İ

Mussolini ve Faşizm

Mussolini et le fascisme

PAUL GUICHONNET

*Cenevre Üniversitesi Onur Profesörü
Fransa Enstitüsü Muhabir Üyesi*

Çeviren
Tanju Gökçöl

İletişim Yayınları • PRESSES UNIVERSITAIRES DE FRANCE

İ l e t i ŝ i m Y a y ı n l a r ı
C E P Ü N İ V E R S İ T E S İ

İletişim Yayıncılık A.Ş.

Kurucusu Murat Belge

Sahibi Tuğrul Paşaoğlu

Genel Yayın Yönetmeni Fahri Aral

Yayın Yönetmeni Mustafa Bayka

Yayın Danışmanı Ahmet Insel

Tasarım Ümit Kıvanç

Uygulama Suat Aysu

Kapak İllüstrasyonu Gürcan Özkan

Dizgi Remzi Abbas

Düzelti Metin Pınar

İç Baskı ve Cilt Şefik Matbaası

Kapak Baskısı Sena Ofset

Mussolini et le fascisme

(Que sais-je?, 8e édition corrigée: 1993)

© Presses Universitaires de France, 1966

108, Boulevard Saint-Germain, 75006, Paris France

İletişim Yayınları Cep Üniversitesi 165

ISBN 975-470-661-1

© 1998, İletişim Yayıncılık A.Ş.

1. Baskı 1998, İstanbul

Klodfarer Cad. İletişim Han No.7

Cağaloğlu 34400 İstanbul, Tel. 0212.516 22 60 - 61 - 62

Fransa Kültür Bakanlığı'nın katkılarıyla yayımlanmıştır.

İçindekiler

Giriş	
Tarih Karşısında Faşizm.....	5
BİRİNCİ BÖLÜM	
Faşizmin Kökenleri	9
I. Cavour'dan Giolitti'ye (1861-1914)	9
II. Savaşa Katılma. Savaş.	
“Kolu kanadı kırık zafer” (1915-1919).....	20
İKİNCİ BÖLÜM	
Faşizmin Gelişmesi (1919-1925)	25
I. Benito Mussolini	25
II. Faşizmin Doğuşu (1919-1921)	32
III. İktidarın Ele Geçirilmesi ve Rejimin Yerleşmesi (Ekim 1922-Aralık 1925).....	40
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM	
Faşist Devlet ve Rejimin Başarıları (1925-1936)	47
I. İç Gelişme	48
II. Faşizmin Karşıtlığı (Sürgünler ve Komplolar).....	66
III. Dış Siyaset (1925-1936)	71
DÖRDÜNCÜ BÖLÜM	
Faşizmin Gerilemesi ve Çöküşü (1937-1945)	81
I. Savaşa Yöneliş (1936-1940)	81
II. Savaşta İtalya	90
III. Bozgun. Rejimin Çökmesi (Temmuz 1943-Nisan 1945)	96
Sonuç.....	111

GİRİŞ

TARİH KARŞISINDA FAŞİZM

Kişisel güç ve şiddet üstüne kurulu faşist rejim, yaklaşık çeyrek yüzyıl süreyle, İtalya'ya egemen oldu. Rönesans'ın altın çağından bu yana ilk kez, İtalya yarımadası, Avrupa'nın kaderini etkilemekteydi -ama ülkeyi bozguna ve felakete sürükleyecek olumsuz bir yönde. Yeni bir siyasal ve toplumsal düzen kurma iddiasındaki faşizm, iki dünya savaşı arasında ortaya çıkıp gelişti ve demokrasilerin karşısına dikilen diktatörlükler, en beterleri olan nazizm dahil, doğrudan doğruya ondan kaynaklandılar. Yani, izleri günümüzde bile bütünüyle ortadan kaldırılamamış olan faşizm, XX. yüzyılın ilk yarısının en büyük olaylarından biridir.

Mussolini'nin rejiminin felaketle çökmesinden bu yana yarım yüzyıl geçti ve olayın eksik, ateşli ya da tartışmacı yakın tanıklıklarının yerini, olguların bilimsel yöntemle çözümlenmesi aldı. Birkaç yıldır İtalya'da ve yabancı ülkelerde, *ventennio*'nun eleştirili bir tablosunu çizmeye, nedenlerini incelemeye ve gelişmesinin ana hatlarını ortaya çıkarmaya olanak sağlayan belgeler ve incelemeler birbiri ardına yayınlandı.

Faşizmin kökenleri ve doğası sorunu, daha diktatörlüğün kuruluş yıllarından başlayarak tartışılan bir konu oluşturdu. XIX. yüzyılın son çeyreğinden başlayarak bütün gelişmiş ülkeleri parlamenter ve liberal cumhuriyet yönetimlerine ya da monarşi yönetimine yöneltecekmiş gibi görünen evrimden böylesine bir kopuş karşısında, düşünürler ve siyaset adamları, dönemin siya-

sal bilincinin ortaya koymuş olduğu sorulara yanıt bulmayı denediler. Mussolini'nin şakşakçıları, bireysel görünüş üstünde, "ilahi" üstün insanın kişisel ağırlığı üstünde durdular. Genç İtalya krallığının maddi ve manevi gelişmesini başlatmış olan burjuva liberalizmi içinde yetişmiş İtalyanlarsa, faşizme tarihsel bir anormallik, beklenmedik bir yoldan sapma ve evrim çizgisinden rastlantısal bir kopma gözüyle, daha sonra da, "kökleri ulusun geçmişinde bulunmayan bir serüvenciler çetesi-nin" zaferi gözüyle baktılar. Bu, daha önceki evrimden "kopma" tezini, yüzyılın ilk yarısında İtalya'nın başlıca düşünürü olan ve faşizm deneyimini yaşayacak kuşağı çok büyük ölçüde etkileyecek Benedetto Croce (1866-1952) savundu. Başlıca temsilcisi İngiliz Denis Mack Smith olan başka tarihçilerse, Mussolini'nin yükselişini, taban tabana karşıt bir bakış açısından, İtalya'ya özgü bir olgu olarak, ülkenin bütünlüğünün sağlanmasından sonra ulusun sorunlarını çözmeyi ve gerçek bir parlamenter rejim kurmayı başaramamış bir yarımadanın yetersizliklerinin mantığa uygun bir sonucu olarak gördüler. Cavour'un makyavelci baskı rejimi, modern *condottiere*'nin Garibaldi tarzı bireysel serüveni, Crispi'nin güç isteği ve ulusçuluk, faşist serüvene elverişli zemini hazırlamışlardı. Marksçı yorumlamadan yana olanlarsa, ekonomik ve toplumsal etmenleri vurguladılar. Onlara göre faşizm her şeyden önce bir "sınıf olgusu"dur; kapitalist burjuvazinin ve yayılmacı anlatımlarının, savaş sonrası bunalımı ile savaşın kurbanı olmuş emekçi yığınlarının gelişmesi karşısında gösterdiği tepkidir. Faşizmin sosyalizme karşı ve işçi sınıfına karşı savaşımı, Mussolini'de, kişiliği ve kişisel düşünceleri diktatörlüğün başarıya ulaşmasında belirleyici etmen olmamış bir uygulayıcı bulmuştur.

Gerçekteyse, ilerdeki sayfalarda kökenlerini çözümleyeceğimiz faşizm, bir dizi karmaşık, doğası ve evrimi

farklı nedenin sonucudur ve aynı yöne doğru gelişerek birleşmeleri sonucunda onu doğurmuş olan güçlerin yalnızca birine ya da birkaçına indirgenemez. Diktatörlüğün, Birinci Dünya Savaşı'nı izlemiş olan bunalım ortamı içinde klasik demokrasilerin güçsüzlüklerinden yararlanmış, Avrupa'ya özgü bir olay olması ve başka baskı rejimlerinin, özellikle de hitlerciliğin, faşizmin gelişmesiyle birçok benzerlik göstermeleri, Mussolini'nin rejiminin bütünüyle İtalya'ya özgü bir kökenden kaynaklandığını söylemeye izin vermez. Bununla birlikte 1918 sonrası Avrupa'sında, ekonomik ve toplumsal etmenlerin birçok ülkede "faşizm öncesi" bir durum yarattıkları doğru da olsa, diktatörlüğün yarımada, uygulamaları, görüşleri, önderinin psikolojisi, sorunlarına ve çelişkilerine getirilmiş çözüm'denemeleri açısından bütünüyle İtalya'ya özgü bir vurgu kazanmış olduğu da doğrudur. Hareketli ve geleceği belirsiz başlangıçlardan (1919-1922) sonra, Mussolini iktidarı ele geçirmiş ve onbeş yıl kadar süreyle, egemenliğini pekiştirip, ülkenin her yanına yaymıştır. Ama diktatörlüğün yükselen eğrisi, Etyopya savaşından ve İkinci Dünya Savaşı'nın patlak vereceğinin habercisi olan uluslararası gerilimden başlayarak, tavana vurmuştur. Nazizmin yükselişi ve başarıları karşısında faşizm, o güne kadar üstlenmiş olduğu, öbür diktatörlüklerin izledikleri bir prototip ve örnek olma işlevini yitirmiştir. Mussolini, adım adım Hitler'in dümen suyuna sürüklenmiş ve gün geçtikçe ona bağımlı bir işleve indirgenmiştir. 1938'den önce iç ve dış siyasette ulaşılan başarıların ardından, savaş yarılmalarına son vermiş ve önce yanıldığının farkına varan, daha sonra da içten içe düşmanca bir tutum takınan İtalya'da, askerî bozgun ile Direnme hareketinin ortak eylemi, Duce ile rejimini devirmiştir

BİRİNCİ BÖLÜM FAŞİZMİN KÖKENLERİ

Faşizmin doğacağı ve gelişeceği zemini tanımak ve ortaya çıkışını hazırlamış temel öğeleri birbirinden ayırt edebilmek için, üniter devletin başlangıcına dönmek ve İtalya'nın 1861-1914 arasındaki gelişmesini gözden geçirmek gerekir¹.

I. —Cavour'dan Giolitti'ye (1861-1914)

1. Sağın yönetimi (1861-1876). — 1861'de İtalya Krallığı'nın kurulduğunun ilan edilmesinden sonra, Piemonteli yurtsever Massimo d'Azeglio şöyle diyordu: “Şimdi İtalya yaratıldı ama, İtalyanları da yaratmak gerek.” Bu şaka yollu takılma, XIX. yüzyılın başına kadar, hattâ bazı noktalardan 1914'e kadar, yarımada'nın durumunun nasıl olacağını çok iyi açıklar. Avrupa'daki büyük devletlerin gün geçtikçe daha büyük bir refah gerçekleştirdikleri ve yağınların ulusal yaşama gün geçtikçe daha geniş ölçekte katılmasını sağladıkları sırada, İtalya birçok alanda, birliği sağlanmış krallığın örgütlenmesinin ortaya çıkardığı sorunları aşmakta yetersiz kalır gibiydi. *Risorgimento*'nun atılımları ve yönetici sınıfın bir bağımsızlık ve saygınlık siyasetine erişme emelleri ile 1877-1896 arasındaki dünya bunalımından bütün başka ülke-

1 Bkz. Paul GUICHONNET'nin, “Que sais-je” dizisinde yayınlanan “*Histoire de l'Italie*” (İtalya Tarihi; No. 286) ve “*L'Unité Italienne*” (İtalya'da Birliğin Sağlanması No. 942) adlı kitapları.

lerdekinden daha çok etkilenmiş ekonomik koşulların yetersizliği nedeniyle hükümetlerin eylemine kilit vuran sınırlamalar arasında, çelişki vardı. Cavour'dan sonraki, Fransa'yla dostluk ve ittifak geleneğinin mirasçıları olan yöneticilerin "tarihsel sağ"ı, hâlâ canlılığını koruyan bir bölgeciliğin ayrılıkçı tehlikesiyle savaşılabilmek için, merkezci bir yönetim aygıtı kurmuştu. Ama bu "tarihsel sağ", bütçe açığını kapatmak için -boşu boşuna, çünkü banknotun değerini devlet müdahalesiyle yüksek tutma çabaları 1881'e kadar sürdü- ve eski Napoli Krallığı'ndaki köylülerin cehaleti ile az gelişmişliğinin siyasete yansması olan güneydeki haydutları ortadan kaldırmak için çabalaya çabalaya gücünü tükettikten sonra, 1876'da iktidardan düşürüldü.

2. Solun yönetimi (1876-1896). — Etiket değişikliğine karşın, yönetici kadronun zihniyetlerinde pek az değişiklik vardı ve faşizme kadar, siyasal kurumlar, 1847'de Piemonte dükü Carlo Alberto'nun hazırlamış olduğu, sonradan yeni kurulan krallığın anayasası olan *Temel Statü*'nün yarattığı kurumlar olarak kaldılar. Hükümdara ayrılmış yetki alanı genişti ve Temmuz Monarşisi'nin kopyası olan, vergi ödeyenlerin oy kullanmasına dayalı bir parlamenter rejim, iktidarı dar bir "yasal ülke"ye vermekteydi. Bu seçkinler İtalya'sı, sorunları bütünüyle siyasal terimlerle düşünmekteydi. Burjuvaziden doğmuş ve kırsal soylu sınıftan kaynaklanmış, tarımdan ve taşınmaz mallar mülkiyetinden sağlanmış gelirlere ve servete sahip bu sınıf, *Risorgimento*'nun "ortanın ortası" reformculuğu idealinin gerçekleştiğini görmüştü. Mazzini'nin demokratik denemelerini ve Garibaldi'nin köylü devrimi hazırlığını bastırarak, siyasal liberalizmi ekonomik ve toplumsal dönüşümlerle tamamlamaya karşı çıktı. Bu olgu İtalya'ya özgü olmamakla -III. Cumhuriyet'in resmî Fransa'sı da, emekçilerin durumuna

pek duyarlılık göstermemiştir- birlikte, “iki İtalya” arasındaki, yani Kuzey Avrupa’yı örnek alarak gelişmiş Kuzey İtalya ile seçkin sınıfının kültürlülüğüne karşın feodal yapısından kurtulamamış Güney İtalya arasındaki uçurumu derinleştirdi. Sol yönetim İtalya’yı, Fransa’dan uzaklaşmanın vurguladığı, yeni bir etkin dış siyasete yöneltti, içteyse, Cavour’un sorumlu tutulabileceği üstü örtülü baskı rejimi, bir yönetim yöntemi haline gelerek, gelenekleri ile etkisi henüz zayıf bir parlamento- nun güçsüzleşmesine, ve saygınlığını yitirmesine katkıda bulundu. O andan başlayarak da, ulusçuluğun ve faşizmin doğmasına katkıda bulunacak temalar ve alışkanlıklar yerleşmeye başladı. Solun başlıca iki önderi olan, monarşiye bağlanmış eski garibaldiciler Depretis ve Crispi, kral Umberto I ile kraliçe Margherita’nın muhafazakâr ve baskıcı görüşlerini benimsediler.

Risorgimento sonrası dönemin iki kösteği vardı. Birincisi, ulusal toprakların bütünlüğünün tam anlamıyla sağlanamamış olması: Trentino ve Trieste, yığınların bilinçaltında hâlâ kalıtsal düşmanı temsil eden Avusturya’nın egemenliğinde kalmış, “geri alınamamış” (*ir-redente*) topraklardı. İkinci köstek, Roma sorununun kilitlenmiş olmasıydı. Devletlerini ve yeryüzü iktidarını yitirmiş olan papa Pius IX (1846-1878), kendini bile isteye Vatikan’ın duvarlarına arkasına kapatmış, İtalya Krallığı’yla uzlaşma yolundaki bütün önerileri inatla reddetmekteydi. Katoliklere seçimlere katılmalarını yasaklayarak, zaten sınırlı olan siyasal aygıtı daha da daraltmıştı ve yerine geçen Leo XIII (1878-1903) de, bu uzlaşmaz tutumunu sürdürdü. Solun aldığı, kısmen katolik muhafazakârları başarısızlığa uğratmak için tasarlanmış liberal önlemler, ancak sınırlı bir rol oynayabildi. Halkın nefret ettiği tahıl öğütülmesinden alınan verginin kaldırılmasından sonra, 1884’te bir seçim reformuyla, oy kullanma yaşı 25’ten 21’e, oy kullanabilmek

için ödenmesi gereken vergi miktarı 40 lireden 19 lirete indirildi ve ilkökul diploması olanlara oy kullanabilme hakkı tanınmasıyla, seçmen sayısı 500 000'den 3 milyona çıkarıldı. Ama kamu yaşamına katılım hâlâ birazlığın elindeydi. Zorunlu öğretimle ilgili 1877 yasa-sı, kaynak yetersizliği nedeniyle, büyük ölçüde etkisiz kaldı. 1871'de 26 801 154 olan nüfusun cahilliği (6 ya-şın üstündekilerin % 69'u okuma yazma bilmiyordu) ve kayıtsızlığı, siyasal ve yurttaşlık haklarıyla ilgili bilinçsiz-liği yansıtmaktaydı. 1876-1887 arasında aşağı yukarı ke-sintisiz olarak iktidarda kalan Agostino Depretis (1813-1887) "dönüşümcülük" uygulamasını başlatıp, partile-rin dönüşümlü olarak iktidara gelmeleri yoluyla -bazen de rüşvet yoluyla- geçici çoğunluklar elde etti. Adriya denizi kıyılarında ödünler verileceğini beklemiş olduğu Berlin Kongresi'nin sonuçlarından umutsuzluğa kapı-lan, Avrupa'dan yalıtılan ve *irredentismo* nedeniyle Avus-turya'yla ilişkileri bozuk olan İtalya, Fransa'yla -1884'de Tunus'un işgalini başlattı- çatışmaya girdi. Üçlü İttifak'ı imzalayarak (20 Mayıs 1881), Berlin ve Viyana'ya yak-laştı. Düzenli biçimde yinelenen bu antlaşma, 1915'e kadar Roma hükümetinin dış siyasetinin temelini oluş-turdu. Sol hükümet, Alpler sınırını tahkim ederek ve güçlü bir donanma oluşturarak, büyük ve pahalıya mal olan bir silahlanma siyaseti başlattı.

İçte, din adamları karşıtlığının artırılması, Üçlü İtti-fak'la ilişkilerin sıkılaştırılması ve sömürgeci ulusçulu-ğun başlaması, 1887-1889 ve 1893-1896 arasında başba-kanlık yapan Francesco Crispi (1819-1901) döneminin belirleyici özellikleri oldu.

Fransa'yla ülkeyi iflasa sürükleyecek bir gümrük tari-feleri savaşı başlatılırken, Crispi ülkeyi, sömürgeci eyle-me yöneltti. 1890'da Eritre'nin yaratılmasından sonra, megalomanca bir toprak genişletme isteğiyle, Somali'ye giriş, İtalya'nın 1889'da Ucciali'de terimleri belirsiz bir

koruma anlaşması (çok geçmeden hükümdar Menelik tarafından iptal edilmiştir) imzalamış olduğu Etyopya'ya doğru genişletildi. General Baratieri Tigre'yi işgal ettiyse de, 1 Mart 1896'da Adua'da ağır bir yenilgiye uğraması, ikinci Crispi hükümetinin düşmesine yol açtı.

1880 yıllarında, İtalyan ekonomisini sonunda modernleştirecek dönüşümler başlatıldı. Bütün Avrupa'yı etkilemekte olan tarım bunalımının ve birinci kesimden (tarım) elde edilen gelirlerin azalmasının serbest bıraktığı üretim güçleri, ağır sanayiye yönelmekteydiler. Askerî siparişlerin uyardığı ağır metalürjide (Terni çelik tesisleri) ve yapı sanayisinde, kesin bir gelişme gerçekleştirildi. Papalık Roma'sı, bürokrasi küçük burjuvazisinin oluşturduğu yeni sınıfların yaşadığı yeni mahallelerle kuşatılmaktaydı. Ama 1887'den sonra, korumacı gümrük siyasetinin artırılması, sanayinin hammadde ve yakıt sağlama sorunlarını şiddetlendirerek, bu hızlı ekonomik gelişmeye zarar verdi. Birçok banka iflasıyla ve skandalıyla vurgulanan bir ekonomik çöküntü, 1896'ya kadar sürdü. Yurt dışına göçmen dalgasının oluşturduğu güvenlik supapı, XIX. yüzyılın son aylarının arka planını oluşturan sıkıntıları hafifletmede yetersiz kalmaktaydı. Faşizmin doğmasına yol açacak iki güç, işte bu dönemde önce oluşmaya, sonra da birbiriyle çekişmeye başladı: Bir yanda, yasal düzen ve ulusçuluk yanlısı burjuva İtalya; öte yanda halk yığınları ve sosyalizm.

3. 1898 bunalımı ve "Giolitti çağı" (1897-1914). — *Risorgimento*'dan kaynaklanmış kuşakta, kırksekiz kuşağı ve mazzinicilik gelenekli, romantik devrimci ve Baku'nin'in etkisiyle iyice anarşizm kokulu bir sosyalizme bulaşmış radikal bir akım varlığını sürdürmüştü. 1872'den başlayarak işçi toplulukları ortaya çıkıp, kongreler toplamaya koyuldu; bu arada, özellikle yarımada-

nın orta ve güney kesimlerinde, yoksul ve cahil köylü sınıfını dönem dönem sarsmış olan köylü ayaklanmaları geleneğinde tarım işçisi ayaklanmaları patlak vermektedir (Avrupa'nın öbür ülkelerindeki "işçi" partilerinde bulunmayan bu güçlü kırsal kesim bileşeni, İtalyan sosyalizminin özgün niteliklerinden biridir). Böylece, 1892'den başlayarak *Mezzogiorno*'da, tarım işçilerinin "demetler" (*fasci*) -sonradan faşizm tarafından yeniden ele alınacak terimin ilk kez ortaya çıkışı- hareketi oluştu. 1880 dolaylarında, marksçılığın yaygınlaşmasıyla birlikte yeni bir evre başladı. İtalya 1870'ten sonra büyük ölçüde Alman kültürünün etkisinde kalmış ve olgucu marksçılık, aydınlardan ve üniversite öğretim üyelerinden oluşan bir seçkinler tabakasında yayılmıştı. 1886'da *Kapital* çevrildi ve 1891'de, radikal ve anarşist eğilimler arasında, Alman sosyal demokrat hareketini örnek alan bir sosyalist parti kuruldu. Önderleri Antonio Labriola (1843-1904), Andrea Costa (1851-1910), Leonida Bissolati (1857-1920), Filippo Turati (1857-1932) ve "yaşam arkadaşı" Anna Kuliscioff'tu. Partinin *Critica sociale* gibi dergilerinin ve 1896'da kurulan gazetesi *Avanti*'nin çevresinde bir propaganda etkinliği örgütlenip, önce sanayi merkezlerindeki işçileri ve Po ovası köylülerini etkiledi. Belirli bir vergi ödemeye dayalı seçim sisteminden kaynaklanan engellere karşın, sosyalistler daha 1895 seçimlerinde 138 000 oy (toplam oyların % 9'u) almayı başardılar. Bu arada, Giuseppe Toniolo'nun önderliğini yaptığı bazı katolikler de, düzenli aralıklarla kongreler toplamaya koyulup, özellikle Leo XIII'ün 1891'deki *Rerum novarum* genelgesinden sonra, toplumsal sorunlara ve ülkedeki siyasal yaşama katılmaya gün geçtikçe daha çok ilgi duymaya başladılar.

Toplumsal uyumsuzlukları daha da şiddetlendiren ekonomik sıkıntılar, 1898'de yasal düzen yandaşları ile yeni haklar isteyen güçler arasında bir dizi çatışmaya

yol açtı. Milano'daki işçi ayaklanmalarının şiddetle bastırılması, Rudini ve Pelloux'un muhafazakâr hükümetlerini gözden düşürdü. XX. yüzyılın ilk yılı, kesin bir dönemeç oldu. 1900 haziranındaki seçimlerde, Crispi hükümetinin yerini almış olan sağ hükümet ağır bir yenilgiye uğradı. 14 temmuzda da anarşist Bresci, liberal evrime direnişin ve baskıcı hükümet formülünün simgesi olan kral Umberto I'i öldürdü. 31 yaşında tahta çıkan kral Vittorio Emanuele III (1869-1947), kendisinden önceki hükümdarlardan çok daha yumuşak kişilikli bir insandı ve parlamenter geleneğe dönerek, yürütme gücünü başbakana bıraktı. O tarihten başlayarak siyasal yaşama mart 1914'e kadar -Sydney Sonnino'un kısa süreli iki başbakanlık dönemi dışında - ya doğrudan doğruya (1903-1905; 1906-1909; 1911-1914) ya da yardımcıları Fortis ve Luzzatti aracılığıyla yönetimi elinde tutan Giovanni Giolitti (1844-1928) damgasını vurdu. Giolitti çağı İtalya için, ekonominin toparlandığı, siyasal karışıklıkların yumuşadığı ve dışta başarılar kazanılan bir dönem oldu. Zeki ve çalışkan bir Piemonteli olan, uzun süre yönetim kadrolarında görev almış Giolitti, asla bir kuramcı ya da idealist değildi. Siyasette ve ekonomide ılımlı bir liberalizmi savunan, gerçekçi ve ampirist bir siyasetçiydi. İçte, "dönüşümcülüğün" yöntemlerini yenden alıp, "böl ve yönet" ilkesine uyarak sert bastırma hareketlerinden kaçındı; yığınlar ile parlamentonun ve sendikaların istekleri arasında ustalıkla manevralar uyguladı. Diktatörlüğü esnekti; uzlaşmada, rakibi yansıztırmayı ya da kendi saflarına çekmeyi sağlayan ödünler vermede olağanüstü bir başarı gösteriyor ve çoğunluğu sağlayabilmek için, seçmene rüşvet dağıtmaya dayanıyordu. Ne var ki, taktik alanda başarılı olan giolitticilik, parlamento kurumunun saygınlığını yitirmesine ve demokrasi geleneğinin henüz zayıf kökler salabilmiş olduğu bir ülkede yurttaşlık hakları düşüncesinin güç-

süzleşmesine yol açan nedenlerden biri oldu. Düşmanlarının “*l'uomo della malavita*” diye adlandırdıkları kişi böylece, onü örnek alarak biçimlenmiş yönetici sınıfla birlikte, faşizmin yükselmesinde kesin bir rol oynadı.

Giolitti'nin etkinliğini, tarım ürünleri fiyatlarının ağır ağır artmasıyla vurgulanan elverişli bir ekonomik konjonktür desteklemişti. 1913'te 872 558 göçmenle en yüksek düzeyine erişen yurt dışına göç hareketi, “emek pazarının” fazlasını dışarı vermişti ve İtalya, birliğin sağlanmasından sonraki dönemde gerçekleştirilmiş pahalı yatırım donatılarının ürünlerini toplamaya başlıyordu. 1906'da devlet, demiryollarının işletilmesini üstlendi ve büyük bayındırlık çalışmaları ile okullar yapımını başlattı. 1898'de Fransa'yla gümrükler savaşına son veren ticaret antlaşmasının imzalanmasından sonra, bu ülkeyle ticaret yoğunlaştı. XIX. yüzyıl sonundaki fırtınaların dinmesinden sonra, bankacılık ağı yeniden kuruldu ve ülkede kömür çıkarımı yetersizliğini nispeten ödünleyen beyaz kömür, özellikle İtalya'nın Kuzey kesiminde sanayinin yeniden ve güçlü biçimde gelişmeye başlamasına yol açtı. Makine yapımı, çelik sanayisi, kimya sanayisi, dokuma sanayisi, otomobil yapımı - 1898'de Torino'da Fiat şirketi kuruldu- dallarında büyük ortaklıklar kurulup, yarımadaya modern ekonomik görünüşünü kazandırmaya başladılar. Kuşkusuz Kuzey ile *Mezzogiorno* arasındaki uçurum derinleştirse de, bütünüyle ele alındığında yaşama düzeyi yükseldi ve kişi başına yıllık gelir 1891-1895 arasında 324 lireden, 1911-1916 arasında 523'e yükseldi. Bir sosyal yasalar taslağının yürürlüğe konmasına karşın, işçi ve köylüler arasındaki çalkantı sürmekle birlikte, sosyalistler, ılımlı reformcular ile uzlaşmaz aşırımcılar (“bolşevikler”) arasındaki görüş ayrılıklarından ötürü zayıfladılar. 1913'te papalığa seçilen Pius X da, seçilmesinden sonra, papalığın üniter devlet karşısındaki tutumunu değiştirdi.

1904'te, Roma'nın ele geçirilmesinden başlayarak katoliklere kamu yaşamına katılmayı yasaklamış olan genelgeyi kaldırdı. Katolik dininde "modernleştirmeler" yapılmasını isteyen akımla savaşımın sürdürülmesine karşın, katoliklerin siyasal bağlanması ve liberalleşme eğilimi arttı. 1906'da Don Sturzo'nun etkinliğiyle Halk Birliği (1919'da Katolik Halk Partisi'ne dönüştü) kuruldu. 1913 seçimlerinde, Giolitti ile yeni eğilimin önderi arasında kurulan "Gentiloni Paketi", sosyalistlere karşı bir ittifak oluşturdu.

Uluslararası ilişkilerde, *irredentismo*'nun resmen yasaklanmış olmasına karşın için için yandığı İtalya, Üçlü İttifak'tan kısmen uzaklaşıp, 1902'de Fransa'yla gizlice imzaladığı antlaşmayla, Fransa Almanya'ya saldırmadıkça, bu ülkeye savaş açmamaya söz verdi. 1911'de Osmanlı İmparatorluğu'yla Trablusgarp Savaşı, İtalya'nın Libya'yı ilhakıyla ve Oniki adanın işgaliyle sonuçlandı. Bu sömürgecilik başarıları önemsiz de olsa, Crispi döneminde Etyopya'da uğranılan başarısızlıkların yol açmış olduğu düş kırıklıklarını sildi.

Özetle, gelişmiş ülkelerle arasındaki mesafenin hâlâ çok uzun olmasına karşın, İtalya Krallığı, aşamalı bir evrimle, ekonomik siyasal olgunluğa erişmeye doğru ilerler gibi görünmekteydi. 1912 haziranında yapılan seçim reformu da bunu doğruladı. Okuma-yazma bilen ya da askerliğini yapmış 21 yaşındaki bütün İtalyanlar ile okuma-yazma bilmesede 30 yaşını aşmış herkese oy kullanma hakkı tanıyan bu reform, seçmen sayısını 3 milyondan 8,5 milyona çıkararak, "neredeyse genel oy sistemini" getirdi.

Bu evrim gelecekteki faşist ideolojinin temellerinden birini oluşturacak bir akımın, yani ulusçuluğun gelişmeleriyle vurgulanan bir ruh durumu ve zihniyet ortamında gelişmişti. Ulusçuluk son derece önemli bir olgu olduğundan, üstünde biraz durmak uygun olur.

XIX. yüzyılın ikinci yarısında, İtalyan kültürü de olguculuğun etkisinde kalmıştı. Çevresinden kopuk bir dâhi olan Giosuè Carducci'nin hâlâ *Risorgimento*'nun romantizminin yankılarını sürdürdüğü sırada, *verismo* akımı edebiyatta, gerçekçi sanat anlayışını yerleştirmekteydi. Ama 1900 dolaylarında, başka ülkelerde de olduğu gibi, felsefede ve tarihte olguculuğa karşı bir tepki oluşmaya başlayıp, farklı derecelerde ve düzlemlerde gelişti. Bu tepkinin en derin ve özgün biçimi, XIX. yüzyılın ilk yarısında İtalya'yı derinlemesine etkileyecek olan Benedetto Croce'nin (1866-1952) düşüncesiyle temsil edilir. Aydın çevreleri felsefe, edebiyat ve tarih yapıtlarıyla, 1903'te kurduğu *Critica* dergisiyle etkileyen Croce, ilk yıllarındaki kuramsal marksçılıktan kopup, idealist bir sistem, yaratıcı sezgiye eski saygınlığını kazandıran bir yeni hegelmilik geliştirerek, bilgi edinmede tarihe ayrıcalıklı bir işlev yükleyip, aydınca tutumun özerkliğini ve özgürlüğünü vurguladı. Daha alt bir düzeyde, olguculuk karşıtlığı, ulusçuların düşüncesini ve propagandasını besledi. Bu, bütün Avrupa'da etkisini gösteren bir olayın İtalya'ya özgü görünümüydü ve çeşitli temaların bir araya gelmesinden oluşmuştu. Güç isteminin nietzscheciliği, belirli bir konformizm karşıtı kinizm, içgüdünün ve özneliliğin yüceltilmesi, "yaşama doğru atılım"la, Roma'nın geçmişteki büyüklüğünün anılarıyla karışıyor, yurdun bütünlüğünün tam olarak gerçekleştirilememiş olmasının utancını taşıyor, Giolitti döneminin ekonomik ve siyasal başarılarıyla da uyarılıyordu. Ulusçuluk, sömürgelerde uğranılan düş kırıklıkları döneminde doğarak, bir estetik ve siyasal öğretiyeye dönüştü. Doğrulanmasını Alfredo Oriani'nin (1852-1909) tarihsel denemelerinde aradı ve karmakarışık, çoğunlukla da çelişkili düşüncelerin ve akımların çalkantısı arasında, Floransalı Enrico Corradini'nin (1865-1931), Giovanni Papini'nin (1881-1956), Giuseppe

Prezzolini'nin (doğumu 1884) oluşturdukları grubun çevresinde biçimlenip, görüşlerini *Leonardo* (1903-1907), *la Voce* (1908-1916), *Lacerbà* (1913-1915) dergilerinde dile getirerek, Marinetti (1876-1944) çevresinde toplanmış "fütürist"lerin gürültücü ve kışkırtıcı desteğinden yararlandı.

Ulusçuluğun yaygınlaşmasına, Gabriele d'Annunzio'nun şiirleri büyük katkıda bulundu. Biraz modası geçmiş belagetçiliği ve estetikçiliği, görkemli imgelerle süslü bir dille, "düşün kızkardeşi eyleme" çağrısı, zarif imgelerle donattı. Bu söz taşkınlığı, vasatlığının ulusçular tarafından topa tutulmasına karşın, burjuvazinin orta tabakasını büyüledi. Böylece, 1910'da kurulan *Associazione nazionale italiana*'nın ve günlük gazetesi *Idea nazionale*'nin (1911) yönlendirdiği ortak bir "zihniyet" doğdu. Giolitti bu güçten ustalıkla yararlanıp, dış siyasetinin hizmetine vermeye uğraştı. Ulusçular, güçlü bir siyasal kurum oluşturamamalarına -1913'te parlamento bu "etiketi" taşıyan birkaç milletvekili girebildi- ve aralarındaki görüş ayrılıkları nedeniyle geniş yığınlarda sakıncalı bir bakış uyandırmalarına karşın, gene de, eylemleri İtalya'nın 1915'te savaşa girmesinde belirleyici rol oynayacak bir baskı topluluğu oluşturdular. Propagandaları, Trablusgarp savaşının -İtalya'nın 1914'ten önce giriştiği savaşların hem halk tarafından en çok destekleneni, hem de en haksız olanı- uyandırdığı ortak coşkuyu da etkiledi.

Avrupa'nın öbür ülkelerinde, özellikle de Fransa'da olduğu gibi, Birinci Dünya Savaşı'ndan önceki yıllara, aşırı uçlar arasındaki karşıtlıkların artması damgasını vurdu. Dönemsel olarak birbirini izleyen genel grevlerle yansıyan toplumsal çalkantı şiddetlendi ve giotticilik, bu çalkantıyı dizginlemekte gün geçtikçe daha çok güçlük çekmeye başladı. Aşırı solcuların oylarını artırdıkları, hükümet çoğunluğununsa zayıfladığı 1913 seçimle-

rinden sonra, Giolitti çekilerek, yerini Antonio Salandra'ya bıraktı. Haziran 1914'te Salandra, Marchia ve Romagna'da cumhuriyetçiler ile anarşizm yandaşlarının başlattıkları "kızıl hafta" karışıklıklarına göğüs germek zorunda kaldı.

II.— Savaşa Katılma. Savaş.

“Kolu kanadı kırık zafer” (1915-1919)

İtalya ve Birinci Dünya Savaşı.- İtalya'nın Birinci Dünya Savaşı'na katılması, çağdaş tarih biliminin derinlemesine bir eleştirili yeniden değerlendirme uyguladığı olaylardan biridir ve bu değerlendirme, diktatörlük yandaşlarının çarpıtmış oldukları geleneksel resmî tarihin yorumlarını düzeltme olanağı sağlamıştır. Savaşa katılma kararı, ülkenin çoğunluğunun ve parlamento-nun istememesine karşın, Salandra-Sonnino hükümeti-nin isteğiyle ve hükümdarın onayıyla alınmıştır.

Almanya Fransa'ya savaş açar açmaz, Roma hükümeti 1902 antlaşmasının çekince maddesini yürürlüğe koyarak, yansızlığını ilan etti. İtalya bir yıl süreyle, taraflardan birinde ya da öbüründe yer almasını sağlamak isteyen İtilâf devletleri ile İttifak devletlerinin diplomasi savaşının dama taşı oldu.

Savaşa katılıp katılmama sorunu, ulusu derinlemesine ikiye bölmekteydi. Ülkenin gerçek olanaklarını bilen, ileri görüşlü ve temkinli Giolitti, “etken yansızlığın” tezlerini savundu. Salandra'ysa, savaşa katılmaksızın, katılmama karşılığında Avusturya-Macaristan'dan ödünler koparmayı hedef alan “kutsal egoizm” formülünü ortaya attı. Eğilimini, kamuoyunun çoğunluğu, çeşitli nedenlerle -sosyalistlerin savaş karşıtlığı ve uluslararasılığı; katoliklerin ve iş çevrelerinin çoğunun barış isteği-paylaştı. Bu “yansızlık yandaşları”nın karşısında, sayıları “katılma yandaşları”ninkinden daha az olan İttifak dev-

letleri yandaşları (Almanya'ya bağlı bazı aydınlar ve sanayiciler) ile katılma yandaşları yer almaktaydılar. Katılma yandaşlarıysa, özellikle Marne zaferinden sonra "daha büyük İtalya"nın çıkarının İtilâf devletleri yanında yer almakta olduğunu düşünen ulusçulardan oluşuyordu. Ayrıca, garibaldiciliğin uzantısını oluşturan demokratlar, "*Risorgimento*" geleneğine bağlı olanlar (hükümet ve ordunun bir bölümünü de kapsıyordu), latin dayanışmasından yana aydınlar ile özellikle bir sosyal demokratlar öbeği -önderliğini Sosyalist Parti'den kopan ve "*Popolo d'Italia*" adlı yeni bir gazete kurmuş olan Benito Mussolini üstlenmişti- de savaşa katılma yandaşlarının yanında yer almaktaydı. Eksen devletleriyle pazarlıkların Avusturya'nın ayak sürümeleri nedeniyle çıkmaza sürüklendiği sırada, Salandra, İttifak devletleriyle, gizli Londra Antlaşması'nı imzaladı (26 Nisan 1915). Bu antlaşmayla İtalya, bir ay içinde Avusturya-Macaristan'a savaş açmak ve İttifak devletleri safında yer aldığını açıklamak sözü karşılığında, savaş İttifak devletlerinin zaferiyle sona ererse, *irredentismo*'nun gerçekleşeceği güvencesini almıştı: Trieste ve İstria ile Dalmaçya kıyılarının ve adalarının büyük bölümünün kendisine verilmesinin yanı sıra, Arnavutluk üstündeki "hakları"nın tanınacağı sözü ve Afrika'da bazı ödümler ile Anadolu'da bir etki bölgesi verileceği vaadi. Salandra 3 Mayıs'ta, İtilâf devletlerini suçladı. Bu karar, Londra Antlaşması kendisinden gizlenmiş olan Giolitti'nin -Avusturya'nın son önerilerinin değerlendirilmesini istiyordu- çoğunluğu etkilemeyi sürdürdüğü parlamentoda, şiddetli bir direnmeye yol açtı. Salandra 13 mayısta istifa etmek zorunda kaldıysa da, Mussolini ile d'Annunzio'nun da aralarında yer aldıkları savaşa katılma yandaşları, daha 1915'in başında patlak vermiş olan sokak gösterilerini, mitingleri ve şiddetli basın kampanyasını yoğunlaştırdılar. Büyük kentlerdeki çok kalabalık göste-

rilerde, Giolitti'nin "ihaneti" açığa vurularak suçlandı. "Şanlı mayıs günleri" -yoğunlukları, eylemci bir azınlığın ürünü olduklarını gizlemişti- kararın alınmasını sağladı. 16 Mayıs'ta kralın yeniden başbakanlığa atadığı Salandra'ya parlamento savaş konusunda tam yetki verdi. 23 mayısta Avusturya-Macaristan'a savaş açılıp, karar daha sonra Osmanlı İmparatorluğu'na, Bulgaristan'a, sonunda 28 Ağustos 1916'da da Almanya'ya genişletildi. Bir "kutsal birlik" koalisyonu -sonradan Boselli (1916-1917) ve Orlando (1917-1918) tarafından yönetildi- savaş süresince yönetimi üstlendi.

İlk askerî harekât, ülkenin bu genişlikte bir maddî ve manevî sınamaya hazır olmadığını ortaya koydu. İtalyanlar sayıca üstünlüklerine karşın, sınırlarının dağınık olmasının ve askerî donatım yetersizliğinin sıkıntılarını çekmekteydiler. Çarpışmalar, Alpler'de ve Trieste'yi çevreleyen Carso yaylalarında bir siperler savaşına dönüştü. Cepheyi yarmak isteyen genelkurmay başkanı Cadorna, kanlı ve hiçbir işe yaramayan saldırıları inatla sürdürdü. 24 Ekim 1917'de Avusturya-Alman birlikleri cephede Caporetto'da bir gedik açtılar ve gerek insan, gerek gereç açısından büyük kayıplar vermiş olan İtalyan ordusu, Piave'ye kadar geriledi. İttifak devletlerinden geç de olsa yardım alan general Armando Diaz, durumu düzeltmeyi başardı ve İtalyanlar, bir Alman saldırısını Piave ırmağı kıyısında püskürttükten (15-22 Ağustos 1918) sonra, Vittorio Veneto zaferini kazandılar; hemen ardından da, 3 kasımda Villa Giusti mütarekesi imzalandı. Ne var ki, barış antlaşmaları, İtalya'ya acı düş kırıklıkları getirecekti. Wilson'ın savunduğu "uluslar" ilkeleri ve Londra ile Paris hükümetlerinin Güney Slavları'nın bağımsızlık emellerini desteklemeleri, Londra Antlaşması'nın uygulanmasını suya düşürdü. Buna tepki olarak -ama böylece de pazarlık için azınlığa düşerek- Orlando, 14 Nisan 1919'dan mayıs or-

tasına kadar Barış Konferansı oturumlarına katılmadı. 10 Eylülde Avusturya'yla imzalanan Sain-Germain Antlaşması, Yugoslavya devletinin kurulmasını onaylayıp, İtalya'nın ele geçirmiş olduğu toprakları Trentino ve İstria'yla (Trieste dahil) sınırladı. Karar, İtalya'da büyük bir düş kırıklığı uyandırdı ve ulusçu basın o tarihten başlayarak, "kolu kanadı kırık zafer" sloganıyla duyguları sömürmeye koyuldu. Bu öfke ve siyasal-toplumsal istikrarsızlık ortamında, faşizm ilk adımlarını atacaktı. Gerçekten de, XX.' yüzyılın bu ilk yirmi yılında tek bir kişi, Benito Mussolini, İtalyanların çoğunun evrimini -sosyalizmden ulusçuluğa, uluslararasılıktan savaşa katılmacılığa, demokrasiden şiddetin savunulmasına- temsil etmişti. Kişisel yazgısı, çağdaşlarının birçoğununki gibi, o tarihten başlayarak yavaş yavaş yerleşecek ve çeyrek yüzyıl süreyle İtalya'nınkiyle özdeşleşecekti.

İKİNCİ BÖLÜM FAŞİZMİN GELİŞMESİ (1919-1925)

I. — Benito Mussolini

1. Kişiliği ve içinde geliştiği ortam.— Faşizmin kurucusunun kişiliği yavaş yavaş, övgücülerinin ve yergicilerinin çevresine örmüş oldukları, gerçek hatlarını gizleyen peçeden sıyrılmaktadır. Diktatörlük tarihinde, *Duce*'nin yaşamöyküsü ve psikolojisi, özenle incelenmesi gereken temel öğelerdir. “Üstün insan”ın dehasını yücelten ve “Karnaval Sezarı”nı yeren -savaştan sonra iyice moda olmuşlardır ve bir dizi yeni çalışmanın değerlendirilmesini de, sistemli biçimde olumsuzca etkilemektedirler-abartmalar arasında, güçlü yanları ve zayıflıkları, istikrarlı düşünceleri ve çelişkileri karışımıyla daha dengeli bir portre ortaya çıkmaktadır.

Özyaşamöyküsü'nde kendisinin de yazmış olduğu gibi, Mussolini 25 Temmuz 1833 pazar günü Romagna ilinde, Forlì yakınında, Dovia sırtlarından birindeki, Predappio komününe bağlı birkaç evden oluşan Varona dei Costa köyünde doğdu. Ailesi, papalık devletinin egemenlik döneminden başlayarak kurulu düzene ve toplumsal düzene başkaldırma geleneğinin yerleşmiş olduğu, tutkuyla ve şiddetle yanıp tutuşan Romagna bölgesi kökenliydi. Diktatör sonraları, kendini bir halk çocuğu, hiçten doğmuş bir proleter çocuğu olarak tanıtmaktan hoşlanacaktı. Aslındaysa, köylü bir aileden gelmelerine karşın, ana-babası daha varlıklı, küçük burjuvazinin sınırında bir çevredendiler ve *Duce*'nin içinde

belli belirsiz bir toplumsal sıçrama yapma isteği ile konformizm karşıtlığı birarada yaşayacaktı. Babası Alessandro, ailesinden kalma küçük mirası yiyip tüketmiş bir demirci ve harman dövücüydü. Sosyalizmi dilinden düşürmeyen, içkiye düşkün ve uçkuru gevşek -bu özelliğini oğluna da aktaracaktı- bu köy horozu, ilk oğluna Meksikalı devrimci Suarez'e saygısından ötürü Benito, uluslararasılık yandaşı Cipriani'nin onuruna Amilcare, sosyal demokrat önder Costa'nın anısına da Andrea adlarını vermişti. 1905'te genç yaşta ölecek olan, ailenin istikrar ögesi annesi Rosa Maltoni'ye, aylığıyla ocağın tütmesini sağlayan mütevazı bir köy öğretmeniydi. Sonra, ağabeyinin dostu ve sözü dinlenen danışmanı olacak erkek kardeş Arnaldo ile Hedwige adlı kızkardeşleri dünyaya geldi. "Onurlu ve çabuk öfkeye kapılan bir çocuk" olan Benito, yetenekli ama yaramaz bir öğrenci olarak öğrenimini Faenza'daki Salesien rahipleri okulunda, sonra da Forlimpopoli öğretmen okulunda sürdürüp, on sekiz yaşında öğretmen diplomasını aldı. Daha 1900'de Sosyalist Parti'ye üye oldu ve yaşama atıldıktan sonraki ilk yılları, sıkıntı içinde geçti. Öğretmenliği benimseyemediğinden sık sık değiştirdiği geçici yardımcı öğretmen görevleri alıyor, aradaki işsizlik dönemlerini doğduğu köyde geçiriyordu. Haziran 1902'de askerlik yapmamaya karar verip, İsviçre'ye göçtü ve 1904'e kadar aşağı yukarı kesintisiz biçimde bu ülkede yaşayıp, Bern'de, Ticino'da, Lozan'da ve Cenevre'de duvarcılık, tezgâhtarlık, propagandistlik, göçmen İtalyan işçiler arasında sendika organizatörlüğü gibi çeşitli işlerde çalıştı. Sonradan yaşamöyküsünde yazacağından daha varlıklı bir yaşam sürüp, Cenevre'de, aralarında Rusların çoğunluğu oluşturduğu kozmopolit siyasal mültecilerin sosyalist çevresiyle ilişki kurdu. Son derece önemli bu deneyim, bir yandan ateşli tartışmalar ile sosyalist kuramcılarının, romancıların, filozofların, yapıt-

larını bölük pörçük okuma sonucunda düşünce ufku genişlerken, bir yandan da Fransızca'sını geliştirmesini ve Almanca öğrenmesini sağladı. Asker kaçaklığı sürerken, bir aften yararlanarak İtalya'ya dönüp, iki yıllık askerlik hizmetini tamamladıktan sonra, yeniden başıboş dolaşmaya başladı. Annesinin ölümünden sonra, Romagna köylülerinin başlattıkları karışıklıklara katıldığı için birkaç gün cezaevinde yatıp, ardından Marsilya'ya geçti. Sınır dışı edilmesi üstüne, Udine ilindeki Tolmezzo'da yeniden öğretmenliğe başlayıp, yeni bir diploma alarak, Liguria rivierasındaki Oneglia'da, özel bir okulda Fransızca öğretmenliği yapmaya koyuldu. Trento'da Emek Odası sekreterliği ve sosyalist gazetecilik yapıp, Avusturya polisi tarafından sınır dışı edildi. 1909'da, Guidi adlı dul bir kadınla yaşamakta olan babasının küçük bir bar işlettiği Forlì'ye yerleşip, on yedi yaşındaki Rachele Guidi'yi baştan çıkararak, birlikte yaşamaya (ancak 1925'te evlendiler) başladı. Güçlü bir Romagna'lı olan Rachele, Mussolini'nin serüven dolu yaşamı boyunca eşinin yanından ayrılmayıp, unvanların ve siyasetin dışında kalarak, ona beş çocuk doğurdu².

Mussolini üç yıl süreyle Forlì'de yaşayıp, canla başla sosyalizm ve militarizm karşıtlığı propagandası yaptı; bunun sonucunda da, Trablusgarp savaşı sırasında bir kez daha cezaevine girdi. Yerel gazetelerde kışkırtıcı, din adamlarına şiddetle saldıran makaleler yayınladı. Yavaş yavaş adı Romagna dışında da tanınmaya başlayıp, 1912 sonunda, sosyalist önderler tarafından Milano'ya çağrılarak, partinin günlük gazetesi *Avanti*'nin yöneticiliğine getirildi. Lombardia'nın başkentine yerleşmesiyle, Mussolini kararsızlıkla dolu sıkıntılı çiraklık

2 1910'da doğan, kişilik bakımından babasına çok benzeyen, faşist hükümetin Dışişleri bakanı Galeazzo Ciano'yla evlenen, *Duce*'nin en sevdiği çocuğu Edda; 1916'da doğan Vittorio; Bruno (1918-1941); 1926'da doğan Romano; 1929'da doğan Anna-Maria.

yıllarını tamamlamış oldu. Artık, emellerine uygun bir kürsüsü ve dinleyici kitlesi vardı. 1914 Ekimi'ne kadar, reformcu akıma ve burjuva devletle her türlü işbirliğine karşı, uzlaşmaz bir sosyalist olarak kaldı. Savaş patlak verdiğinde, kararlı bir yansızlık yandaşıydı. Ama ansızın önce “etkin yansızlıktan”, sonra da savaşa katılmadan yana olduğunu açıkladı. Avanti'nin yöneticiliğinden ayrılıp, sert kalem tartışmalarının ardından Sosyalist Parti'den çıkarıldı. Bunun üstüne yeni bir günlük gazete kurdu ve “*Popolo d'Italia*” adlı bu gazete çok geçmeden, “savaşa katılma” eğiliminin en çok okunan gazetesi haline gelerek, “mayıs günleri”nde belirleyici rol oynadı.

Mussolini'nin siyasal evrimindeki bu kopma, temel önem taşıyan bir bölümdür; çünkü faşizme ulaşan evrimi başlatmıştır. Apansızlığıyla herkesi şaşkınlığa düşürmüştür ve çok çeşitli açıklama denemelerine ve değerlendirmelere yol açmıştır. Ama sorun henüz tam anlamıyla aydınlatılamamıştır ve diktatörlüğün kökenlerini en iyi bilenlerden biri olan Paolo Alatri, “Mussolini'nin savaşa katılmacılığa çarkedişi ve Sosyalist Parti'den ayrılışı üstüne çok şey yazılmış olduğunu, ama bunların tümünün, tartışmaların yozlaştırmasını taşıdığını” düşünmektedir. Bu noktada, iki sorun üstünde durmak gerekir.

—Apansız çarkedişin derinlerdeki nedeni belki de, Mussolini'nin temelde kişisel bir rol oynama isteğiyle hareket etmiş olduğu olgusunda bulunabilir. Eylem susuzluğuyla kavrulan bir bireyci olan Mussolini'nin, hiçbir zaman öğretilere körü körüne bağlı kalmamış sosyalizmi, emellerini gerçekleştirme, bu amaçla da karşısına çıkan elverişli fırsatları yakalama isteğinin gölgesinde kalmıştır. Savaş ona, sosyalist devrimi gerçekleştirmeyi başaramamış olan eski düzenden kopma fırsatını sunar gibi gelmiş ve Avanti'deki son makalelerinden birinde şunları yazmıştır: “İnsan olarak ve birer sosyalist olarak, bu büyük dramın eylemsiz seyircileri olmak mı isti-

yoruz? Yoksa, Şu ya da bu biçimde ve belirli bir anlamda, bu dramda başlıca rolü oynayan kahramanlardan biri mi olmayı istemekteyiz?

—İkinci sorun, bu çarkedişin nedenleri sorunudur. Mussolini, “Fransız altınına satılmış” olmakla suçlanmıştır. Renzo Felice, yakın dönemde yayınladığı yapıtında bu soru üstünde durmuş ve *Popolo d’Italia*’nın ortaya çıkış evrimini yeniden canlandırmıştır. Kuruluş yatırımı -yarım milyon kadar lîret- muhafazakâr *Resto del Carlino* gazetesinin sahibi Filippo Naldi’den ve orduya ikmal gereci satmayla ilgilenen bir büyük sanayiciler topluluğundan (armatörler; şeker ve metalürji fabrikaları sahipleri; Edison, Fiat ve Ansaldo şirketleri) gelmiştir. Sonradan buna, Belçikalı ve Fransız sosyalistlerin yardımları eklenmiştir. Savaş hükümetinde görev almış olan Fransız sosyalistleri, yeni gazetenin yöneticisinin düzenli bir yardım alabilmek için başvurduğu Fransız hükümetinde, aracı rolü üstlenmişlerdir. Kişisel çıkar nedenlerinin bir yana bırakılması gerekse bile, amacına ulaşmak için bütün araçları mübah sayan Mussolini’nin bu “kirli” kaynağa başvurmakta hiçbir sakınca görmemiş olacağı açıkça ortadadır.

Ağustos 1915 sonunda tertibiyle birlikte silah altına alınan Mussolini, hafif piyade sınıfına ayrıldı. Onbaşılığa yükselerek, siperlerdeki renksiz yaşamı paylaştı ve disiplinli bir asker olarak yaşadı. 23 şubat 1917’de geri hatlardaki bir talim sırasında, bir havan güllesinin patlamasıyla ağır yaralandı. Terhis edilip, *Popolo d’Italia*’daki görevine dönerek, ulusçu ve ilhakçı tezleri desteklemeyi -zaferden sonra da, İtalya’ya yapılmış olan haksızlığa karşı çıkmayı- sürdürdü.

2. Psikolojisi ve siyasal düşüncesi.— Mussolini’nin kişiliği, karmaşık bir kişilik oluşturan çelişkilerin toplamı-

dır. Faşizm sürekli bir evrim ve koşullara uyarlanma olmuşsa da, *Duce*'nin davranışında, kaynağını sıkıntı içinde geçmiş başlangıç yıllarından alan birçok özellik kalıcılığını sürdürmüştür. Bunların başında, eylem susuzluğu, şiddet düşkünlüğü ve başarıya koşma hırsı gelir. Mussolini, gösterişi ve kişiliğini yeniden oluşturmayı seven, dışa dönük biridir. İnatçı eylem taşkınlığı, otomobil ve uçak kullanma tutkusuyla, spora düşkünlüğüyle, kendini dışa vuracaktır. Sosyalist kıskırtıcı, bakışlarındaki kavurucu ateşle ve hareketlerindeki coşkuyla, dinleyicilerini yıldırım çarpmışa çevirmiştir; şişmanlamış, üniformasını patlatacakmış gibi geren *Duce* de, kâh tepeden bakan, kâh kıskırtıcı aynı maskeyi koruyacaktır. Ama bu “cephe”nin arkasında, yaşamöyküsünü yazanların en başarılılarından biri olan Paolo Monelli'nin belirteceği gibi, daha yavan “küçük burjuva” tepkileri vardır: Güçlüler dünyasını paylaşmanın verdiği sonradan görme hoşnutluğu; beceriksizliği ve eğitim eksikliğini gizleyen, sonradan edinilen rahatlığın ve 1932'den başlayarak etkisine girdiği “kişiye tapma”nın örtmeyi her zaman başaramayacağı bir katılık. Oysa bu insan, hem kendi üstünlüğüne körü körüne inanan, hem de kendisine meydan okuyan bir yalnızdır. Gerçek dostları yoktur ve kardeşi Arnaldo dışında, sırdaşı da yoktur. Bireyleri küçümseyişi, eksiksizdir (“İnsan tarihin gübresidir”). Çevresindeki varlıklara hiçbir bağlılık duymaz ve nankörlüğü dillere destandır. Kadınlarla ilişkileri, sayılamayacak kadar çok gelgeç serüvene indirgenmiştir ve yaşamında birer iz bırakmış iki metresi, zeki Yahudi gazeteci Margherita Sarfatti ile genç Claretta Petacci, aldıklarından çok daha fazlasını vermişlerdir ona. Bununla birlikte, biçimsel bir iyiniyet de gösterebildiğinden, bu şiddet yandaşı, kan dökülmesinden tiksiniş ve faşizm bu açıdan, hitlercilikten çok daha az kıyıcı bir diktatörlük olmuştur. *Duce*, yığınlar üstünde şaşırtıcı bir

çekicilik uygulamıştır. Her şeyden önce iyi bir gazeteci, renkli dilli usta bir kalem tartışmacısı ve çarpıcı özetlemeler yapan, sevimli, bazen kaba, ama hep etkili olan imgeler kullanan harika bir söylevciydi. Venedik sarayının balkonundan bağıra çağıra seslendiği “okyanusu andıran yığınlarla” ilişkiden hoşlanıyordu; çünkü böylece gücünü ölçmesini sağlıyorlardı. Bu teşhircilik eğilimi bakanlarının başında spor yürüyüşleri, yarı beline kadar soyunarak harman dövme- yıllar geçtikçe daha da artacaktı.

Yaşamöyküsünü bir azizinkini anlatırcasına kaleme alan yandaşları, ansiklopedik kültürünü, çeşitli dilleri öğrenme yeteneğini göklere çıkarmışlardır. Aslındaysa, biraz keman çalmasına karşın, estetik duygusu sınırlıydı. Kendi kendine edindiği kültürü, alelacele edinilmiş ve yüzeyseldi; bölük pörçük okumaların ürünüydü. Manevi önderlerini böbürlene böbürlene saymış olmasına -Marx, Nietzsche, Pareto, *Şiddet Üstüne Düşünceler* yazarı Georges Sorel- karşılık, bu yazarları özellikle ikinci elden tanınmış ve şematik, özet halinde düşünceler edinmiştir.

Diktatörlük dönemi, yanılmazlığının (bütün yarımadanın cephelerinde ve duvarlarında *Mussolini ha sempre ragione* yazılacaktı), öğretisinin graniti andırır tekparçalılığının, mantığının “demir doğruluğu”nun efsanesini oluşturacaktı. Ama gerçek çok farklıydı. Üstün insan tavırlarının arkasında, Mussolini huzursuz, aşırı kaygılı, hattâ kendisini yakından tanımış birçok tanığın deyişiyle “korkak” biriydi. Eyleme geçme anını geciktirir, erteler, böylece rakibinin açık vermesini, durumun kendi yararına olgunlaşmasını sağlardı. Demagog yönüyle, eylemini konjonktüre uydurmada ve ortaya çıkmasında kendi payı olmayan fırsatlardan yararlanmada olağanüstü bir başarı gösterirdi. Kâhince bir siyasal öngörülülük olarak yüceltilmiş bu kararsızlığı, İkinci Dünya Sa-

vaşı'mın sıkıntılı yıllarında gerçek bir "iradesizliğe" dönüşecekti. Tuhaf bir çelişkiyle -ve sürmenajdan kaynaklanan bedensel çöküntü ile mide ülserinin etkilerini daha da artırdıkları sırada- duygusuzluğu içinde taş kesilen *Duce*'nin kişiliği, iradenin çöküşünü gizleyip, yalnız refleksleri, zihinsel mekanizmaları dışa vuracak, artık yönetilmeyip yalnızca katlanılan olaylar karşısında,, çoğunlukla zamansız tepkiler gösterecekti.

Faşizm de tıpkı önderi gibi, sıkıntılı başlangıç yıllarının da gösterdiği uzun bir mutasyondan, bir uyarlanmalar dizisinden başka şey değildir.

II. - Faşizmin Doğuşu (1919-1921)

1. Savaş sonrası İtalya'sı.— Savaş, birliğinin sağlanması henüz elli yaşını doldurmamış bir devletin yapılarını, temellerinden sarstı. Savaş her şeyden önce, toplumdaki farklılığı ve ulusal oluşum eksikliğinin ciddiliğini vurguladı. Siperler yaşamı kuşkusuz, milyonlarca İtalyanı ilk kez birbirine karıştırmış, ama Kuzey ile Güney arasındaki, yönetici çevreler ile halk arasındaki farklılıkları ortadan kaldırmamıştı. Gençliğin öğrenim görmüş, *Risorgimento*'nun manevi ideali ile hâlâ romantizmini korusun bir ulusçuluk içinde yüzen seçkin tabakası yok edilmişti ve sağ kalabilenler, o coşturucu yıllardan sonra, günlük yaşamın yavan tekdüzeliğine dönmüşlerdi. Savaşa katılmacılık ve yansızlık yandaşı siyasetçilerin ulaşarak Giolitti ve Nitti'nin çevresine geri dönmeleriyle, siyasal yaşam da eski sıradanlığına dönmüştü. Ama savaş, yönetim kadrolarını yenilememiş olmasına karşılık, savaşa katılmış öbür ülkelerde olduğu gibi, ama belki de daha derinlemesine, toplumun değerini değiştirmişti. Bütünlüğün sağlanmasında iticigüç işlevi görmüş ve 1871'den başlayarak ülkenin seçim hakkına sahip yurt-

taşlarını sağlamış olan ulusçu küçük burjuvazi, paranın değerinin düşmesi ve gelirlerini sağladığı kırsal dünyanın bunalımı sonucunda, servetini büyük ölçüde yitirmişti. İtalya, Fransa'nınkiyle karşılaştırılabilecek yıkımlara uğramamış olmakla birlikte, savaştan ağır yaralar alarak çıkmıştı. Silah altına alınmış 5 758 277 kişiden - %42'si köylü- 670 000'i ölmüş, 950 000'i yaralanmıştı ve yaralıların 220 000'i sakat kalmıştı. Savaş giderleri, ağır yoksunluklara katlanmayı gerektirmiş ve yıllık ulusal gelirin %34-35'ini, yani 1861-1913 arasındaki toplam devlet gelirlerinin iki katını (!) eritmişti. Vergilerin artırılmasına karşın, 1914'te 15 218 milyon lîre olan kamu borçları, 1918'de 50 554 milyon lîrete yükselmişti (İngiltere, ABD ve Fransa'nın verdikleri borçlar da göz önünde tutularak, ulusun borçlarının 60 milyar lîreti aşmış olduğu söylenebilir). Dövizler azalmış, 1914'te 5 altın-lîre değerinde olan dolar, Ocak 1921'de 29,78'e yükselmişti. Enflasyon, fiyatlar ve ücretler üstündeki klasik etkilerini göstermekteydi. Toptan fiyatlar göstergesi 1913'te 100'den, 1920'de 590,7'ye, hayat pahalılığı göstergesi 352,3'e yükselmiş, ücretlerse 1919'da ancak 249,7'ye yükselebilmişti. Savaş, İtalyan yaşamının yüzyıllardır üstüne dayandığı kırsal kesim ile kentler arasındaki ilişkileri de değiştirmişti. Savaş imalatı, Kuzey'deki büyük sanayi kollarını geliştirmiş ve Milano'da, Cenova'da, özellikle de Torino'da, güçlü işçi kuruluşları doğmasına yol açmış, sosyalizm ve barışseverlik propagandasının uygulandığı bu kuruluşlar, 1917'den başlayarak "Sovyet"ler Rusya'sını gözlemeye koyulmuşlardı. Terhis olanlar, savaş çıkarıcılarının, köpek balıklarının (*pescicani*) kazançlarına bakarak dış gıcırdatıyor, ulusçular ile aşırı solcuların eleştirilerine ve hak isteklerine kulak kabartıyorlardı.

Doğmakta olan faşizm, bu iki akımdan kaynaklanıp, onları kendi çıkarına kullanmayı ve bünyesine almayı

deneyecekti. Bu bakış açısından, faşizm gerçekten de bir “sınıf olgusu”dur. Ama buna bakarak, marksçı tarihçilerin sık sık yapmış oldukları gibi, aşırı mekanikçi ya da gerekirci bir açıklama çıkarmak yanlış olur. Mussolini’nin yarattığı hareketin başlangıç yılları sıkıntılarla, belirsizliklerle geçmiş ve sonunda başarıya ulaşmasını, kişisel zayıflıklar ile rastlantının önemsenmezden gelinemeyecek bir rol oynadığı koşulların bir araya gelmesi sağlamıştır.

2. Hareketin temelinin atılması ve başlangıç yılları.— Devletin “ıslah edilmesi” yolunda bir çağrıya en açık çevreyi, savaş sonunda terhis edilenler oluşturuyorlardı. Mario Carli, 7 Ocak 1919’da Milano’da, üniformalarını ve cephedeki dillerini hâlâ koruyan eski saldırı birlikleri askerlerini bir araya getiren ilk *Arditi* derneğini kurmuştu. Birbirini izleyerek çoğalan bu çekirdeklerin karşısında, siyasal satranç tahtasında, çeşitli eğilimlerden sosyalistlerin yanı sıra, don Luigi Sturzo’nun *Partito popolare italiano*’su (hızla büyümekte ve katoliklere liberal bir program ile toplumsal reformlar önermekteydi) ile 1915’ten önce ülkeyi yönetmiş ılımlı liberallerin ve muhafazakârların daha çok bölünmüş oluşumları yer alıyordu. Bütününü unutulmuş Mussolini, artık savaşa katılma sırasında yığınları peşine takmış olan Mussolini değildi. 21 Mart 1919’da, Lombardia’nın başkentinde bir avuç *arditi*’yi bir araya getirdi ve 23 martta, “İtalyan savaş demetleri” (*Fasci italiani de combattimento*) resmen kuruldu. Adları, savaşa katılma militanlarının “Devrimci eylem demetleri”ni ve Caporetto’dan sonra oluşturulmuş “parlamentonun ulusal savunma demeti”ni anımsatmaktaydı. Hareketin amaçları, başlangıçta pek belirgin değildi. Fiume ve Dalmaçya üstündeki ulusal hak isteklerinin savunuculuğunu yapıyor, ama aynı zamanda da, cumhuriyetçi ve sosyalizm yanlısı bir sol oluşum olduğunu ileri sürüyordu. Üyeleri

askerî keş takıyorlardı ve üniforma olarak “kara gömlek”i seçmişlerdi. 23 martta Mussolini, şu niteleyici satırları yazdı: “Kendimize, zamanın, yerin ve çevrenin koşullarına göre aristokrat ve demokrat, tutucu ve ilerici, gerici ve devrimci, yasallık ya da yasallık karşıtı olmak lüksünü tanıyoruz”. “Demetler” ağır ağır geliştiler: 1919 sonunda üye sayıları 17 000’di. Ama az kalsın, geleneksel siyasal kuruluşlarla çatışacaklardı. Gerçekten de Mussolini, ikili bir rekabetle karşı karşıya kaldı. Bunların birincisi, d’Annunzio’ninkiydi. İtilâf devletlerinin İtalya’nın Adriya denizi kıyılarındaki hak iddialarına yumuşak bakmamaları ve 1917’de işgal etmiş olduğu Arnavutluk’tan çekilmesi için baskı uygulamaları karşısında, savaştaki başarılarıyla ulusal bir kahramana dönüşmüş olan d’Annunzio, eyleme geçmeye karar verdi. 1919 eylülünde, bin kadar ulusçu lejyonerle Fiume’ye yürüyüp, kenti bir yıla yakın süreyle elinde tuttu. Güçsüz yetkililer ve büyük bölümü suç ortaklığı eden komutanlar, olaya göz yumdular. Fiume’de baskıcı bir anayasa hazırlanıp, ekonomik yaşam loncalar çevresinde düzenlendi. *Comandante*, birbiri ardına belagat yüklü bildiriler yayınlarken, destek ve dayanışmasını sunmuş olan Mussolini de, onu sinsî bir kıskançlıkla gözlemekteydi. D’Annunzio, faşizme bir üslup ve bir ayin usulü (bu arada, ünlü kavgaya çağrı cığlığı: *A noi! Eia! Eia! alalà!*) sağlayacaktı.

1919 haziranında, barış antlaşmasının yarattığı hoşnutsuzluğun kurbanı olan Orlando’nun istifasından sonra Nitti’nin kurduğu hükümet (Haziran 1919-Haziran 1920), nispi temsil ve genel oy sistemine dayalı seçimleri düzenledi. Seçimler, iki büyük liberal partinin başarısıyla sonuçlandı (508 milletvekilinden, üniter sosyalistler 156’sını, bağımsız sosyalistler 21’ini, halkçılar 100’ünü çıkardı; buna karşılık radikaller 61, cumhuriyetçiler 9, liberaller 25, ılımlı giolitticiler 9 milletvekili

çıkardılar). En açık olgu, Milano’da tek bir liste çıkar-
mış olan ve sosyalistler karşısında ağır bir yenilgiye uğ-
rayan (170 000 oya karşılık 4 795 oy) faşistlerin başarı-
sızlığıydı.

Ne var ki, bu toplu sonuçlar, kaygı verici zayıflıkları
gizlemekteydi: Oy kullanmama oranının %50’ye yakın
olması, yurttaşların önemli bir bölümünün kayıtsızlığı-
nı kanıtlamaktaydı. Sovyet Rusya sorunu nedeniyle ken-
di aralarında bölünen sosyalistlerin sol kanadı, sonba-
harda partiden koptu ve 1921 ocağında İtalyan Komü-
nist Partisi kuruldu. “Halkçı”lar da, don Sturzo’nun
toplumsal programından kaygılanan katoliklerin tümü-
nü saflarına çekememişlerdi ve Giolitti ile Nitti arasın-
daki gibi güçlü kişisel antipatiler, koalisyon hükümetle-
rinin kurulmasını ve ayakta kalabilmesini güçleştirmek-
teydi. Radikal, yapısı gereği baskıcı önlemlere yatkın
bir siyasetçi olan Francesco Saverio Nitti (1868-1953),
akla uygun bir İtilâf devletlerine yaklaşma ve savaştan
miras kalmış anlaşmazlığı ortadan kaldırma eylemine
girişmeyi tasarladı. Gerçekten de, pek çok sıkıntıya kar-
şın, ülkenin durumu umutsuz değildi. Nitti ve başba-
kanlığı ondan devralan Giolitti (Haziran 1920-Haziran
1921), yeniden kalkınmayı başlattılar. Ulusçuların “ka-
çak güreşçi” diye nitelendirmelerinin ve hakaret yüklü
Cagoia (Triesteli bir halk palyaçosunun adı) takma adı-
nın zayıflattığı Nitti’nin gerçekleştirmiş olduğu çabala-
rın meyvelerini Giolitti topladı. Eylül 1920’de Arnavut-
luk boşaltılıp, denizden ablukaya alınmış olan Fiume,
krallık ordusu tarafından istila edildi. D’Annunzio ara-
lık ayında boyun eğip, kan dökülmeden çekildi. Mirası-
nı devralan faşizm, iktidarın ele geçirilmesi sürecindeki
sıkıntılı anlarda da, onun halk tarafından sevilmesin-
den yararlandı; ama, sonradan onurlara boğmakla bir-
likte, uzakta tutmaya büyük özen gösterdi.

Adriya denizi kıyısında gerçekleştirilen *modus vivendi*

di, uluslararası gerginliği yumuşattı³. 1920 yazında, hükümet yeni bir tehlikeyle karşı karşıya kaldı: İşçilerin ve köylülerin devrimci çalkantısı. Silah altına alınmış olanların terhisi sürecinin ağırlığı ve savaş kayıpları, istihdam sorununu ve savaş sanayilerinin yeniden normal üretime döndürülmesi sorununu bir ölçüde hafifletmişti. Ama emekçiler, barıştan, onlara daha iyi yaşama koşulları sağlamasını ve krallıkta bütünlüğün korunması çabasıyla askıya alınmış toplumsal sorunların çözülmesini beklemekteydiler. 1919 temmuzundan başlayarak köylüler, yetkililerin sessiz onayıyla çok sayıda büyük tarım işletmesini (*latifundia*) işgal edip, işletme ve tüketim amaçlı tarım kooperatifleri kurdular. 1919'da kurulan güçlü Genel Emek Konfederasyonu'nda toplanan işçiler de, ücretlerinin artırılmasını istemeye koyularak, birbirini izleyen grev dalgaları başlattılar. "Bolşevikler" in kışkırtmasıyla fabrikaları işgal ederek, doğrudan doğruya kendileri yönetmeye kalkıştılar. Her zamanki taktiğine bağlı kalan Giolitti, hareketin gelişmesine göz yumdu ve 1920 ağustos-eylülünde doruk noktasına ulaşan hareket, üretimi felce uğrattı. Ama demagojiye dayalı boş sözlerin sürüklediği aşırı solun, kesin bir programı yoktu. Sovyet birliklerinin Polonya'da bozguna uğramaları, Rus Devrimi'nin genelleşeceği umudunu yok etti. 1922'ye kadar sürecektir ciddi bir ekonomik gerileme, yeniden işsizliğin artmasına yol açtı. Toplumsal çalkantı zaman içinde gerileyip, yatıştı. 1920 sonbaharında "bolşeviklik yanlısı evre" sona ermişti. Ama büyük tarım işletmelerinin ve sanayi tesislerinin yöneticilerinde, kızıl hayaletten korku hâlâ canlıydı. Bu

3 Fiume sorunu doğrudan doğruya Roma ve Belgrad hükümetleri arasında çözüldü. 12 Kasım 1920'de imzalanan Rapallo Antlaşmasıyla İtalya-Yugoslavya sınırı belirlendi ve uluslararası bir statü verilen Fiume, özgür kent ilan edildi. Ocak 1924'te yapılan yeni bir antlaşmayla da, kent İtalya'ya bırakıldı.

yüzden, komünist dalganın ülkeyi kaplamasına karşı bir korunma aracı gözüyle baktıkları faşizmi parasal yünden desteklemeye koyuldular. O andan başlayarak, ülkeye kesintisiz bir kargaşa ve güvensizlik ortamı yerleşti. O döneme kadar sınırlı, yalnızca kentlerde destek bulan bir olgu olan faşizm, Po ovası ile Toscana'nın kırsal keşimlerine yayıldı ve "cezalandırma seferleri" başlatıldı. Haydutluk ile kişisel öç almaların liberallere karşı tepkiye karıştığı dönemlerden oluşan bu utandırıcı günlerin üstüne rejim sonradan bir örtü attığı için, olup bitenleri ayrıntılı biçimde öğrenmek olanağı yoktur. Bilenen, eski askerler, işsizler, öğrenciler, kentliler ve burjuvalar, idealistler ve suçlulardan oluşan tutarsız bir karışım olan faşist ekiplerin (*squadra*'lar), yerel önderlerinin (*ras*'lar) komutası altında, sosyalistlerin ve katolik halkçıların yönetimindeki belediyelere, sendikalara ve Emek Borsa'larına saldırıp, yerle bir etmeye koyuldular. Çoğunlukla olayların suçortağı olan yetkililerin eylemsizliğinden yararlanan *squadracılık*, korkuyu, hattâ kanlı Bologna (21 Kasım 1920) ve Ferrara (10 Aralık 1920) günlerinde olduğu gibi dehşeti, sürekli ayakta tutmuştur. Muhalifler tahta coplarla (*manganello*) sopalanmış ya da şişelerle hintyağı içmeye zorlanmışlardır. Ahlâk değerlerinin gözardı edilmesi artık övünülecek bir şey sayılmaya başlanmış ve faşist zihniyet bu anlayıştan, derinlemesine etkilenmiştir.

Ekonomik dengenin ve bütçe dengesinin düzelir gibi olduğu sırada, parlamenter demokrasi yeni bir bunalıma girmekteydi. Giolitti, vergi kaçağını önlemek ve böylece gelirleri artırabilmek için, borsadaki hisse senetlerinin sahiplerinin adlarına yazılması kuralını getirdi; bu da Vatikan'ın hisse senetleri satın alma olanağını ortadan kaldırdı. Hükümet, halkçı katoliklerin desteğini yitirdi. Bunun üstüne meclis feshedilerek yeni seçimlere gidildiyse de, 15 Mayıs 1921 seçimlerinde, liberal

blok geriledi (145 [daha önce 156'ydı] "üniter, sosyalist ve komünist milletvekili ile 25 reformcu milletvekili; 101 [daha önce 106'ydı] halkçı milletvekili; 158 liberal ve demokrat milletvekili ile aralarında Mussolini'nin de bulunduğu 32 faşist milletvekili). Giolitti başbakanlıkta kalmayı başaramadı ve yerini Ivanoe Bonomi (temmuz 1921-şubat 1922) ile ikinci derecede bir siyasetçi olan, eski önderin onun gölgesinde yeniden dizginleri ele geçirmeyi umduğu Luigi Facta (şubat-temmuz 1922) aldılar. Yeni bir bunalımdan ve parlamento-nun kamuoyunun gözünde saygınlığını yitirmesine yol açan bir aylık bir ara rejimden sonra, 10 Ağustos 1922'de Facta yeniden iktidara geldi. Hükümetin bu güçsüzlüğünden cesaret alan Mussolini de, o andan başlayarak iktidarı ele geçirme düşleri kurmaya başladı. Faşist hareket, Roma Kongresi'nde (7-11 Kasım 1921) siyasal partiye dönüşmüş, buna paralel olarak da kendi sendikalarını, İtalo Balbo (1896-1940) ile Dino Grandi'nin (doğumu 1895) yönetimindeki Emek İşçi Birliği'nde örgütlemeye başlamıştı. Bir korunma, varolan durumdan bıkkınlık ve tikslenme refleksi, parti üyelerinin sayısını artırmaya başlamıştı ve daha 1921 sonunda 310 000 olan bu sayı, ertesi ilkbaharda 720 000'e yükseldi. Sosyalistlerin zayıflaması, faşist denemeye karşı demokratik bir direnme tehlikesini ortadan kaldırmıştı. Sosyalistlerin zayıflama derecesi, 1922'deki hükümet bunalımı sırasında ortaya çıktı. Sosyalistler 1 Ağustosta bir protesto genel grevi düzenlediler. D'Annunzio'nun saygınlığından da destek alan faşistler, grevi zorla kırmayı tasarlayıp, Ancona, Livorno, Cenova ve Milano'daki sosyalist örgütler ile sendikalara ve o tarihe kadar rastlanmamış yoğunlukta şiddet sahneleri ortasında, belediyelere el koydular. Yetkililerin ve kamuoyunun zayıf tepkisi, bu yüzden cezalandırılmayacaklarına inanmalarını sağladı..

III.- İktidarın Ele Geçirilmesi ve Rejimin Yerleşmesi (Ekim 1922-Aralık 1925)

İlk olarak d'Annunzio tarafından tasarlanmış olan "Roma'ya yürüyüş", iktidarı ele geçirme sürecinin belirleyici dönemi oldu. *Ventennio* boyunca resmî faşizm tarafından kahramanca bir davranış olarak yüceltilmiş bu eylem, tarihin ışığı altında bakıldığında çok daha az parlak bir görünüş alır ve Mussolini'nin gücünden çok, seçkinler tarafından yönetilen liberal İtalya'nın teslim olması sayesinde başarıya ulaşmıştır. Harekât, büyük bir özenle hazırlanmış, artık Corridoni'nin ortaya atmış olduğu *Duce* ("yol gösterici") sanıyla anılmaya başlanmış olan Mussolini, yatıştırıcı bir surat takınarak, siyasetçilerle art arda ilişkiler kurmuştu. Devletin silah depolarından ve kışlalarından çaldıklarıyla çok iyi silahlanmış olan kara gömlekliler, yetkililerin göz yummasıyla bütün taşra kentlerinde, başlarında komutanlar bulunan lejyonlar halinde örgütlenmişlerdi. "Savaş hazinesi" de, büyük toprak sahiplerinin ve büyük sanayicilerin yeni bağışlarıyla doldurulmuştu. *Facta*'yı perde arkasından yöneten Giolitti, faşist tehlikeye inanmıyordu; öbür çevrelerse, az ya da çok iyimser bir yansızlığın ötesine geçmiş ve siyasal sistemin baskıcı bir yönde yenilenmesi düşüncesini benimsemeye koyulmuşlardı. Bunlar arasında, Salandra gibi yönetimden uzaklaştırılmış muhafazakâr siyasetçiler, Cadorna ve belki de Diaz gibi parlamento karşıtı komutanlar yer almaktaydı. Subayların genel olarak hanedana bağlı kalmalarına karşılık, sarayda Umberto I'in dul eşi kraliçe Margherita (1851-1926), faşizm sempatizanlığını açıkça sergilemekteydi. Kralın amcaoğlu ve III. ordunun eski komutanı Aosta dükü Emanuele-Filiberti de aynı görüşü paylaşıyordu ve Vittoria-Emanuele III'ün yerini seve seve almaya hazırdı: Nitekim Nitti, *Anılar*'ında, krallık soyundan bu

prensın hükümet darbesi tasarıları yaptığını ve faşistlerle ilişkilerini sürdürdüğünü vurgulamıştır (Roma'ya yürüyüşün arifesinde prens, kara gömleklilerin genel karargâhında, hükümdar direnirse eyleme hazır durumda bekleyecekti). Kral, bütün bu olayların farkındaydı ve bunlar, davranışını büyük ölçüde etkilemekteydi. Bu noktada da kişilik etmeni temel rol oynayacaktı. Kral içine kapanık, az konuşan, soğuk görünüşlü, İngiliz usulü yetiştirilmiş biriydi. Yetkisini titizlikle koruyor, ama ayrıntılar üstüne uyguluyordu ve direnmesini sağlayabilecek zekâ, kavrayış gücünden de, beden görünüşünden de yoksundu. Parlamento'dan ve yöntemlerinden hiç hoşlanmadığından, sosyalistlerden çekindiğinden, *Risorgimento*'dan miras kalmış aile geleneğiyle din adamları sınıfına karşı olduğu için halkçılara güvenmediğinden, Mussolini'yi yeni ve belki de yararlı olabilecek bir çözüm olarak görmekteydi. Aslında, küçümsediği *Duce*'den hiçbir zaman hoşlanmayacak, ama sorumluluklarını üstlenmeye yanaşmadığından ya da işlerin daha kötüye gitmesinden korktuğundan, Mussolini'nin isteklerine uyma zincirinin ilk halkası olan hükümet darbesini onaylayacaktı. Faşistlerin, 24 ekimde Napoli'de düzenledikleri bir yürüyüşle güçlerini sergilemelerinden sonra, 27 ekim sabahı soğuk ve yağmurlu bir günde, eylem başlatıldı. Mussolini, başlama işaretini vermeye son dakikaya kadar direndi (İtalo Balbo sonradan, yakın çevresine eylemi gerçek tasarlayanın kendisi olduğunu, kararsız ve çekingen *Duce*'yi son adımı atmaya zorlamış olduğunu söyleyecekti). Mussolini Milano'da kalıp başarı haberini beklerken, kasabalarda toplanan faşistler, Perugia yakınındaki Bevagna'da bir araya geldikten sonra, başkente yürüdüler. Eylemi, faşizmin dört önde gelen kişisi yönetmekteydi: Balbo; general Emilio de Bono (1886-1946); Michele Bianchi (1883-1930); Cesare Maria de Vecchi. Başkente önce,

yakın banliyölerinden yola çıkmış olan, ulusçuların da katıldıkları faşistler ulaştı; onlara sonradan, taşra kentlerinden gelen aç-susuz, iliklerine kadar ıslanmış kara gömlekliler eklendi: Toplam olarak pek de korkutucu olmayan, silah donanımı zayıf 26 000 kişi (sonraki günlerde sayıları 40 000'e yükseldi). Hiçbir özel önlem almamış olan hükümetin elinde, onların karşısına çıkara-bileceği ancak 12 000 asker vardı; ama, çıkarsaydı, bu sayı hareketi kırmaya yeterli olurdu. Eyleme geçme düşüncesini içinden benimsemeyen ve daha o sırada istifaya hazır Facta, hükümdarın huzuruna çıktıysa da, kral asker vermeyi ve hazırlanmış olan sıkıyönetim kararnamesini imzalamayı reddetti. Mussolini'ye hükümeti kurmasının önerilmesiyle, hareketin hızının kesileceği düşünüldü. Telgrafla çağrılan faşist önder, yataklı vagonla, burjuva giysileri içinde sıradan bir kişi görünümünde, 30 ekim sabahı geldi ve hemen ertesi gün, önceden hazırlanmış bir bakanlar listesini onaylattı. Muhalif geçmişine karşın ve yalnızca sağlam bir siyaset kültüründen ve hükümet deneyiminden değil, millevекili deneyiminden de yoksun olduğu halde, bütün yönetim mekanizmalarına hemen el koyarak kamuoyunu tedirgin etmekten kaçınıp, zaferini ustalıkla kullandı. Halkın sevdiği komutanlara (Diaz ve amiral Thaon di Revel) bakanlıklar dağıtıp, yalnızca sosyalistleri dışarda bırakarak kabinesinde ılımlı liberallere, muhafazakârlara ve halkçı katoliklere eşit ölçüde yer verdi. Kendisi İçişleri bakanlığı ile geçici olarak Dışişleri bakanlığını üstleniyor ve bunlar dışında yalnızca iki önemli bakanlığı (Adalet ve Maliye bakanlıkları) alan faşistler, buna karşılık bakanlıkların müsteşarlıklarını paylaşıyorlardı. Parlamento, ordu ve yönetim çevrelerinde faşistlere katılanların sayısı hızla artıyor, buna karşılık, yalnızca o sırada Paris büyük elçisi olan eski Dışişleri bakanı kont Carlo Sforza (1872-1952) yankı uyandırıcı bir biçimde

istifa ediyordu (faşist yönetim çökünceye kadar sürgünde kalmayı ve muhalefi sürdürecekti). Ülkenin önde gelen kişilerinin faşizme desteklerini açıklamalarıysa daha da önemliydi. Bunlardan sözgelimi Benedetto Croce, İtalyan toplumunun yenilenmesini sağlayacak bir maya gibi görünen faşizmin dinamikliğinden etkilenmişti; Giolitti'ye, bu karmaşık tabanlı güce, daha önce sık sık başarmış olduğu gibi, egemen olabileceğini ve geleneksel çizgiye çekebileceğini umut etmekteydi.

Yabancı büyük ülkeleri ılımlı açıklamalarla rahatlatmaya uğraşmış olan Mussolini, içte kâh iyiniyet gösterek, kâh tehditler savurarak, kendi sözleriyle “havuç ve sopa” siyaseti uygulayacaktı. Özellikle tutucu çevrelerin temsilcilerinin çoğunluğu ellerinde tuttukları Senato, önce sertlikle uyarılıp, sonra durumun normalleştirileceği yanılısaması içinde tutuldu. Meclis’se daha ilk oturumunda, “kışla söyleviyle” korkutuldu (“Bu renksiz ve kayıtsız kaleyi birliklerim için bir ordugâha dönüştürebilirdim) ve 350 red oyu ile 7 çekimser oya karşılık 429 oyla, *Duce*’ye on iki ay için tam yetki verdi.

Ama başarının kalıcı olması için devlet aygıtını denetim altına almak gerekiyordu. 1928’e kadar sürecektir, şiddeti derece derece artan “faşistleştirme” önlemlerinin amacı bu oldu. Faşistler, Anayasa’nın dış “zarf”ını korumakla birlikte, yavaş yavaş içeriğini boşalttılar. Geleneksel kurumların yanında kurulan yeni kurumlar, yavaş yavaş onları -kapatılmalarını beklerken- felce uğrattılar. Ulusçu tumturaklı söylevlere dayalı yoğun bir kamuoyunu faşistleştirme kampanyası başlatılırken, 1923 ocağında, *arditolari* ile *squadracuları* yeniden bir araya getiren, rejimi savunmakla görevli askeri oluşum “faşist milis” ile parti ve hükümet arasında ilişkiyi sağlamakla görevli Faşist Büyük Konsey kuruldu. Mart ayında faşizm, çeşitli öbür ulusçu topluluklarla kaynaştı ve sağa doğru yönelişi hızlandırdı. Mussolini, muhalefeti

şiddetle ve hileyle parçalamaya girişti. Önce, 1923 nisanında hükümetten çıkarılan halkçı katoliklerle ipler koparıldı. 6 Şubat 1922’de papalığa seçilmiş olan papa Pius XI (Achille Ratti, 1857-1939), gerek yetiştirme biçimi, gerek mizacı açısından liberal ve sosyal katolikliğe açılmaya yatkın olmayan bir bilim adamıydı. Don Sturzo’yu açıkça desteklemeye yanaşmayıp, yalnızca faşizme karşı çıkmamakla yetinmişti. *Duçe*, eski hakaret dolu din adamları sınıfı karşıtlığını açıkça sergilemekten vazgeçip, partiden masonları çıkararak -1925 kasımında da masonluğu yasaklayacaktı- ve papalıkla mali ilişkileri herkesçe bilinen *Banco di Roma*’nın iflastan kurtulması için devlet yardımı sağlayarak, Vatikan’ı kendi saflarına çekmeye çalıştı. 1924 seçimlerinden önce, hükümet 1923 haziran ve temmuzunda, hazırlayıcısı faşist önderlerden baron Giacomo Acerbo’nun adını taşıyan yeni bir seçim yasasını Meclis’ten geçirmeyi güçlkle (157’ye karşı 178 oy) de olsa başardı. Yasaya göre, oyların nispi çoğunluğu olan %25’i alan listeye, milletvekilliklerinin üçte ikisi verilecekti. Büyük sanayinin genelkurumayı *Confindustria*, seçim kampanyasının giderlerini karşılamak için 25 milyon altın liralık yatırdı ve kampanya, maddi-manevi baskılar ile squadracıların demokratların önderlerine (Nitti, Amendola) uyguladıkları şiddet hareketleri (bu amaçla, muhalefetin “faşist Çeka” adını taktığı gizli komandolar örgütlendi) ortamında yürütüldü. 6 Nisan 1924’te rakiplerinin küçültücü “listone” adını taktıkları faşist liste 4 305 936 oy alarak, 356 milletvekili çıkardı. Faşistlerin ve ulusçuların “paralel listeler”inin de 19 milletvekilliği daha elde etmesiyle, parlamentoda Mussolini yandaşlarının oranı % 64,9’u buldu. Halkçılar 39 milletvekili, çeşitli eğilimlerden sosyalistler 46, komünistler de 16 milletvekili çıkarmışlardı; aralarında Giolitti’nin de yer aldığı liberallerin milletvekili sayısı 15, sosyal-demokratları 10, cumhuriyetçilerin

ki 7, geri kalan liberal eğilimli küçük partilerinkiyse 11'di. Yani muhalefet, parçalanmış olmasına karşın hâlâ güçlüydü. Anlamlı bir olgu, faşizmin İtalya'nın orta ve güney kesimlerinde zafere ulaşmasına karşılık, ekonomik açıdan en gelişmiş bölgeler olan kuzey bölgelerinde azınlıkta kalmış olmasıydı. Muhalefet, aralarında ılımlı sosyalist Giacomo Matteotti'nin de bulunduğu birkaç önderin çevresinde toplanmış olarak Meclis'te güçlü biçimde bir araya geldiyse de, Matteotti 10 haziranda kaçırılıp, bir iki ay kadar sonra Roma yakınlarında cesedi bulundu. Olayı *Duce*'nin yardımcıları, onun onayıyla düzenlemişlerdi ve anlaşıldığına göre, Matteotti'yi işkence yapmak için kaçırmış olan kiralık katiller, şiddetle direnmesinden ürkererek öldürmüşlerdi. Üstüne çöken ağır töhmete karşın hükümet katillerle suç ortaklığını şiddetle reddettiye de, gerçeğin yavaş yavaş ortaya çıkması, ülkenin her yanında şiddetli bir manevi sarsıntıya ve büyük bir öfke dalgasına yol açtı. O güne kadar faşizmle "dirsek temasında" olanların çoğu -aralarında Croce de vardı- faşistleri açıkça kınayıp, muhalefete geçtiler.

Matteotti olayı, doğmakta olan diktatörlüğün gelişmesini bıçak gibi kesecek bir darbe olabilirdi. Oysa tersine, liberal devleti kurtarmak için kaçırılmış son fırsat oldu. Muhalefet parçalanıp, gücünü yitirdi. 10 aralıkta Don Sturzo, Vatikan'ın baskıları sonucunda Halkçı Parti başkanlığından istifa etti. Daha 27 haziranda da, komünistler dışında 127 muhalif milletvekili, olayı protesto etmek amacıyla meclisten ayrılıp, "Aventino kıyısına" çekilirlerken, kral da Matteotti cinayetinde Mussolini'nin suç ortaklığını gösteren belgeleri okumayı reddetti. Söz konusu parlamentodan çekilme hareketi, son derece beceriksizce bir taktik oldu; çünkü muhalefeti yasal bir "kürsüden" yoksun kılarken, faşizmi dilediğini yapmakta serbest bıraktı. Tehlikeli dönem aşılır aşılmaz

da faşizm, hızla durumdan yararlanmaya koyuldu. 3 Ocak 1925'te *Duce*, milletvekilleri önünde açıkça olayın sorumluluğunu üstlenip, yıl boyunca Anayasa'dan gün geçtikçe daha çok uzaklaşmayı vurgulayan bir dizi ön-lemle, iktidarını pekiştirdi. Yönetim kadrolarındaki muhalifler tek tek ayıklanıp, basın özgürlüğüne uygulama-son verilirken, ilk yurt dışına göç dalgasıyla, mu-halefetin başlıca önderleri (Amendola, Nitti, don Stur-zo, Carlo Sforza, Gaetano Salvemini) siyaset sahnesin-den uzaklaştılar. Daha 30 Ekim 1922'de meclis başkan-lığına getirilmiş olan Mussolini, 24 Aralık 1925'te, daha baskıcı ve daha geniş yetkilerle donatılarak başbakanlı-ğa atandı. Diktatörlük, kesin olarak kurulmuştu.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

FAŞİST DEVLET VE REJİMİN BAŞARILARI (1925-1936)

Faşizmin başarıya ulaşması ile çökmesi arasındaki 1928-1945 *ventennio*'su, tarihçiyi bir dönemlere ayırabilme sorunuyla karşı karşıya bırakır. Değişmeyen kurumlar tarafından yönetilen, çeşitli siyasal oluşumların iktidarı birbirlerine devrettikleri liberal rejimlerin tersine, Mussolini'nin diktatörlüğü, daha önce de vurguladığımız gibi, sürekli bir yaratma ve doğaçlamadır. Partinin ulusal yaşama egemen olmasının gün geçtikçe artması ve iktidarın gün geçtikçe daha çok tek kişinin elinde toplanması yönünde sürekli dönüşüm geçirmiştir. Yetki düşkünü *Duce*, "nöbet değiştirme"lerle yönetici takımı dilediğince değiştirmiştir. Ama faşizmin bu sürekli dönüşümü, uluslararası siyaset ve ekonomi çerçevesi içinde gerçekleşmiştir. Rejimin olaylara yön vermek ve kendi yazgısını kendi biçimlendirmek emellerine karşın, evrimin evrelerini, genel koşullar düzenlemiştir. Bu evrimde, iki büyük dönem ayırt edilebilir. Geleneksel demokrasilerin yerinde saydıkları ve başarısızlıklara uğradıkları bir dönemde, faşizmin Avrupa'da doğmakta olan baskıcı sistemler için bir öncü ve örnek işlevi üstlendiği ilk *decennio* (1926-1936) dönemi. Daha sonra, İtalya yarımadasını ancak 1930'da etkileyen ekonomik dünya bunalımının köstekleyici yılları aşıldıktan sonra da, görünüşte faşist gücün doruk noktasını oluşturan Etyopya savaşı, sıkıntıların artması, gerileme ve çöküş dönemi. Bu ikinci dönemde, iç sıkıntıların ağır basması, faşizmin hitlerciliğin dümen suyunda kalması, elde

edilmiş başarılar ile rejimin alt yapısını tartışmaya açmış ve rejim, İkinci Dünya Savaşı sonunda çökmüştür.

I. - İç Gelişme

Mussolini'nin eyleminin dönemeçlerini ve değişikliklerini en çok etkilemiş olan siyasal ve ekonomik değişikliklerde, belirli bir eşzamanlılık gözlenir.

1. Ekonomi siyaseti.— a) *Liberal evre.*— İktidarın ele geçirilmesi burnu güçlkle de olsa dönüldükten sonra, faşizmin yükselmesini, ABD'deki 1929 ekonomik bunalımına kadar süren dünya konjonktüründeki ısınma destekledi. Savaş sonrasındaki çöküntüyü izleyen ekonomideki toparlanma süreci, tarımda daha 1920'de, sanayideyse 1922'nin ilk aylarında başladı. 1922-1925 arasında, gelişme son derece kesin oldu. 1916-1920 arasında 1 375 lîre olan kişi başına ulusal gelir, 1921-1925 arasında 2 786'ya (+%102,6), 1926-1930 arasında da 3 189'a (+ %14,4) yükseldi. Birkaç dalgalanmaya karşın, yaşama düzeyi kesin biçimde yükseldi ve günlük efektif ücret tabanı, 1913'teki 100 olarak alındığında, 1925'te 111,8'e, 1928'de 120,7'ye yükseldi. Bu düzelme, toplumsal gerilimleri yumuşattı ve 1921 sonunda 541 725 olan işsiz sayısı, 1925 sonunda 122 000'e düştü. Basının denetim altında tutulması, kamuoyunu gün geçtikçe dünyadaki durum konusunda nesnel bilgilerden yoksun bıraktığından, rejim bu gelişmeleri yalnızca faşizme mal etmeyi kolayca başardı.

Savaştan böylesine çok yara almış bir ülkede, temel sorun, maliyeydi. 1925 haziranından başlayarak Maliye bakanlığını üstlenen Alberto de Stefani, liberal bir ekonomi siyaseti uygulayarak iş çevrelerini yatıştırmaya uğraştı. Bir dizi ticaret antlaşması imzalayarak dışsatımı yeniden canlandırmaya ve savaş dönemi vergilerini kal-

dırarak, vergi sisteminde bir reforma girişti. Savaş sırasında edinilmiş yasadışı kazançların büyük bölümü üstüne sünger çekildi ve gelir vergisi koyulmakla birlikte, veraset vergileri hafifletildi. Bir dizi liberalist önlemle, kapitalist girişim desteklendi: Fiyatların ve kiralarn denetlenmesine son verilmesi; kooperatiflerin finanse edilmesinin durdurulması ve büyük toprakları bölüş-türmeye yönelik tarım reformu tasarısının ertelenmesi. Sigorta şirketlerinin uluslaştırılmasından vazgeçilip, devlet tekelindeki kibrit üretimi ve telefon özel kesime verildi. Savaştan sonra ilk kez 1925 bütçesinde denge elde edildi. Ne var ki, ticaret dengesindeki, özellikle de ödemeler dengesindeki açık sürmekte ve lirt, değer yitirme belirtileri göstermekteydi. Fiyatların yükselmesi spekülasyona yol açtığından, hükümet borsayı daha sıkı denetlemeye koyulup, faiz oranını % 5'ten 7'ye yükseltti. Ama rejimin çok şey borçlu olduğu işadamları bu durumdan hoşnut kalmayıp, Stefani'nin görevden alınmasını ve yerine aralarından Giuseppe Volpi'nin getirilmesini sağladılar. Yeni Maliye bakanı, kur ayarlamaları ve borçların konsolidasyonu önlemleriyle borçları azaltıp, aldığı dış borçların da yardımıyla, ABD ve İngiltere'yle savaş borçlarının ödenmesi sorunlarını çözümlmeyi başardı. 1926 mayısında, devletin bütünlüğünün sağlanmasından o tarihe kadar gerçekleştirememiş olduğu bir reform yapılmasıyla, *Banco di Roma*'nın ve *Banco di Sicilia*'nin para ayrıcalıkları kaldırılarak, İtalya Bankası, para basmakla yetkili tek kurum haline getirildi. Liretin değerindeki yükselme (1927'de 18,15 lirt 1 dolar oldu), Mussolini'ye dövizleri stabilize etme ve bir deflasyon siyaseti uygulama cesareti verdi. Yeni parite 1 dolar 19 lirt, 1 ingiliz sterlini de 92,46 lirt olarak belirlendi. Bu ünlü *quota novanta*, para birimine yeniden savaştan öncekinin üçte biri kadar değer kazandırdı. Para harekâtının gerçekleştirilmesinde, çeşitli ne-

denler rol oynamıştı: Her şeyden önce, ulusal saygınlığı artırma kaygısı; ayrıca, sanayi hammaddelerinin dışalım fiyatını düşürme isteği. Ne var ki, alınan bu önlemlerden, beklenen sonuçlar elde edilemedi. “Stabilizasyon bunalımı”nın etkilerinin sanayiye yansımalarıyla, 1922’de 100 olan etkinlik oranı, 1922’de 195,8’e ulaşırken, ertesi yıl 163,7’ye düştü ve 1927’de işsizlerin sayısı 414 283’ü buldu. Bunalımın etkisi, tarımda çok daha ağır oldu -özellikle meyve ve turfanda sebze dışsatımcısı *Mezzogiorno* köylüleri için- ve buğday üretimi büyük ölçüde azaldı. Bunun üstüne, Volpi görevden alınıp, yerine devletin ekonomi alanına müdahalesinin artmasından yana olan Antonio Mosconi getirildi.

b) *Korporasyonlar ve güdümlü ekonomi yanlısı devlet.*— Faşizm yeni bir yola girerek, ekonomideki denetimini ağırlaştırmaya ve üretimi artırma çabalarına girişti. Daha 1925 haziranında, sendikalaşma özgürlüğü uygulamada ortadan kaldırılmış ve ücretliler ile işverenler arasındaki ilişkileri faşist sendikalar tekellerine almışlardı. Edmondo Rossoni’nin etkisiyle, “bütünleşici bir sendikacılığa” yönelinirken, “sendika” sözcüğünün yerini yavaş yavaş “korporasyon” sözcüğü almaya koyuldu. Liberalist siyaset, fiyatların yükselmesine ve işçilerde hoşnutsuzluğa yol açmış, bu hoşnutsuzluk, grevlerle yansımıştı. 3 Nisan 1926’da, korporasyonlarla ilgili “Rocco Yasası”yla, korporasyonlar üstünde, ulusal etkinliğin bütün kesimlerini kapsayan ve her dal için, işçilerle birlikte çalışma ve ücret kurallarını belirleyen toplu sözleşmeler imzalayan bir faşist sendikalar aşama düzeni kuruldu; bu arada da, grev yasadışı ilan edildi.

21 Nisan 1927’de çıkarılan *Emek Yasası*’yla, yeni bir adım atıldı. Bu yasa, bütün ekonomik etkinliğin tek düzenleyicisi ve yasa koyucusu korporasyoncu devleti kurarken, özel girişimi de “ulusal çıkar”a bağımlı kılıyordu. Korporasyonculuk, marksçılığın ya da reformculu-

ğün çözmeyi başaramamış oldukları toplumsal karşıtlıklara çözüm getiren temel bir öğreti devrimi olarak yüceltildi. Birçok yorumlayıcısı ve taklitçisi -Salazar Portekiz'i gibi- ortaya çıktı. Aşağı yukarı aynı dönemde ortaya çıkan "totaliter" kavramı gibi, korporasyonculuğun da, geleneksel seçim sisteminin yerine yalnızca ekonomik kategorilerin temsil edilmesini getirerek, siyasal yaşamın iskeleti haline geleceği görülecekti.

Sistemin olumlu yanlarından biri, toplu sözleşmeler çerçevesinde, o tarihe kadar İtalya'da hemen hiç rastlanmamış bir toplumsal yasalar derlemesinin -ana çizgileri, günümüze kadar süregelmiştir- hazırlanması oldu. Katılmanın zorunlu tutulduğu karşılıklı yardımlaşma sandıkları, meslek dallarına göre yeniden gruplandırılıp, "Hastalık Sigortası Ulusal Enstitüsü" adlı bir federasyonda toplandı. İş kazası sigortası, malüllük sigortası, yaşlılık sigortası (bu kesimde, bağlanan aylıklar azdı), gebelik sigortası, verem sigortası gibi bir dizi başka örgüt de kuruldu ve bunların tümü, Sosyal Sigortalar Ulusal Fonu'na (günümüzdeki Sosyal Yardım Ulusal Enstitüsü) bağlandı. Uygulamaya koyulan nüfus siyaseti de, bu toplumsal yasalar düzenlemesi bağlamında düşünülebilir. Bu siyasetin faşist "güç isteği"nden türetilmiş olan ana düşüncesi, rejimin güç aracı ve büyümenin, toprakları genişletmenin temeli olan ulusun insan potansiyelini artırmaktı. Mussolini bu amaca ulaşabilmek için, bir doğum yasaları derlemesi hazırlattı. Kilişenin de desteklediği yoğun bir propaganda, çok çocuk doğuran kadınlara prim ve ödüller verme, aynı zamanda da bekârlardan özel bir vergi alma, doğum oranını artıracak, bu arada toplumsal önlemler de ölüm oranını düşürecekti. *Duce*, XX. yüzyılın ortasında nüfusu 60 milyonu bulacak bir İtalya düşlemekteydi. Bu siyasetle bağlantılı olarak, yurt dışına göç de, katı kurallara bağlanarak kösteklendi. 1928-1930 arasında yıllık hareket

257 844 yurt dışına çalışmaya giden işçi ve 120 030 kesin göçmenken, 1931-1940 arasında bu sayılar sırasıyla 70 265'e ve 11 279'a düştü. 1921 sayımında 37 973 977 olan nüfus, 1931'de 41 176 671'e yükseldi. Nüfus bilançosu, doğum oranlarının düşük olduğu Fransa ya da İngiltere gibi öbür Avrupa ülkelerinininkinden çok daha iyiydi ama, durum, faşist propagandanın ileri sürdüğü kadar parlak da değildi. Doğum oranları ile ölüm oranları arasındaki makas sürekli kapanmaktaydı ve 1927'de ‰oo'de 27,5 olan doğum oranı, 1993'te 23,4'e düştü.

Bölgeler arasında çok sayıda eşitsizliğe, korporasyonlar sisteminin karmaşık çarklarının çalışmasında görece bir etkisizliğe ve özellikle yüksek görevlilerin bulaştıkları rüşvet olaylarının genelleşmesine karşın, devletin ekonomiye el koyması, üretimde kesin bir artış sağladı. Daha 1930'da hazırlanmış olan "kendine yetme", otarsi öğretisini, Etyopya savaşı sırasında Milletler Cemiyeti tarafından getirilen ekonomik cezalandırmalar pekiştirdi. Bu kampanyanın en göz kamaştırıcı yanı, ülkenin süregenleşmiş olan tahıl açığını kapatmak amacıyla daha 1925 haziranında başlatılan "buğday savaşı" oldu. Tahıllar için gümrük koruması getirilmesinin yanı sıra, yoğun bir propaganda uygulanarak, yarışmalar düzenlenip, ödüller verilerek, tahıl ekilen tarlaların genişletilmesi teşvik edildi. Kırsal kesimin bu çağrıya yanıt vermesiyle, verimler arttı (1909-1913 arasında hektar başına 10,5 kentalden, 1931'de 13,9'a, 1932'de de 15,2'ye) ve üretim 1909-1913 arasında 4,85 milyon tondan, 1935-1939 arasında 7,59 milyon tona yükselerek, ulusal tüketimi karşılamaya başladı. Kampanyanın daha özgün bir sonucu da, bataklıkların kurutulması, akaçlama ve sulama çalışmaları uygulanması, bir yandan da yeniden ağaçlandırma çalışmaları yapılması sayesinde, yeni toprakların tarıma açılması oldu. Toprakların tam ıslahı, 1928'den başlayarak önemli ölçüde artırıldı. Yeni olma-

yan, 1870'ten başlanarak çalışmalar yapılmış bu alanda, faşizmin gerçekleştirdiklerinin doğru bir bilançosunu çıkarmak, istatistikler yeterince açıklayıcı olmadığından güçse de, devletin 1870-1922 arasında harcamış olduğuna eşit bir harcama yapıldı. Propagandayla desteklenen, 1945'ten sonra gereğinden çok kötülenmiş ıslah çalışmaları, 1938'den önce 5 700 000 hektar toprağı tarıma kazanmak programı tam olarak gerçekleştirilememiş de olsa, olumlu sonuçlara ulaştı. Nitelikli teknisyen Arrigo Serpieri'nin yönetimi altında, terkedilmiş ya da hiç işlenmemiş topraklar -bir bölümü devlet tarafından istimlak edilmişti- önce ıslah edilip, sonra parsellere ayrılarak köylüler yerleştirildi ve köylülere topraklarının mülkiyetine sahip olabilme olanağı tanındı. Çalışmalar Po ırmağının aşağı kesimindeki sık sık sular altında kalan topraklarda, Tiren denizi ile Adriya denizi kıyılarındaki bataklık alanlarda yürütüldüyse de, 1931'den başlayarak en büyük çabalar, bir prestij sorunu haline getirilen Roma'nın kırsal kesiminde, yani başkentin kapılarında harcandı. Yüzyıllardır sızmadan kırılan *Agro romano*'nun 60 000 hektarı kurutulup, Eski Muharipler Derneği'nin çabalarıyla 3 000 tarım işletmesine bölündü. Yeni kurulan Littoria ve Sabaudia kentlerinin çevresinde, Littoria (günümüzde Latina) ili yaratıldı. 1933'te 77 776 emekçinin çalışmakta olduğu ıslah çalışmaları, aynı zamanda da işsizliği azaltmanın yollarından biriydi. Bütün diktatörlüklerin niteleyici özelliğı olan büyük bayındırlık çalışmaları siyasetinde de aynı yöntem uygulandı. Bir bölümü sırf propaganda amacıyla yapılırken, geri kalanlarda amaç, henüz yetersiz olan ülke donanımını geliştirmekti. Haberleşmenin modernleştirilmesi, başlıca kaygılardan biri oldu. Büyük bir düzensizliğin ege-men olduğu demiryollarının işletilmesi yeniden düzenlendi (faşizme hayran Avrupa burjuvazisi için Mussolini, "trenlerin vaktinde gelmesini sağlayan adam"dı).

Hatların elektrikleştirilmesi başlatıldı. Roma - Napoli hattı tamamlandı; özellikle de, yapımına daha 1913'te başlanmış olan 18 km'den uzun büyük Apennin tüneli tamamlanarak, 1934'te Bologna - Floransa ekspresi hizmete kondu.

1928'de, karayolları ağının yapımı ve bakımıyla görevli özerk bir kuruluş doğdu: A.N.A.S (*Azienda nazionale autonoma delle strade*). İlk otoyolların gerçekleştirilmesiyle, hem işsizlere iş sağlama isteğinden, hem de prestij güdüsünden kaynaklandı ve İtalya bu dalda, Avrupa'da birinci duruma geldi. Oysa aslında, 1926'da ülkede ancak 185 000 otomobil (250 kişiye 1) vardı (Almanya'da 590 000, yani 100 kişiye 1; Fransa'daysa 836 000, yani 38 kişiye 1) ve bu sayı, 1938'de yalnızca 399 000'e yükseltilebildi (böylece ülke, dünya sıralamasında sekizinciliğe yerleşti). Faşizm, mühendis Piero Puricelli'nin daha 1922'de başlatmış olduğu eylemi destekledi. Otoyolların yapımı, yap-işlet yöntemiyle özel şirketlere bırakıldı. 1922 - 1933 arasında, özellikle Lombardia'nın merkezi Milano çevresinde, 432 km otoyol yapıldı (Milano-göller; Milano - Bergama - Brescia; Floransa - deniz; Napoli - Pompei; Venedik - Padova; ücretsiz olan Roma - Ostia). 1939'da otoyolların toplam uzunluğu, 575 km'yi bulmuştu; ama, o tarihten sonra, savaştan ötürü, otoyol yapımının hızı kesildi. Milano - Como bölümü dışında, şirketler taahhütlerini yerine getiremediler ve hisselerini devlete devretmek zorunda kaldılar.

Büyüklük siyaseti, kentçilik çalışmalarını -özellikle başkentte- da destekledi. 1925'te Mussolini şöyle diyordu: "Beş yıl içinde, Roma dünyanın her yanından gelmiş insanlara harika görünecek; Augustinus İmparatorluğu dönemindeki gibi geniş, düzenli, azametli olacak". Faşist yetkililer ve mimarlar, anıtsallığı hedef almışlardı. Piacentini'nin etkisi altında, günümüzde hala birçok İtalyan kentine damgasını vuran "faşist üslup", işlevsel

amaçları, hacimlerinin masifliğiyle ve sistemin parlaklık düşkünlüğüyle bağdaştırdı. Yüzyıllar boyunca dokunmuş kent bütününde saygı gösterilmeksizin yıkıcı gedikler açma ve çoğunlukla onarılmaz yıkımlar pahasına, modern yapılar ile eski Roma döneminin -rejimin beğendiği tek dönem- tanıkları, yalıtıldı. Böylece Trajanus forumu ortaya çıkarıldı; büyük bölümü *Urbs*'un görünümünü bozan görkemli yollar yaratılarak, Colosseum'un ve öbür Eskiçağ anıtlarının değerleri vurgulandı.

c) *Ekonomik dünya bunalımı ve sonuçları.* —ABD'de 1929'da patlak veren büyük ekonomik bunalım, İtalya'da bankalarda ve borsada büyük bir çöküntüye yol açıp, ödemeler dengesini bozdu. Dünya etkinliğinin yavaşlaması, ana dallardan birini, E.N.I.T'in (*Ente nazionale del Turismo*) çok iyi örgütlemiş olduğu turizmi etkiledi. Büyük dünya bunalımı, 1930 haziranında İtalya'ya ulaştı. 1939 sonunda işsizlerin sayısı 1 290 000'i bulmuş, sanayi üretimi 1929'daki 100 göstergesine oranla 66,8'e düşmüştü. 1929-1933 arasında, dış ticaret üçte iki oranında, deniz ticareti kârları %63 oranında, turizm gelirleri %62 oranında, yurt dışındaki göçmenlerin gönderdikleri para miktarı da %77 oranında azaldı. Liretin değeri yeniden düştü ve 1932 temmuzunda Mosconi'nin yerine bankacı Guido Jung getirildi. 1933'te lirecteki, 1934'de de dolardaki devalüasyonlara karşın, Mussolini inatla *quota novanta* siyasetini sürdürdü: Gümrük resimlerinin yükseltilmesi; mübadelelerin sıkıca denetlenmesi; çeşitli ülkelerle değiş-tokuş antlaşmaları imzalanması. Bunun sonucunda da, devletin ekonomiye müdahalesi arttı. Sıkıntıya düşen sanayi tesislerine yardım amacıyla kurulmuş olan *İtalyan Menkul Değerler Enstitüsü*'nün beklenen sonuçları vermemesi üstüne, 23 Ocak 1933'te, günümüzde de İtalya'da ekonomik yaşam üstündeki egemenliğini sürdürmekte olan *Sanayiye Yeniden Kalkındırma Enstitüsü* (I.R.I) ku-

ruldu. I.R.I., sıkıntıya düşen, bankalara yardım için, el-
lerindeki sanayi hisse senetlerinin büyük bölümünü sa-
tın aldı. Ama bu kağıtların yeniden satışında güçlükler-
le karşılaştığından, yeni kuruluş, denetimini zaten ele
geçirmiş olduğu şirketleri kendisi yönetmeye karar ver-
di. Finans şirketleri aracılığıyla belirli bir sanayi kolun-
daki şirketleri holdinglere benzer gruplarda topladı ya
da birleştirdi. 1933-1941 arasında bu operasyona 4 mil-
yar lîre harcayan devlet, böylece, bir dizi gruplaştırma
(S.T.E.T., *Società finanziaria telefonica* [1933]; denizcilik
şirketleri için F.I.N.M.A.R.E [1936]; özellikle de demir-
çelik sanayisi ve tersaneler için F.I.N.S.I.D.E.R. [1937])
aracılığıyla üretim aygıtı üstündeki denetimini artırdı.

Daha o dönemden başlayarak ve Etyopya'nın ele ge-
çirilmesinin rejimin başarılarını doruğa ulaştırır gibi
görünmesine karşın, faşizm iniş eğrisine girmişti. Mus-
solini ekonomik bunalıma çözüm bulabilmek için, bir
silahlanma çabası aracılığıyla, sömürgelerde genişleme
ve emperyalizm siyasetine yöneldi; bu siyaset, ülkenin
savaşa sürüklenmesini hızlandıracaktı.

2. İç siyaset. - a) Totaliter rejime yöneliş. —1925 sonunda
başlatılmış olan baskı rejiminin iskeletinin kurulması,
1927'de devletin "faşistleştirilmesiyle" sürdürüldü. Bu
girişimin gerçekleştirilmesini, zaten üyelerinden bir bö-
lümünün faşizm saflarına geçmesiyle zayıflamış olan
yasal muhalefin parçalanması sağladı. Aventino ayrılığı-
na katılmış olan katolik halkçı milletvekillerinin, kamu-
oyu önünde kendilerini küçük düşürmedikçe (içlerin-
den yalnızca üçü bunu kabul etti) Millet Meclisi'ne ye-
niden alınmamaları kararlaştırıldı. Ardından, 1926 ka-
sımında, halkçı, sosyalist, liberal ve komünist 124 mu-
halefet milletvekilinin milletvekillikleri topluca kaldırıl-
dı. Yalnızca Senato'da, Benedetto Croce ile *Corriere del-
le Sera*'nın eski yayın yönetmeni Luigi Albertini'nin

(1871-1942) çevresinde toplanmış bir muhalefet çekirdeği kalmıştı. Mussolini gene de, girişimini ustalıklı yönetmekte, faşist hareketin ılımlaştırıcı ögesi gibi görünmek istemekteydi: Hareketin yönetimini iki aşırı faşiste (Francesco Giunti ile Roberto Farinacci) bırakırken, İçişleri bakanlığına, muhafazakâr ve kralcı bir devlet görevlisi olan Luigi Federzoni'yi (doğumu 1878) getirmişti. *Duce* aynı biçimde, önce ılımlı muhaliflere saldırıp, burjuvaziye korku salan (böylece iktidarını pekiştiriyorlardı) komünistlere dokunmamıştı.

Hükümet başkanı ve başbakan Mussolini artık, sorumlu bir parlamento üyesi olmaktan çıkmıştı. Basit birer yürütme görevlisi olan bakanların dışında ve üstünde, kral tarafından tam yürütme yetkisiyle donatılmıştı ve yalnızca hükümdara karşı sorumluydu. 31 Ocak 1926'da yasamayla ilgili yetkileri genişletildi. Onun onayı olmaksızın hiçbir yasa tasarısı meclise sunulamıyordu ve parlamentonun denetimi dışında, yasa gücünde kararnameler çıkarabilme yetkisi verilmişti. "Her şey devlet içinde, devlet dışında hiçbir şey, devlete karşı hiçbir şey" parolası, gün geçtikçe artan bir sertlikle uygulandı. Yurt dışına göçmüş olanlar İtalyan yurttaşlığından çıkarılıp, mallarına el kondu; yasalar baskı rejimine uyacak biçimde değiştirildi ve belediyelerin özgürlükleri, despotluk rejiminin memurları olan valiler yararına azaltıldı. Parti ile taşradaki "işbirlikçi"leri kamu yaşamına gün geçtikçe daha çok el atarken, seçimle iş başına gelmiş belediye başkanlarının yerini, iktidar tarafından atanan görevliler aldı. "Koyu faşist yasaların" zorlayıcı işleyişi, ihbarcılığa dayanan bir gizli siyasal polis örgütü kurulmasıyla tamamlandı. Eski faşist Tito Zaniboni'nin (4 Kasım 1925), akıl dengesi bozuk bir İngiliz kadını olan Violet Gibson'un (7 Nisan 1926), anarşist Gino Lucetti'nin (11 Eylül 1926) ve Anteo Zamboni'nin (4 Kasım. 1926) *Duce*'ye düzenledikleri başarısız suikastler-

den, abartılarak yararlanıldı. 25 Kasım 1926'da çıkarılan "Devleti Savunma Yasası"yla idam cezası yeniden koyulup, bir dizi siyasal suç ve kusur tanımlanarak, bunlarla ilgili davalara bakacak "Özel Mahkeme" kuruldu.

Ekonomideki "liberal" evreden sonra, korporasyonculuğa yöneliş, siyasal temsilin çeşitli ekonomi dallarına geçmesiyle tamamlandı. 1929-1932 arasında Korporasyonlar bakanlığı yapan, liberal devletin çöküşünü açıklayan kuramcı Giuseppe Bottai'nin (1895-1960) girişimiyle çıkarılan 17 Mayıs 1928 tarihli Seçim Yasası'yla (hemen ardından da Emek Şart'ı çıkarıldı) bu dönüştürme gerçekleştirildi. Hükümdarın geleneksel alanı Senato'nun üyeleri, gene kral tarafından atanacaktı; ama Millet Meclisi'nin üyelerinin her yıl yenilenmesi için artık, bir "güven listeleri" sistemi yaratılıyordu. Ulusal Korporasyonlar Konfederasyonları 800 aday, öbür çeşitli kamu kuruluşları da 200 aday öneriyor, Büyük Faşist Konsey, bu 1 000 aday arasından seçtiği 400 kişiyle "ulusal liste"yi oluşturuyordu. Bu liste bir halk oylamasıyla seçmenlere sunuluyor ve yalnızca "evet" ya da "hayır" diye oy kullanmalarına izin veriliyordu. Seçimler böylece, basit birer formaliteye dönüştü ve muhalefin olumsuz oyları, 1924'te %44,5'tan, 1929'da %1,57'ye, 1934'te de %0,15'e düştü. Mussolini'yi, faşist militanları ve hükümet başkanı tarafından atanmış kişileri içeren Büyük Faşist Konsey'e, 8 Aralık 1928'de *Duce*'nin vârisini belirleme ve en önemli yasaları oylama hakkı tanındı. Büyük Faşist Konsey uzun süre, körü körüne onaylayan bir "Meclis" olmaktan öteye gitmedi; ama ilerdeki sayfalarda görüleceği gibi, 1943'te Mussolini'yi deviren de o oldu.

Uluslararası kamuoyunun büyük bölümü, faşizm konusunda yanılgıya kapıldı. Muhafazakâr burjuvazi ve sağ, diktatörlüğün içiçe ahlâk dışı ve yozlaştırıcı yanını

görmeyip, liberal demokrasilerin yerlerinde saydıkları bir dönemde, özellikle yeni formüller yaratan bir sistemin dinamikliğiyle ilgilendi. Sözgelimi 1927 ocağında, *Duce*'ye yaptığı bir ziyaretten sonra, İngiltere Maliye bakanı Winston Churchill, şu açıklamada bulunuyordu: "Bir İtalyan olsaydım, leninciliğin hayvanca iştahlarına ve tutkularına karşı zaferle sonuçlanan savaşımınızda başından sonuna kadar yer almış olacağıma eminim... Hareketiniz dışta, bütün dünyaya hizmette bulundu".

Vatikan'la ilişkilerin normalleştirilmesi, faşizm için yeni bir saygınlık artırıcı öge olacaktı.

b) *Papalık'la "uzlaşma"*. —Diktatörlüğün katolik kilisesiyle ilişkileri, faşizm tarihinin hâlâ en az bilinen ve en tartışmaya açık noktalarından biridir. Giolitti döneminde Vatikan ile devlet arasında gerçekleştirilen fiili yakınlaşmaya, daha sonra da Papalık'ın Mussolini'ye hoşgörülü tutumuna karşın, İtalya'da bütünlüğün sağlanması sırasında 20 Eylül 1870'te Roma'nın ele geçirilmesiyle ve papanın dünyevi gücünün kaldırıldığına açıklanmasıyla İtalya Krallığı'nın başlatmış olduğu yasal anlaşmazlık, varlığını sürdürmekteydi. Cavour, son aylarında, "Roma sorunu"nu çözmeyi başaramamıştı; Pius IX, "Güvenceler Yasası"yla önerilen uzlaşmayı reddetmiş ve kendini Vatikan'da gönüllü bir tutsak (sonraki bütün papalar da aynı tutumu sürdürdüler) saymıştı. Kralın bir anlaşmaya pek de istekli olmamasına karşın, *Duce*, iktidarını, katolik kilisesiyle bir uzlaşmanın sağlayacağı güçlü destekle pekiştirmek istemekteydi. Papa Benedictus XV de, kardinal Gasparri'nin öğütleriyle, döneminde (1914-1922) Roma sorununu çözümlmek istemişti. Yerine geçen Pius XI de, aynı isteği paylaşmaktaydı. 1923 ocağında, Mussolini ile faşizmin temsil ettiği düzen ilkesinden etkilenen ve geleneksel din adamları karşıtı monarşiye karşı ağırlık oluşturan bir rejimi onaylayan papa arasında, ilk gizli görüşme yapıldı.

Uzun süren bu gizli görüşmede, Mussolini'nin siyasal ve sendikal totaliterlik emelleri, sık sık pürüzler çıkmasına neden oldu.

1926 kasımında, bir uzlaşma ön tasarısı hazırlandı ve resmî görüşmeciler -Vatikan adına kardinal Gasparri ile geleceğin Pius XII'sinin kardeşi avukat Paccelli; faşist hükümet adına da Devlet bakanı Barone- arasındaki 1929 başına kadar uzanan tartışmalardan sonra, uzlaşma metni hazırlandı. 11 Şubat 1929'da, "Laterano Antlaşmaları" diye adlandırılan (törenin yapıldığı sarayın adından) belgeler imzalandı.

Laterano Antlaşmaları üç ayrı bölümden oluşuyordu.

— *Antlaşma*. Papanın, "kutsal kent" surları içindeki, papalık saraylarından ve Castalgandolfo şatosundan oluşan 0,4 km²'lik "yansız ve toprak bütünlüğü çiğnenemez" küçük devlette, dünyevi iktidarı ve uluslararası egemenliği tanınıyordu. İtalyan devleti, papalık devletinin bütünlüğüne saygı göstermeye, dışarıyla bütün haberleşme özgürlüğünü sağlamaya söz veriyordu. Kardinallere, Savoia sülalesinden krallık soyu prenslerine tanınan onur unvanları veriliyor ve İtalya'da papaya karşı işlenecek suç ve kusurlar, krala karşı işlenenlere eşit sayılıyordu. Roma katolikliği "tek devlet dini" oluyordu. Papa da bunlara karşılık, İtalya Krallığı'nı tanıyor ve başkentinin Roma olmasını onaylıyordu.

— *Mali uzlaşma*. Giriş bölümünde papa, uzlaşma amacıyla isteklerini sınırlandırdığını belirtiyor, dünyevi topraklarını yitirmesinin ödünlenmesini istiyordu. İtalya, Vatikan'a 750 milyon liralık nakit ve 1 milyar liralık karşılığını %5 faizle ödemeyi üstleniyordu.

— *Konkordato*. İbadet özgürlüğünü, "Kutsal Kent"in kutsallık özelliğinin korunmasını, gerek din adamlarının atanması (piskopos adaylarının listesinin, önceden sivil iktidarın onayına sunulması dışında), gerek kilise mallarının mülkiyeti ya da yönetilmesi konularında pa-

panın tam yetkili olduğunu tanıyordu. Piskoposlukların haritası, ortaklaşa anlaşmaya varılması koşuluyla gerektiğinde değiştirilebilecekti. Din adamları askerlik hizmetinden bağışık tutuluyor, kiliseden ayrılanların din adamı giysisi giymeleri ve halkla ilişki kurmalarını sağlayacak devlet görevlerine getirilmeleri yasaklanıyordu. Konkordatonun dinsel nikâhı resmî nikâhla eşit kılan ve ilkokullarda katolik öğretinin öğretilmesini getiren 34. maddesi özellikle önemliydi. Ayrıca, devlet, “herhangi bir siyasal parti”nin dışında etkinlik göstermeleri koşuluyla, katolik örgütleri tanıyacaktı.

Bütününü ele alındığında son derece dengeli olan bu antlaşmaların *Antlaşma* bölümü, aslında krallığın işine yarıyor, çünkü böğrüne saplı “Roma sorunu” dikenini çekip çıkarıyordu; *Konkordato* bölümü papaya önemli maddi çıkarlar sağlıyor, mali uzlaşma da, Vatikan’ın pek zengin olmayan hazinesini güçlendiriyordu.

Pius XI, Roma kilisesinin göbeğindeki rahatsız edici “papanın egemenliği” anlaşmazlığını çözmeyi başarmıştı. Bu kesin bir başarıydı. Ama çağdaş İtalya’nın en açık görüşlü tarihçilerinden biri olan Luigi Salvatorelli’nin bu konuda yazdıklarının da üstünde durmak gerekir: “Dönemin siyasal gerçekliği açısından bakıldığında, antlaşmaların Mussolini’nin İtalya’daki diktatörlüğünü pekiştirdiğini ve ona halkın gözünde papanın kutsamasını kazandırdığını görmemek olanaksızdı; üstelik, papa Ratti’nin açıklamaları, liberal rejimin suçlanması ile Mussolini’nin kişiliğinin ülküleştirilmesini bağdaştırmaktaydı”. Gerçekten de, katolik dünya kamuoyunun çok geniş tabakaları ve Vatikan’ın manevi otoritesine duyarlı olanların tümü, olayı böyle görmüşlerdi (Papa Pius da, sonradan onaylamıştır bunu).

Bununla birlikte, uzlaşmanın faşizm ile papalık arasındaki bütün anlaşmazlıkları bir çırpıda dümdüz ettiğini düşünmek yanlış olur. Gerçekten de, *Duce*’nin eğitim

ve  ğretim alanlarındaki totaliter görüşleri ile kilisenin bu alanların dinin ve ailenin yetkisinde bırakılması istekleri arasında, yavaş yavaş bir uçurum oluştu. 1931’de, Katolik Eylem’in işçi sorunlarıyla ve toplumsal sorunlarla u raşmanın kendi görevi olduğunu savunduğu sırada, ülke gençliğinin diktatörlüğün yarı askerî ve sportif oluşumlarında toplanmasıyla, anlaşmazlık iyice sivrileşti. Rejim yandaşı gazeteler ile *Osservatore romano* gazetesi arasında sert bir kalem tartişması başladı. Tartışma 29 haziranda, *Non abbiamo bisogno* (“Gereksinmeduymuyoruz”) başlıklı papalık genelgesiyle doruğa ulaştı. Genelgede faşist anlayış ve öğreti eleştirilip, “bütün dünyanın bildiği gibi, papalıkla dostça ilişkiler kurması sayesinde, gerek İtalya’da gerek yurt dışında pek çok kişiye aşırı görünen bir saygınlık artışından yararlanmış bir parti ile rejimin göstermiş oldukları nankörlük” kınanmaktaydı. Çocuklara zorla ettirilen faşist yemini yasadışlılıkla su ladıktan sonra papa, “yeminin ve kimlik kartının (faşist partininki) pek çok kişi için meslek, ekmek ve yaşam güvencesi” olduğunu anlayarak, katoliklerden, yalnızca “Tanrı’nın ve kilisenin yasaları”na ya da “iyi hristiyanlık ödevleri”ne aykırı düşmemek koşuluyla, *Duce*’ye bağlılık yemini etmelerini istemekteydi. Mussolini’nin “gerçek bir dışardan yardım isteme çağırısı” diye nitelendirdiği genelgeyi, toplumun her tabakasından pek çok kişi benimsedi. Bu arada, faşizme bağlanma ile Katolik Eylem’e katılmanın uyumazlığı açıklandı ve rejimin aşırı yandaşları, açıkça. Konkordato’nun yürürlükten kaldırılmasını savunmaya başladılar. Bununla birlikte, 1931 ağustos - eylülünde, kısmen *Duce*’nin, kısmen de Arnaldo’nun etkisiyle, ortalık yatıştı. Yeniden yalnızca piskoposların denetimi altına sokulan Katolik Eylem, sendika eyleminden vazgeçip, etkinliklerini dinsel amaçlarla sınırladı; gençlik kuruluşları da, “her türlü atletizm ya da spor etkinliğiyle” u raşmaktan vazgeçti-

ler. Yeniden uzlaşma belirtisi olarak papa, 9 Ocak 1932’de Mussolini’ye “Altın Mahmuz” nişanı verdi, kardinal Pacelli’ye de 3 martta devlet tarafından nişan verildi. Artık, kilise ile devlet ilişkileri pürüzsüz yürüyecekti. “İkinci Uzlaşma” diye adlandırılabilir bir noktadır ve Mario Missiroli bu konuda şöyle yazmıştır: “Görüşmelerde izlenen süreçler gizli kalmış ve görüşmeleri kimlerin yürüttükleri de hiçbir zaman anlaşılamamıştır”).

3. Faşizm döneminde İtalyan kültürü. — Faşist devletin amacı, bireyi rejime sıkıca bağımlı kılmaktı. Bu girişim çeşitli düzlemlerde ve İkinci Dünya Savaşı arifesinde *Duce* kültürünün çlgın boyutlara erişmesiyle sonuçlanacak bir evrim çizgisinde yürütüldü. Kitlelerin biçimsel olarak rejime katılması, zorlayıcı olağandışı yasalar yardımıyla sağlandı. Kuşkulu görülen her kişinin bir anda işsiz bırakılmasını sağlayan bu yasalar, bir yandan da bürokrasinin gelişmesini (devlet memurları oranı 1920’de toplam nüfusun %11’iyken, 1930’da %12’sine, 1938’de de % 18’ine yükseldi) sağladı. Emeğiyle geçinen herkes için parti kimlik kartına sahip olma, vazgeçilmez duruma geldi ve hükümetin gücünü gösterme kanıtı saydığı parti üyelerinin sayısının artması, aslında büyük ölçüde anlamını yitirdi. O güne kadar Mussolini’nin eylemlerine esin kaynağı olmuş tutarsız ve çoğunlukla çelişkili öğelerin bir araya getirilmesiyle, bir “faşist öğretisi” hazırlamaya uğraşıldı. Rejimin başlıca düşünürü, Croce’nin eski öğrencilerinden biri olan, Roma’ya yürüyüşten sonra Milli Eğitim bakanlığına getirilen Giovanni Gentile’ydi (1875-1944). Dürüst bir aydın, ama gerçekleri ayırt etme yeteneğinden yoksun, kuramsal yaratılarının tutsağı bir insan olan Gentile, efendisinin düşüncenin dinamikliği ve bütünlüğü konusundaki görüşlerini aşırılığa kadar geliştirdi. Ona göre faşizm, kül-

türdü; kendi ahlâkı, üslubu bulunan ve bireyin kendini gerçekleştirmesine olanak sağlayan tek şey olan “Ahlâk-sal devlet”te dile geliyordu. Gentile 1923’te önemli bir öğretim reformuna (temel çizgileri günümüzde de korunmaktadır) girişti. Bu reform, eski Yunan-Roma düşüncelerine dayalı, teknolojiyi küçümseyen, tarih ve felsefeyi sıkıca birbirine bağlayan idealist bir öğretime yönelişi artırdı. Ulusçu tarihçi Gioacchino Volpe de bu arada, İtalyanların “dehasına ve geçmişine” uygun düştüğünü göstererek diktatörlüğü aklamakla uğraşmaktaydı. 1925-1932 arasında Maliye bakanlığı yapan, korporasyoncu sistemin kurucusu ve “toplumun hukuksal yönden örgütlenmesinin tutarlılığını” amaç alan yasaların yaratıcısı Alfredo Rocco, bu görüşleri kurumlaştırdı. 1925 martında Gentile, aydınları Mussolini’ye katılmaya çağıran bir bildiri (Croce tarafından alaycı bir dille eleştirildi) yayınladı. Devlet kuruluşlarındaki görevlilerin büyük çoğunluğu, bu çağrıya uydular. 1927’de Temyiz Mahkemesi başsavcısı, adaletin siyasal bir olgu olduğunu, yargıçların, yasaları “rejimin anlayışına göre yorumlayarak” uygulamaları gerektiğini açıkladı. 1928’de, bilimsel etkinliği yakından denetlemek için “Araştırmalar Yüksek Kurulu” oluşturuldu ve 1931 ekiminde, üniversite profesörleri faşizme bağlılık andı içmek zorunda bırakıldılar. 1 200 profesörden yalnızca 12’si and içmeyi reddetti. Daha alt düzeyde, “faşist kültür” temaları, yığınlar arasında propagandayla, “Mussolini gizemciliği” geliştirilerek yayılacaktı. Bu işi, 1926-1930 arasında parti sekreterliği yapan Augusto Turati ile yerine geçen (1931-1939) Achille Starace gerçekleştirdiler. Basına, sporlara, “milli eğitim”e bütünüyle el kondu. İlkokullarda bir dizi tek tip ders kitabı okutuluyordu ve öğretmenler 1933’ten başlayarak, “faşist üniforma” giyerek ders vermek zorunda bırakıldılar. Yavaş yavaş tamamlanan ve geliştirilen faşist kurumlar, İtalyan yurttaşını be-

şikten alıp, varlığı boyunca yaşamına yön veriyorlardı: Doğumu, *Annenin ve Çocuğun Kitabı*'na göreymi. 4-8 yaş arasında *Yavru Kurt*'tu; kızlar 14-18 yaş arasında *Küçük İtalya Kızları* örgütüne, erkek çocuklar da 8-18 yaş arasında *Balilla*'lara⁴ katılıyorlardı. Erkek çocuklar gösteri yürüyüşlerinde üniforma giyiyor, 12 yaşından başlayarak silah taşıyor ve askerî eğitim görüyorlardı. Sonra *Öncüler*'e katılıyorlar ve çok büyük çoğunluğu faşist *Milis*'e ve partiye üye oluyordu. Üniversite öğrencileri G.V.F. (Faşist Üniversiteli Toplulukları) üyesiydiler ve boş vakitlerini doldurmaya yönelik kültür ve spor etkinlikleri, *Opera nazionale Dopolavoro* tarafından düzenleniyordu. 1927'de "faşist çağ" adı verilen yeni takvim yürürlüğe kondu; başlangıcı 28 Ekim 1922, yani "Roma'ya Yürüyüş"ün yapıldığı gündü.

Rocco'ya göre böylece, "İtalyan halkının kişiliği ve anlayışı kökten değiştirilecekti. İtalya böylece, yüzyıllarca süren disiplinsizlik ve aylaklıktan sonra, bir kez daha büyük bir asker ve savaşçı ulus olabilecekti".

Bu, kütlelerin "faşistleştirilmesi"nin kapsamı neydi? Genelleşmiş bir kurallara uyma anlayışının, kesin başarıya ulaşılmış olduğu izlenimi uyandırmasına karşın, İtalyanların birçoğunda, özellikle de Mussolini dönemi öncesini tanımış olanlarda, inançları belirli bir kuşkuçuluğun yumuşattığını kabul etmek, uygun olur. Buna karşılık, dış ülkelerle her türlü kültür ilişkisinden yoksun bırakılan ve kulakları ulusçu tumturaklı söylevlerin dinmek bilmez gürültüsüyle sürekli tırmalanan genç kuşaklar, derinlemesine etkilendiler. 1925'te birçok şubesi bulunan ve *Educazione fascista* (1934'te adı *Civiltà fascista*'ya çevrildi) adlı bir dergi yayınlayan Ulusal Fa-

1 Bu ad, geleneğe göre, 1746'da Cenovalıların Avusturyalılara karşı yurtseverce ayaklanmaları işaretini vermiş olan çocuğun adından kaynaklanıyordu.

şist Kültür Enstitüsü kuruldu. Ama Gentile'nin düşlerine ve girişimlerine karşın, faşist öğretinin içeriği hep düşük nitelikli kaldı. Diktatörlük, niceliği kazanmayı başardıysa da, niteliği kazanmayı başaramadı. Fransa'daki aynı adlı kurumdan esinlenilerek 1926'da İtalya Akademisi kurulmuştu; ama ancak 1929'dan başlayarak etkinliğe geçebildi. Bir düşünce merkezi olmaktan çok, bilginlerin ve aydınların rejime katılmalarını destekleyeceği düşünülen bir saygınlık aracı oldu. Üstelik, Guglielmo Marconi'nin gayretkeşliği dışında, katılımlar biçimsel olmaktan öteye gitmedi ve Akademi, göze çarpmayan bir ömür sürdü (oysa geçmişte ülkede, *Accademia dei Lincei* gibi çok ünlü kuruluşlar olmuştu). Faşizm, bütün diktatörlüklerin alın yazısını paylaştı: Ulusun seçkin tabakası, onun dışında ya da ona karşıydı.

Duce'nin gücünün doruğuna eriştiği 1930-1935 yıllarında, Antonio Gramsci, İtalya tarihinin sorunlarını cezaevinde yeniden ele aldı; bilim adamı Enrico Fermi ile Alberto Moravia, Carlo Levi, Cesare Pavese gibi romancılar, ünlerini faşizmin uzağında olgunlaştırdılar, Kurtuluş'tan başlayarak ortaya çıkan güçler, "Akademik boşluğun karşısında doğan yeni kültür"ün canlılığına tanıklık ettiler. Daha Kurtuluş'tan önce, gençlerin katıldıkları yıllık yarışmalar (*Littoriali*) sırasında, genç faşistler arasında görüş alış verişleri ve bakış açısı değiştirmeler başlamıştı (Ruggero Zangrandi'nin "Faşizm Boyunca Uzun Yolculuk" adlı yapıtında anlatmış olduğu yaşamöyküsü buna tanıklık eder). Böylece bazı çevrelerde, Mussolini'nin başlıca düşmanlarının eylemiyle birleşen faşizm karşıtı bir anlayış gelişmeye koyulmuştu.

II. - Faşizm Karşıtlığı (Sürgünler ve Komplocular)

Sürgünde yaşayan kişi, *Risorgimento*'nun başlangıcından sonra İtalyan ulusal yaşamının klasik figürlerinden

biridir ve faşizm karşıtlığının da *fuoruscito*'ları olmuştur. İçinde gelişmiş olduğu koşullardan ötürü, rejime karşı savaşımın -yurt içinde ve yurt dışında- evrelerini belirlemek ve ne derece etkili olduğunu ölçmek çok güçtür. Bununla birlikte, söz konusu muhalefetin, İtalya'nın yurttaşlık hakları bilinci ile manevi bilincinin en yüksek anlarından birini oluşturmasına ve Direnme ile Kurtuluş'un kadrolarının oluşmasına katkıda bulunmasına karşın, faşizmi tek başına yıkabilecek güce erişememiş olduğunu söylemek gerekir. Doğrudan doğruya siyasal nedenlerden çok, sistemin ekonomik ve askerî bakımlardan çökmesinin esinlediği genel hoşnutsuzluğun içten içe kemirdiği faşizmi, Müttefikler'in askerî gücü yıkmıştır.

Faşizm karşıtlığı, her biri kendi araçları ve kendi eylemleriyle çalışan bütün Aventino eğilimleri yelpazesini içerir. Eski kuşağın komplocu olmayan liberalleri, İtalya'da kalmışlar ve 1929'a kadar Senato'da, sonra da aydın çevrelerde, hukuk ve düşünce düzleminde kalan bir muhalefet uygulamışlardı: Başlıca temsilciler Luigi Albertini, Francesco Ruffini, özellikle de yayınlandığı *Critica* dergisi çevresinde Benedetto Croce'dir. 1930'da liberal muhafazakârlar tarafından gizlice örgütlenen ulusal ittifak da, onlara bağlanabilir.

Ama en etkin muhalefet odağını, yurt dışına kaçanlar oluşturdular. Yurt dışına kaçanlar özellikle, III. Cumhuriyet hükümetlerinin sürgünlere iltica hakkı tanıdığı Paris'e yöneldiler; bir bölümü de Ticino kantonusuna, Cenevre'ye (Guglielmo Ferrero), Londra'ya ve ABD'ye (don Sturzo ve Carlo Sforza) yerleşti. Mussolini'nin iktidarı ele geçirmesinden sonra, faşistlerin şiddet eylemleri, kendilerini en çok tehlikede hisseden önderlerin yurt dışına göçmelerine yol açtı. 1926 sonunda, diktatörlük iyice yerleşince, yalnızca siyasal önderler arasında değil, yaşamaları olanaksızlaşmış militanlar

arasında da yurt dışına kaçanların sayısı arttı. Aynı biçimde, yurt dışındaki mevsimlik işçilerin çoğu da İtalya'ya dönmediler. Kaçakları sınırdan geçirebilmek için, gerçek ağlar oluşturuldu. Liberal Devrim hareketinin kurucusu Piero Gobetti, Paris'e ulaşmasından hemen sonra, 16 Şubat 1926'da öldü. Aynı yılın ocak ayında, Ferruccio Parri ile Carlo Rosselli, tehlikeli serüvenlerden sonra, yaşlı sosyalist önder Filippo Turatti'yi polisin burnunun dibinden kaçırmayı ve Korsika'ya ulaştırmayı başardılar. Ama *Risorgimento*'nun *fuoruscito*'larının ve komplocularının tersine, faşizm karşıtları, Mussolini devletine doğrudan doğruya saldırmayı da, yurt içinde silahlı ayaklanmalar düzenlemeyi de hiçbir zaman başaramadılar. Eylemleri dünya kamuoyu önünde diktatörlüğü suçlamakla, İtalya'da "yasadışı" gazeteler, bildirimler dağıtmakla ve birkaç suikast düzenlemekle sınırlı kaldı. Yurt dışına kaçmış olanların (Sforza, don Sturzo, Rosselli, Salvemini, A. Tasca) rejimin şakşakçılara karşı eleştirici çözümlemeleri ve kalem tartışmaları, faşizmin bilimsel tarihinin ilk temellerini attı. Günlük yaşamın maddi sıkıntılarıyla boğuşan ve çoğunlukla sürgünde yaşamının daha da sivrileştirdiği görüş ayrılıklarından ötürü birbirleriyle çekişen sürgünler, faşistlerin sürekli gözetimi altındaydılar. Yaşadıkları çevreler casuslarla, sözgeliği Garibaldi'nin iki torunu gibi kıskırtıcılarla kaynamaktaydı. Aralarındaki görüş ayrılıkları çok büyüktü: Kont Sforza gibi cumhuriyetçiler; Nitti gibi radikaller; hristiyan demokratlar; büyük bölümü Pietro Nenni ile Giuseppe Saragat'ın çevresinde toplanmış her eğilimden sosyalistler. En özgün topluluklardan biri, 1922'de Liberal Devrim hareketini kurmuş olan Piero Gobetti'den esinlenen, "sosyalizmi liberalleştirmek ve tabandan gelen düşüncelerle ve güçlerle yeniden canlandırmak" (D. Mack Smith) isteyen genç kuşak liberalleri topluluğuydu (Riccardo Bauer, Parri). Tümü-

ne uzak duran ve Rusya'yla sıkı ilişkiler sürdüren komünistlerin en özgün kuramcısı, 1928 mayısında yirmi yıl hapis cezasına çarptırılmış olan (1937'de, serbest bırakılmasından kısa süre sonra öldü) Antonio Gramsci'ydi. Komünistlerin öbür önderleri arasındaysa Ercole Ercoli adı altında Rusya'ya kaçmış olan Palmiro Togliatti (1893-1964), Umberto Terracini ve sonradan Moskova'yla bozuşacak olan Ignazio Silone yer almaktaydılar. 1927 nisanında bir "Faşizm Karşıtı Topluluk"un ilk taslağı kurulup, reformcu sosyalist Claudio Treves'in yönetmenliğini yaptığı haftalık *la Libertà* gazetesi yayınlanmaya başlandı. Örgüt, anavatanındaki muhalefet çekirdekleriyle (en etkilileri Torino'da ve Gaetano Salvemini'nin arkadaşlarının yasadışı *Non mollare* ["Boyun Eğmemek"] dergisini yayınladıkları Floransa'daydı) bağlantılı çalışmayı denedi.

Hareket, Emilio Lussu ile Nello Rosselli'nin 1928 temmuzunda Lipari adalarından kaçmalarından sonra canlandı. Eski topluluklar, "*Giustizia e Libertà*" (Adalet ve Özgürlük) adlı yeni harekette birleştiler ve 1929 kasımında hareketin aynı adlı gazetesi yayınlanmaya başlandı. Yarımadanın kuzey kesimindeki bütün kentlerde ve Roma'da oluşmuş, Riccardo Bauer ile Ernesto Rossi'den esinlenen topluluklarla düzenli bir bağlantı kuruldu. Yazılı ya da sözlü propagandanın yanı sıra, faşizm karşıtı hareket, bir dizi şiddet eylemi (bunlarda tek tek bireylerin ya da kışkırtıcı ajanların payını ayırt etmek güçtür) de gerçekleştirdi.

Diktatörlüğün görevlileri öldürüldü ve gerek İtalya'da, gerek İtalya dışında faşist örgütlerin yapılarına bombalar yerleştirildi. 24 Ekim 1929'da Ferdinando de Rosa, Brüksel'de veliaht prens Umberto'ya tabancayla ateş etti (yargılanması, faşizm karşıtlarına bir kütle gösterisi düzenleme fırsatı sağladı). Yankı uyandıran başka girişimlerde de bulunuldu: 11 Temmuz 1930'da Gi-

ovanni Bassanesi, Ticino'dan uçağıyla hareket edip, Milano'ya yüzbinlerce bildiri attı; aynı girişimi Lauro de Bosis Roma göklerinde denediyse de, uçağıyla Akdeniz'e düşerek öldü; vb. 1932 mayıs-haziranında faşist rejim, anarşist Michele Schirru'nun ("İdamı gerçek bir yasal cinayet oldu" [L. Salvatorelli]), Angelo Sbardellotto'nun ve Domenico Bovone'nin *Duce*'ye suikast tasarılarından yararlanarak, kamuoyunun gözünü korkutma amacına yönelik bir dizi idam cezası verdi.

Daha 1930 başında, komünistler, savaşımalarını başka bir taktiğe göre yürütmeye koyuldular. Çabalarını İtalya üstünde yoğunlaştırıp, faşist derneklere sızarak, bu dernekler içinde muhalefet çekirdekleri oluşturmaya ve hoşnutsuzluk gösterileri, hattâ grevler düzenlemeye uğraştılar.

Duce 1927 sonunda, faşizm karşıtı hareketle savaşabilmek için, siyasal polisi yeniden örgütledi. "O.V.R.A" (Uyanık Olma ve Faşizm Karşıtı Hareketi Bastırma Örgütü) adıyla tanınan bastırma kuruluşları topluca, becerikli Arturo Bocchini'nin buyruğuna verildi. Pek çok cezalandırma önlemi yürürlüğe kondu: Uyarma; İtalya'nın orta kesimindeki ve güney kesimindeki ıssız köylerde (daha ciddi durumlarda da Lipari, Ustica, Ponza, Lampedusa gibi takımadalarda) gözaltında oturmaya zorlanma; mahkemelerde ve özel mahkemelerde yargılama. 1927 eylülünde, Turati'nin yurt dışına kaçırılmasından sonra, kaçırma olayına katılanlar, Cenova'da henüz tümüyle köleleştirilememiş olan normal mahkeme yargıçları tarafından yargılandılar. Verilen cezaların hafifliği Mussolini'yi büyük ölçüde öfkeliendirdi ve o tarihten başlanarak, faşizme karşı işlenen suçlar Özel Mahkeme'de yargılanmaya başlandı. 1927-1943 arasında çalışan Özel Mahkeme, özellikle komünistleri (sözelimi, 1928 mayısında Komünist Partisi Merkez Komitesi üyelerine açılan "dava"da olduğu gibi) kırıp geçirdi.

İtalya'daki İtalyan asıllı olmayan toplulukların ve azınlık dilleri konuşanların sistemli biçimde "italyanlaştırılması" da, faşizm karşıtı hareketle savaşıma çabalarına bağlanabilir. Ulusal özellikli hak isteklerinin *Irredentismo*'nun temelini oluşturmuş olduğunu unutan faşistler, ülke sınırları içindeki İtalyan olmayan halklara kültür özerkliği tanımayı reddettiler. Daha 1922'de, 1919'da ilhak edilmiş olan Yukarı Adige'deki Alman asıllı 200 000 kişiye, Ettore Tolomei'nin yönetimi altında, iki toplumun barış içinde bir arada yaşaması olanaklarını bütünüyle yok eden bir baskı uygulandı. Venezia Giulia bölgesini oluşturan Gorizia (Göriçe), Pola Trieste, Zara, Fiume illerinde yaşayan 500 000 Slav asıllı da aynı baskılarla karşılaştı ve 1938'den başlayarak aynı siyaset, Aosta vadisinde yaşayan Fransızca konuşan topluluklara -oysa Savoia sülalesine hep bağlı kalmışlardı- da uygulandı.

III. - Dış Siyaset (1925 - 1936)

Ulusçu ve savaşçı bir diktatörlük olan, pek çok ülkede taklit edilen faşizm, sınırlarının dışına çıkmak zorunda kaldı. İç ilişkilerindeki, sonunda İtalya'da bütün yaşamı egemenliği altına alan ve koşullandırmaya koyulan evrim, rejimin önce yozlaşmasının, sonra da çökmesinin ilk nedeni oldu. Bu noktada da Mussolini'nin siyaseti, tutarlı bir öğreti ortaya koymak bir yana, bir dizi koşullara uyarlanmadan oluştu. Derin çelişkileri, *Duce*'nin bir yandan büyük devletlere karşı kendisini bolşevikliğe karşı kurulu düzenin ve Avrupa'nın istikrarının başlıca savunucusu gibi göstermeye kalkışması, bir yandan da, barış antlaşmalarıyla yaratılmış durumun, İtalya'ya sömürgelerdeki emellerini gerçekleştirmesini ve Akdeniz ile Balkanlar'da egemenlik kurmasını sağlayacak biçimde değiştirilmesini tasarlamasıydı. Dışişleri

bakanlığını 1925-1932 haziranı arasında üstlenen - Dino Grandi'nin Dışişleri bakanlığı yaptığı 1929-1932 dönemi dışında- Mussolini, 1926'dan başlayarak dış siyasette uygulanan eylemin gerçek sorumlusu oldu. Gerçekten de bu alan, son kararın hep kendisine bağlı olduğu bir alandı. Çalışma arkadaşları, güncelerinde ya da anı defterlerinde zaman zaman *Duce*'yi eleştirmiş olmakla birlikte, isteklerine hiçbir zaman kararlı biçimde karşı çıkmadılar. İktidara gelişinden Etyopya savaşı ertesine kadar, faşizmin dış siyasetinde, ana çizgileriyle dört büyük dönem ayırt edilebilir.

1. Uluslararası işbirliği (1922-1926). — Roma'ya yürüyüşten sonra, Mussolini, içte de yaptığı gibi, dış siyasette de yatıştırıcı bir ılımlı olarak görünmeye çalıştı. Deneyimsiz olduğundan, dış ilişkilerin yönetimini bakanlık genel sekreteri Salvatore Contarini'ye bıraktı. Etkin, dış ilişkilerde deneyimli, meslekten bir diplomat olarak Contarini, ulusçu olmasına karşın, dış siyaseti faşizme bağımlı kılmayı düşünmediğinden, kont Sforza'nın çizgisini sürdürüp, Fransa ve İngiltere'yle işbirliği yaparak, savaştan yeni çıkmış ülkeler arasında bir hakem rolü oynamayı hedef aldı. İtalya, Fiume antlaşmasıyla (27 Ocak 1924) ve bir ticaret antlaşmasıyla, Yugoslavya'yla ilişkilerini düzeltti. Bir yandan Sovyet Rusya'yı tanıyıp (7 şubat 1924), Almanya ve Çekoslovakya'yla dostça ilişkiler yürütürken, bir yandan da İngiltere'yle, iki ülkenin Somali'deki ve Etyopya'daki etki alanları konusunda bir antlaşma imzalamaya uğraştı. Milletler Cemiyeti'ne üye olan İtalya, Herriot-Mac Donald ortak güvenlik antlaşmasına ve Fransa, Almanya, Belçika'nın, Londra ve Roma'nın güvencesi altında birbirlerinin sınırlarına saygı göstermeye söz verdikleri Locarno Antlaşması'na (16 Ekim 1925) katıldı. Contarini'nin becerikliliği, *Duce*'nin Grandi'nin desteğiyle göstermeye baş-

lamış olduğu savaşçı girişimleri yumuşattıysa da, Yunanistan - Arnavutluk sınırlarını belirlemekle görevli askerî misyonun İtalyan yelerinin öldürülmeleri üstüne, Mussolini Yunanistan'a bir ültimatom verip, Korfu adasını işgal ettirdi. Büyük devletler arasında görüşmeler sonucunda, adanın boşaltılması dostça çözüme baēlandı. Ancak Contarini 1926'da istifa etti ve diktatör, o tarihten başlayarak kişisel siyasetini uygulamaya koydu.

2. "Revizyonizm". – Faşizm, Barış Konferansı'nın maddelerini tartışma konusu etmeye başladı. Savaşı yasadışı ilan eden Briand - Kellog paktına (27 Aēustos 1928) ve 1932 şubatındaki Silahsızlanma Konferansı'na katılma gibi iyi niyet gösterilerinin maskesi altında, bu eylem bazen savaşı kazanmış ülkeler yararına (savaş tazminatları sorununda Fransa'nın desteklenmesi), ama özellikle savaşta yenilmiş ülkeler yararına yürütüldü. İtalya 27 Kasım 1926'da Arnavutluk'la, Yugoslavya'ya karşı bir antlaşma imzaladı. Roma ile Belgrad arasındaki ilişkiler hızla bozuldu ve *Duce* bütün çabalarını, Bulgaristan'a ve Romanya'ya yaklaşarak, genç devleti diplomatik açıdan yalıtmaya yöneltti. Gene aynı biçimde, Macar revizyonizmini destekleyip, Avusturya'da tanrıbilim profesörü Seipel'in kurmuş olduğu saēcı hükümetle dostluk ilişkileri oluşturdu. Bu tutumu desteklemiş olan Dino Grandi, sonradan siyasetini yumuşatıp, İtalya'yı yeniden Milletler Cemiyeti içinde bir hakem konumuna getirmeyi denedi. Ama Laterano Antlaşmaları'yla saygınlıēını artırmış olan Mussolini, 20 Temmuz 1932'de onu görevden aldı. "Bir ülkenin, gücünü askerî bakımdan göstermeden güçlü olabileceēini, akılı almıyordu." (L. Valiani)

3. Demokrasilere yaklaşma ve Stresa siyaseti. - Faşizmin dıştaki evriminde, o tarihten başlayarak Almanya'yla ilişkiler temel sorunu oluşturdu. Mussolini o tarihe kadar, diktatörlerin tartışma götürmez öncüsü gibi

görünmüştü. Avrupa'nın aşağı yukarı bütün ülkelerinde doğmuş olan faşist eğilimler ve İspanya'da, Portekiz'de, Polonya'da, Macaristan'da, Romanya'da, Yunanistan'da kurulmaya başlanmış olan baskı rejimleri, az ya da çok açık biçimde, onun desteğini istemekteydiler. Adolf Hitler, Roma'ya yürüyüşten başlayarak *Duce*'ye hayran kalmış ve faşizm zafere ulaşmamış olsa, "o sırada henüz zayıf bir fidan olan nasyonal - sosyalizm" in, Almanya'da kök salamayacağını açıklamıştı. İtalya, önderinin Mussolini'ye hep derin bir saygı gösterdiği yapmakta olan nazizme yardımcı oldu. Ama Hitler'in 5 Mart 1933 seçimlerinden sonra iktidara gelmesinin ardından, faşizmden daha totaliter, daha güçlü ve daha amansız olan yeni diktatörlüğün, İtalya için "parlak bir yardımcı" olmaktan çıkıp, bir rakip olacağı kısa sürede anlaşıldı. Avusturya'da ve Tuna Avrupası'nda Mussolini'nin emelleriyle çelişen Alman revizyonizmi gözönünde tutulduğunda, artık iki hareket arasında ideoloji dayanışmasını sağlamak iyice güçleşmişti. *Duce* bunun üstüne, Alman yayılmacılığını, karşısına geleneksel demokrasilerin karşı ağırlığını yerleştirerek frenlemeyi denedi. Fransa'nın daha 1932'de ortaya koymuş olduğu yakınlaşma isteğinden yararlanarak, Dörtlü İttifak'ın imzalanmasına önyak oldu. Avrupa sorunlarının çözümlenmesine Berlin'i de katmayı deneyen, 7 Haziran 1933'te Paris ve Londra'yla imzalanan on yıl süreli antlaşmada, barış antlaşmalarında Milletler Cemiyeti çerçevesinde ve Almanya'ya eşit haklar tanınarak, barışçı yoldan değişiklik yapılması öngörülmüştü. Hitler'in sabırsızlığı, şansölye Dollfuss'un 1932'den beri sosyal-demokratların ve nasyonal-sosyalistlerin ikili muhalefetine karşı savaşım vermekte olduğu Avusturya'nın acil olarak ilhakını hedef almıştı. Oysa bu, Ağustos 1933'te Mussolini ile Dollfuss'un Riccione'de buluşmalarından başlayarak Viyana'ya yaklaşmış olan İtalya için, doğru-

dan bir tehditti. 14 ekimde Almanya, Silahsızlanma Konferansı'ndan ayrılıp, Milletler Cemiyeti'nden çıktı. Fransa'da Louis Barthou, Hitler tehlikesine karşı, "Tuna Küçük İttifakı"nın bağlarını pekiştirmeye girişti. Mussolini ile Hitler'in Venedik görüşmesinin (14-15 Haziran 1934) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Paris, Londra ve Roma arasında imzalanmış olan Üçlü İttifak, çok geçmeden bir sınamayla karşı karşıya kaldı. 30 hazirandaki kanlı tasfiye hareketiyle iktidarını güçlendirmiş olan Hitler, 25 temmuzda Viyana'da bir nazi darbesi yaptırdı ve Dolfuss, darbe sırasında öldürüldü. İtalya buna hemen tepki gösterdi ve Avusturya'nın bütünlüğünü savunacağını açıklayan Mussolini, sınıra asker yağmaya başladı. Fransa'da Barthou'nun yerine geçmiş olan Pierre Laval, Fransız - İtalyan yakınlaşmasını hızlandırarak, 7 Ocak 1935'te Roma'da, iki ülkenin Avusturya'nın bağımsızlığı ve Tuna Avrupa'sında *statu quo*'nun korunması konularındaki görüş birliğini pekiştiren bir dizi antlaşma imzaladı. Fransa, Londra Antlaşması sırasında İtalya'ya sömürgeler konusunda verilmiş sözlerin tutulmamış olmasından kaynaklanan anlaşmazlığı çözmek için, bu antlaşmalarla İtalya'ya birkaç küçük ödün (Libya ve Eritre sınırlarındaki çölsü bölgeler ile Babülmendeb boğazındaki Dumeyra adasının bırakılması; İtalya'nın Cibuti Demiryolu Şirketi'ne ortak alınması) veriyor ve Tunus'ta yaşamakta olan İtalyanların özel hukuksal statüsünü tanıyordu. Laval gizli bir açıklamasında, Fransa'nın Etyopya sorunuyla "ilgilenmediğini" ve Mussolini'nin Afrika'nın bu kesiminde dilediğince davranabileceğini belirtiyordu. Almanya'nın Versailles Antlaşması'nın askerî maddelerini suçlamasının kolaylaştırdığı bu yakınlaşmaya, İngiltere de katıldı. Laval'ın girişimiyle 11-14 nisanda gerçekleştirilen Stresa görüşmesinde (Mussolini, Laval, P.E. Flandin, Mac Donald, J. Simon), üç ülkenin, Avrupa'da *statu quo*'nun gö-

rüşme yapılmadan her türlü değiştirilmesine karşı oldukları bir kez daha vurgulandı. Bu fırsattan yararlanarak, bir “Doğu Locarno Antlaşması” imzalanması olasılığından söz edildi. 16-17 eylülde Laval, Milletler Cemiyeti’nde, Hitler’in Versailles Antlaşması’nı çiğnemesinin oybirliğiyle suçlanmasını sağladı. Stresa Cephesi, 1915-1918 yıllarının eski müttefikleri arasında yeni bir işbirliğini başlatır gibi göründü ve Saar sorununun halkoylamasıyla çözülmesi gibi birçok olayın vurguladığı bir yumuşama dönemine girildi. Ne var ki, antlaşma çok kırılgandı. Daha 18 haziranda, İngiltere ile Almanya arasında, Almanya’ya İngiltere’nin savaş gemileri tonajının %35’i oranında savaş gemisi bulundurma olanağı sağlayan ve denizaltı sayılarında eşitlik olasılığı tanıyan tek yanlı bir deniz antlaşması imzalanmasıyla, ilk çatlak ortaya çıktı. Fransa’nın faşizme verilen bu ödünü protesto ettiği sırada, Etyopya sorunu, geleneksel demokrasilerle geçici yakınlaşmaya kesin olarak son verdi ve İtalya, hitlerciliğe gün geçtikçe artan bir bağımlılığa sürüklendi.

4. Etyopya savaşı ve sonuçları: - a) *Çatışmanın kökenleri* —Crispi’nin başlatmış olduğu sömürgeler siyaseti, son derece sınırlı sonuçlar elde edebilmişti. Sömürgeler elde etme yarışına geç girmiş olan İtalya, Oniki ada gibi çok yoğun nüfuslu ya da çorak ve boyun eğdirilmesi güç birkaç toprak elde edebilmişti. Çabaların büyük bölümü Libya’ya yöneltilmiş, Libya genel valiliğine atanan İtalo Balbo, dev boyutlu bir bayındırlık çalışmaları ve İtalya’dan ülkeye getirilen köylülerin yerleştirilmesi siyaseti başlatmıştı. Ama önemli yatırımlar yapılmasına karşın (sömürgeler için giderler 1921’de 107 milyon liritten, 1930’da 530 milyona yükselmişti), bilanço olumsuzdu. Mussolini’nin deyişiyle, İtalya “çöller toplamıştı”. *Duce*, daha 1932’de, sömürgelerde genişlemeyi yeniden

başlatmaya yöneldi. En iyi toprakların işgal edilmiş ve Avrupa devletlerinin renkli halklar üstündeki egemenliğine karşı çıkılmaya başlanmış olduğu bir dönemde, hâlâ o eski “ülkenin gücünün sömürge imparatorluklarına bağlı olduğu” düşüncesine, körü körüne inanmaktaydı. İtalya ekonomik potansiyelini mübadelelerini artırarak güçlendirebilirdi ama, Mussolini, askerî başarılar istemekteydi: Bu tutumun birçok nedeni vardı: Rejimin savaşçı yöneliminin gün geçtikçe artması; uygarlık taşıyıcı *Romalılık* temasını geliştiren ulusçu gizemcilik; aynı zamanda da, kamuoyunun dikkatini, dünya ölçeğindeki ekonomik bunalımdan kaynaklanan ekonomik çöküntüden (1934 aralığında lîret, ünlü *quota novanta*’ya oranla 58,07’ye düşmüştü) başka yerlere yöneltmek isteği. Bununla birlikte, iş çevreleri bir sömürge serüvenine karşıydılar ve yeni Dışişleri sekreter yardımcısı Fulvio Suvich gibi diplomatlar, ortak güvenlik ve Avusturya’ya destek siyasetinin südürülmesini yeğlemekteydiler. Ama *Duce* bu kez de, görüşlerini zorla kabul ettirdi. 7 Ocak 1935’te Maliye bakanı Jung’un yerine getirilen Revel ve İtalya kontu Paolo Thaon, çok yanlı para ve ticaret antlaşmaları sistemine son verip, mübadeleleri denetleme, dışalım kotalarını koyma ve stratejik hammaddeler alımına öncelik tanıma yoluna yöneldi.

b) *İtalya - Etyopya savaşı*. — İngiltere’nin hoşgörülü tutumuna ve Laval’dan alınmış “açık-bono”ya dayanan Mussolini, toprak bütünlüğü Paris ve Londra antlaşmalarıyla güvence altına alınmış olmasına karşın, Etyopya’ya savaş açtı. Oysa iki ülke arasındaki ilişkiler o güne kadar iyiydi. İtalya 1928’de Etyopya hükümdarıyla bir dostluk antlaşması imzalamış ve daha 1923’te, Etyopya’nın Milletler Cemiyeti’ne üye alınmasını desteklemişti. Ne var ki, İtalya barışçı işbirliği perdesi altında, Etyopya’ya ekonomik sızmasını artırıyordu; bu sızmanın gerçek amaçlarının farkında olan Haile Selasiye de,

boyunduruğu gevşetmeye uğraşmaktaydı. Mussolini, 1934 sonundan başlayarak Eritre’de bir dizi sınır anlaşmazlığını kışkırttı ve hakemlik girişimlerini boşa çıkarak, çözümlerini güçleştirdi. 2 Ekim 1935’te, İtalyan saldırısının ertesi gün başlayacağını açıkladı. Milletler Cemiyeti Özel Komitesi, 7 ekimde bu antlaşma çiğnenişini genel kurula rapor edip, 50’ye karşı 54 oyla, saldırıyı suçlattı. Bir ekonomik cezalandırma planı hazırlamakla görevli bir komisyon kurulup, hazırlanan plan 18 ülke tarafından kabul edilerek, 18 ekimde yürürlüğe kondu. Plan, İtalya’dan dışalımın durdurulmasını, askerî gereç satılmasını ya da transit geçişinin yasaklanmasını, İtalya’ya her türlü kredinin durdurulmasını öngörüyordu. Önlemlerin eksiksiz ve katı biçimde uygulanması, kuşkusuz Mussolini’yi boyun eğmek zorunda bırakırdı. Ama ABD, Almanya, Japonya, Avusturya, Macaristan gibi birçok ülke, bu önlemlere katılmayı reddederek, ekonomik ablukanın etkisini uygulamada boşa çıkardılar. Bütün ülkelerin petrol şirketleri de İtalya’ya petrol sağlama önerisinde bulundular. Diplomasi alanında da durum farklı olmadı. İngiltere’de iktidarda olan muhafazakârlarla anlaşılan Laval, Mussolini’yi öfkeliendirmemeye çalışmakta ve bir uzlaşma yolu aramaktaydı. Aralık ayında sir Samuel Horse’la birlikte, Haile Selasiye’nin hükümdarlığını sürdürmesi karşılığında, Etyopya’nın büyük bölümünün İtalya’ya bırakılmasını önerdi. Bu planın başarısızlıkla sonuçlanması ve büyük devletlerin görüş ayrılıkları, Mussolini’nin uzlaşmaz tutumunu pekiştirmesini sağladı.

Askerî harekât, kuzeyde general de Bono’nun, güneyde Somali’de de Rodolfo Graziani’nin komuta ettikleri ikili saldırıyla sınırlıydı. Ama Adua ile Aksum’un ele geçirilmesinden sonra, saldırının soluğu kesildi ve bir süre duraklama zorunda kalındı. 16 kasımında de Bono’nun yerine getirilen Pietro Badoglio, 500 000’i bu-

lan askerle, önemli güçleri seferber etti. Birbirini izleyen darbelerle hızlı bir saldırıdan yana olan Badoglio, yoğun hava bombardımanları ve boğucu gazlar kullanarak, altı ay içinde Etyopya birliklerinin direnmesini kırmayı başardı. 1936 ocağının ortasında Güney işgal edilmişti ve şubat-nisan arasında bir dizi çarpışmayla, Haile Selasiye ile generalleri geriletilmişti. 14 nisan - 8 mayıs arasında Graziani, Ogaden ile Harrar'ı işgal ediyor, her yönden kuşatılan Haile Selasiye, başkentini bırakarak Londra'ya kaçıyor. İtalyanlar 5 mayısta Addis Abeba'ya girdiler ve 9 mayısta Vittorio Emanuele III, ilhak edilen Etyopya'nın hükümdarı ilan edildi. İtalya'ya karşı alınmış cezalandırma önlemleri, ulusa altın sağlamak için evlilik yüzüklerinin bağışlanması kampanyasının başarıyla sonuçlanmasının da gösterdiği gibi, İtalya'da ulusçuluğun ve yurtseverliğin yeniden yükselmesine yol açmıştı. Ayrıca, birkaç faşizm karşıtının törenlerle faşist harekete katılmalarıyla, *Duce*'ye halkın sevgisi doruk noktasına ulaşmıştı. Milletler Cemiyeti de, daha 15 mayısta oldu-bittiği kabul edip, cezalandırma önlemlerini kaldırıyor.

c) *Savaşın sonuçları.* —Etyopya olayı, faşizmin temel dönüm noktası oldu. Mussolini'nin kazandığı başarılar, yanılmazlığı konusundaki inancını pekiştirdi ve o tarihten başlayarak, silah gücüyle her şeyi yapabileceğine inanmaya başladı. Stresa siyasetinin yeniden uygulanmasıyla, durumu normalleştirmeye karşı çıkıp, Paris ve Londra'nın savaş sırasında göstermiş oldukları hoşgörü, geleneksel demokrasilerin ve onlardan türemiş rejimlerin onarılması olanaksız güçsüzlüğünün kanıtı olarak görmeye başladı. 1936'da yaptığı bu seçim, İtalya'yı Almanya'yla önce işbirliği yapmaya, sonra da düşman suyuna girmeye ve yavaş yavaş kafaların militarizmle doldurulmasına yöneltti.

Sömürgeler düzleminde, Etyopya'nın ele geçirilmesi,

beklenen sonuçları getirmedi. Mussolini bir Doğu Afrika Bakanlığı kurup, yönetimini üstlendi. Ama Etyopyalıların büyük çoğunluğu, rejime katılmaya yanaşmadı ve “âsiler”e karşı kanlı bir bastırma hareketi uygulamak zorunda kalındı. Faşist yönetim örgütünün kokuşmuşluğuna ve düzensizliğine karşın, İtalyanların çalışkanlığı, sömürgelerde sağlık donanımı ve karayolları alanlarında önemli işler gerçekleştirilmesini sağladı. Ama yapılan çok büyük harcamaların (1936-1945 arasında 2 000 milyar lireden çok) meyvelerini alma vakti kalmamıştı. 1936’da İtalya, sömürgelerinde onlardan sağladığının on kat çoğunu harcıyor ve toplam ticaretinin yalnızca %2’sini onlarla yapıyordu; oysa yalnızca New York’taki İtalyan kolonisinin nüfusu, “İmparatorluk”un başkentinin nüfusundan on kat fazlaydı.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM FAŞİZMİN GERİLEMESİ VE ÇÖKÜŞÜ (1937 - 1945)

I. -Savaşa Yöneliş (1936 - 1940)

Germen-Alman işbirliğinin başlatılmasıyla ve serüvenler, silahlı saldırılar uğruna klasik uluslararası siyasetin bırakılmasıyla, faşizm yeni bir görünüş alıp, diktatörlük eğilimlerini pekiştirdi ve ekonomisini savaş amaçlarına bağlı kıldı. Bu evrim sırasında, Mussolini yavaş yavaş, inisiyatifi Hitler yararına yitirdi.

1. Dış siyasetin “germenleştirilme”si. —9 Mart 1935’ten başlayarak Rheinland bölgesinin yeniden silahlandırılması (Fransa ve İngiltere buna etkisiz protestolar dışında karşı çıkmadılar), *Duce*’yi ittifakları değiştirmeye yöneltti. Laval’in 22 Ocak 1936’da düşürülmesiyle, özellikle de Halk Cephesi hükümetinin kurulmasıyla Fransa, İtalya’dan uzaklaşmasını hızlandırıp, faşizm karşıtı bir tutuma yöneldi. Etyopya savaşı sırasında Hitler’in İtalya’ya sağlamış olduğu destek, Avusturya üstündeki tehdidin uyandırmış olduğu görüş ayrılığını yumuşattı ve o tarihten başlayarak Avusturya, Mussolini siyasetinin niteleyici tutarsızlıklarından biriyle, Alman emellerine bırakıldı. İtalya, ülkenin bağımsızlığını tanımakla birlikte, aslında Hitler’in etkilerine kapıları açan (Hitler’e, Avusturya’nın iç ve dış işlerini denetleme hakkı tanıyordu) 11 Temmuz 1936 antlaşmasının imzalanmasına aracılık etti. Bu yeni siyasetin uygulayıcısı, 9 Haziran 1936’da Dışişleri bakanlığına getirilen kont Galeazzo Ciano’ydu (1903 - 1944). *Duce*’nin dama-

dı, faşizme daha başlangıcında katılmış bir faşistin oğlu olan Ciano (1943'e kadar görevde kaldı), propaganda'nın büyük bir ustalıkla yaymış olduğu, Etyopya'da pilot olarak gösterdiği başarılarla ün salmıştı ve o sırada diktatörün veliahtı gözüyle bakılmaktaydı. Zeki ve hırslı, ama deneyimsiz, gösterişçi, kendini beğenmiş bir insan olan rejimin kuklası yeni Dışişleri bakanı, Almanya üstüne oynamayı seçti. 1936 temmuzunda patlak veren İspanya iç savaşı, iki diktatöre "yeni bir çabalarını bağdaştırma ve yeni bir işbirliği dalgası başlatma nedeni" (E. Anchieri) sağladı. İdeoloji dayanışması ve Akdeniz'deki emeller, Mussolini'yi Hitler'in (İtalya'yı Brenner geçidinden uzaklaştırmaktan mutluymuştu) kıskırtmasıyla savaşa müdahale etmeye yöneltti. *Duce*, Franco'nun saflarına önce gönüllü karagömlükleri, sonra ordu birliklerini (toplam 70 000 kişi) gönderdi. 1939 martına kadar süren ve zayıf yanları göze çarpmayan bir ordu için deneme tahtası oluşturmayan bu uzun çatışmadan, olumlu bir sonuç elde edemedi: Alman desteğinin çok daha üstü örtülü olmasına karşın, İspanya'da saygınlık kazanan ve İtalya'ya oranla çok daha fazla ekonomik öncelik sağlayan, Hitler oldu. Ciano, nazizmle ilişkileri sıkılaştırmanın etkin görevlisi kesildi. Bir süre Almanya'da kaldıktan sonra, 25 Ekim 1936'da, ortak bir Alman-İtalyan siyaseti (bir süre sonra Mussolini tarafından "*Roma-Berlin Eksenini*" diye adlandırıldı) oluşturan bir dizi antlaşma imzaladı. 24 Eylül 1937'de Mussolini, Berchtesgaden'de Hitler'le bir görüşme yaptı. Bu görüşmede Führer tarafından ustalıkla pohpohlanan, "hiçbir başka kimsenin uzaktan bile olsa karşılaştırılamayacağı dünyanın en büyük devlet adamı" diye nitelenen ve sergilenen Alman gücünden etkilenen *Duce*, o güne kadar manevra özerkliğini korumuş olmasına karşın, kendisini ortağına bağımlı kılacak bir dizi uzun adımın ilkinin attı. 6 Kasım'da İtalya, Berlin ve Tokyo'yla birlikte, Ko-

mintern Karşısı Pakt'ın ideolojisini açıklayan bildirgeyi imzaladı; 7 aralıkta, büyük bir gürültüyle Milletler Cemiyeti'nden ayrıldı. Artık geri hatlarını güven altına aldığından emîn olan Hitler, Avusturya'yı ilhak etmeye karar verdiğinde, kararı Mussolini'ye ancak 11 Mart 1938'de, *Anschluss*'un başlatılmasından sonra verdi. İlhak, İtalya için, 1915'ten başlayarak sürdürmüş olduğu Tuna Avrupa'sı siyasetinin bütünüyle çökmesi anlamına gelmekteydi. Ne var ki, İtalyan kamuoyunda yarattığı rahatsızlığa ve kralın faşizm karşısında uğranılan bu başarısızlıktan (artık Alman gücüyle karşı karşıya kalan Brenner sınırının çiğnenmeyeceği konusunda verilen güvence, bunu pek ödünlemiyordu) hoşnutsuzluğuna karşın, Duce'nin, oldu bittiyi kabul etmekten başka seçeneği kalmamıştı. Gene de önce, son kararsız direnme girişimlerinden biri olan bir karşı manevra deneyerek, 16 nisanda İngiltere'yle bir dostluk antlaşması (*Paskalya Antlaşması*) imzaladı. Ama Londra'yla bu yakınlaşma, uzun ömürlü olamadı. Daha mayıs sonunda, Ciano, Hitler'e ufukta görünen Çekoslovakya bunalımına İtalya'nın ilgisiz kaldığı konusunda güvence verdi ve bunalım gerçekten de 1938 eylülünde başladı. Bir Alman azınlığın yaşadığı ve Almanya'nın hak iddia ettiği Südetler bölgesi sorununda uzlaşma sağlamak isteyen İngiltere'nin girişiminin (15-22 eylül arasında Hitler ile Chamberlain arasındaki Godesberg ve Berchtesgaden görüşmeleri) başarısızlıkla sonuçlanmasından sonra, Londra ve Paris, silahlı müdahaleden yana olmayan Mussolini'ye arabuluculuk önerdiler. Duce, Hitler'in müdahalesinin 24 saat geriye atılmasını sağlamayı başardı ve 29-30 eylülde toplanan Münih Konferansı'nda, geleneksel demokrasilerin gerilemesi ile Çekoslovakya'nın feda edilmesi onaylandı. Münih Konferansı'ndan sonra, Mussolini Alman egemenliğinden kurtulabilir, Hitler ile Batı devletleri arasında aracılık rolün-

den yararlanabilir ve *Anschluss*'ta uğradığı başarısızlığı ödünlemek için daha güçlü konumda pazarlık edebilirdi. Ama bir duraksama döneminden sonra, von Ribbentrop'un daha 22 ekimde önermiş olduğu Almanya ve Japonya'yla ittifakı imzalamaya karar verdi.

İtalya *Anschluss*'tan yararlanarak, 22 mayısta Reich'la Yukarı Adige sorunu konusunda anlaşmaya vardı. Bu anlaşmanın maddeleri, 23 haziran uzlaşmasıyla belirlendi. Bölgede yaşayan Almanca konuşan azınlığı italyanlaştırma çabalarının, faşistlerin aşırı kıyıcı davranışlarının da kösteklemesiyle bütünüyle başarısızlıkla sonuçlandığı, açıkça ortadaydı. Bölge halkına uyrukluklarını seçme hakkı tanındı. Toplam 247 000 Tirollüden 213 000'i (%86) Alman uyrukluğunu, 34 000'i de İtalyan uyruğu olarak kalmayı seçti. 1939-1993 arasında yaklaşık 70 000 kişi, Güney Tirol'den ayrılarak, Brenner geçidinin ötesine göçtü. Bu nüfus aktarımı, İtalya'da, toprak bütünlüğünü sağlama çabalarının ve Avusturya sınırındaki bütün toprak anlaşmazlıklarının sona ermesi olarak kutlandı.

29 Mayıs 1939'da, Çekoslovakya'nın nazi himaye bölgesine dönüştürülmesinin (15 martta) yaratmış olduğu yeni hoşnutsuzluğa karşı, Mussolini, Ciano ile von Ribbentrop tarafından hazırlanan *Çelik Paktı*'nı alelacele imzaladı. Bir saldırı ve savunma ittifakı oluşturan bu belge, taraflardan birinin üçüncü bir ülkeyle savaşa tutuşması durumunda, öbürünün de otomatik olarak savaşa katılmasını öngörmektedir. Aslındaysa İtalya'yı, yayılma siyasetinin ikinci evresi olarak Polonya'ya saldırımayı seçmiş olan Hitler'e bağlıyordu. Tehlikenin farkına varan Mussolini, 30 mayısta Hitler'e, İtalya'nın askeri bakımdan üç yıldan önce hazır olamayacağını bildiren bir muhtıra verdi. *Duce* böylece, vakit kazanmak ve Roma'da 1942'de açılması tasarlanmış olan Uluslararası Sergi'nin kapanmasını beklemek istemekteydi. Ama

bu “geçici barış”ın niteliği konusunda, yorumlar farklıydı. İtalyanlara göre, geneldi; Hitler’e göreyse, yalnızca Fransa ve İngiltere’yi kapsamına alıyor, dolayısıyla da Roma’yı, Polonya’yla ilgili yeni bir oldu-bitti karşısında bırakıyordu. İtalya, Almanya’nın Çekoslovakya’ya el koymasına ödünleyici bir şey araştırdı. Mussolini Akdeniz’deki gücünü pekiştirmek ve Yunanistan’a girişilecek bir saldırı durumunda bir koz elde etmek için, 7 Nisan 1939’da Arnavutluk kralı Zogo’ya bir ultimatom verdi. “Kutsal cuma” günü İtalyan birlikleri, zaten Roma’nın ekonomik ve siyasal açıdan uydusu olan bu küçük ülkeye girdiler. 12 nisanda toplanan bir soylular meclisi, Arnavutluk tacını Vittorio Emanuele III’e sundu ve 16 nisanda, İtalya ile Arnavutluk’un, hükümdarın kişiliğinde birleştikleri açıklandı. Bu saldırı genel bir kınamaya yol açtı ve faşizme dünya kamuoyunun gözünde büyük zarar verdi. 11 Ağustos 1939’da, Ciano ile Ribbentrop arasında yapılan Salzburg görüşmesinde, İtalya Dışişleri bakanı, Varşova’ya karşı eylemin başlamak üzere olduğunu öğrenince, ülkesinin Hitler’in boyunduruğuna girmiş olduğunun bilincine vardı. Aslında siyasal gerçeklik, daha *Anschluss*’tan, özellikle de “Prag darbesinden” sonra, Mussolini’nin gerçek durumlarını bilmediği ve potansiyellerini küçümsediği geleneksel demokrasilere karşı girişilecek bir savaşın tehlikeleri konusunda Ciano’nun gözlerini açmaya başlamıştı (*Günce*’si, o tarihten başlayarak, giderek artan bir Germen korkusunun evrelerini yansıtır). Bunun üstüne, Berlin elçisi Bernardo Attolico’nun yardımıyla, bir bağımlılıktan kurtulma eylemi uygulamayı denedi ve girişimini, 25 ağustos 1939’da Alman-Sovyet Antlaşması’nın imzalanması daha da hızlandırdı. Ama Mussolini, Almanya’yla ittifakın sürdürülmesi buyruğu verdi. Gene de, Polonya bunalımı 3 eylülde İkinci Dünya Savaşı’nın patlak vermesine yol açtığında, İtalya “savaşa katılmayacağını”

açıkladı. 1914'tekini andırır bir durum ortaya çıkmıştı ve İtalya o zaman yapabileceği gibi, savaşa katılmama kararından çıkar sağlayabilirdi. Polonya'ya karşı "yıldırım savaşı"ndan sonra, 1939-40 kışında çarpışmalar sona erdi. Kralın ve Ciano'nun savaşa girmek istememelerine ve Pius XII'nin İtalya'nın sürekli yansız kalmasını istemesine karşın, Mussolini, Hitler'in yanında ikinci dereceye düşmüş olmaktan rahatsızdı. Hitler'in hızlı bir zafer kazanmasından çekinerek, yavaş yavaş Almanların savaşa katılması çağrılarına boyun eğdi. 10 mayısta başlatılan Alman saldırısı Fransa'yı hızla çökertince, 10 haziranda Mussolini, savaşa katıldığını açıkladı. Bir kez daha, diktatörlüğün çıkarlarını ve saygınlığını, ülkesinin dilekleri önünde tutmuştu. Gene de Fransız-İngilizlerin bir başarısı, hiç değilse de sağlam bir direnme göstermesi, alışılmış tutarsızlığı sonucu, onu yeniden saf değiştirmeye yöneltebilirdi. Ama Almanların zaferi kaçınılmaz görünmekteydi ve o andan başlayarak Ciano dahil faşizmin bütün ileri gelenleri, "her zaman haklı olan adam"ın isteklerine boyun eğdiler. İtalya'nın askerî ve ekonomik bakımdan hazırlıksızlığını ona anlatıp, "intihar"dan söz eden Badoglio'ya Mussolini, daha 26 Mayıs 1940'ta utanmazca şu yanıtı vermişti: "Sizi temin ederim, her şey eylülde sona erecek ve savaşan taraf olarak barış masasına oturabilmek için, birkaç bin ölü gerek bana". Görüldüğü gibi, ulusun sürükleneceği felaketin tek değilse de başlıca sorumlusu, *Duce*'ydi. Dino Grandi, sonradan şöyle yazacaktı: "İtalya halkına Mussolini tarafından, İtalya'nın almanlaşmaya başladığı gün ihanet edildi. Bizi Hitler'in dümen suyuna bu adam sürükledi. İngiltere'yle dürüst ve içten bir işbirliği çizgisinden ayrılıp, bizi İtalyan halkının onuruna, çıkarlarına ve duygularına aykırı bir savaşa sürükledi". Bu düşünceyi 1940 haziranında bazı açık görüşlü İtalyanların paylaşımlarına karşın, yığınların koşullandırılması öylesine

boyutlara erişmişti ki, ülke içinde bir direnme hareketinin belirmesi için, savaşın en karanlık günlerini beklemek gerekecekti.

2. Diktatörlüğün mengenesinin sıkışması ve faşist “yeni üslup”. —1936 yıllarının başarılarına, sonra da Almanya’nın çizgisinde yer almaya, içte, faşizmin görüş-nüşlerinde ve yöntemlerinde bir değişme eşlik etti. Gücünün bilincinde olan diktatörlük, taktik kurnazlıkları ve sakınımları gün geçtikçe bırakarak, yeni bir üslup oluşturmaya girişti. Rejim düşmanı sayılanlara karşı davalar ve aşağılamalar sürmekteydi, ama, iç muhalefet, uygulamada susturulmuştu. Dışta, faşizm karşıtları liberal hükümetlerin yakınlığından yararlanıyorlardı; ama yıpranma ve bıkkınlık, özellikle Etyopya zaferinden sonra, saflarını, seyrekletirmeye başlamıştı. İdeolojik görüş ayrılıklarının ayırdığı çeşitli eğilimlerin tek bir güçte birleştirilmesi, hiçbir zaman başarılamayacaktı. Komünistlerin ve Carlo Rosselli’nin teşvikiyle, İtalyan gönüllüler İspanyol cumhuriyetçilerinin yanında kahrmanca çarpıştılar. Ama O.V.R.A., göçmenlerin peşine düşmüştü. Carlo ve Nello Rosselli kardeşlerin 9 Haziran 1937’de, İtalyan baskı servislerinin kışkırttığı faşist eğilimli *Cagoule* üyeleri tarafından öldürülmeleri, “Adalet ve Özgürlük” hareketine ağır bir darbe indirdi. Fransa’nın istilası da, siyasal mültecilerin kaçmalarına ya da toplama kamplarına atılmalarına yol açarak, örgütlü ve militan faşizm karşıtı hareketi yok etti.

İtalya’da güçlerin bir araya toplanmasını ve 5 Mart 1848 Anayasası’nın kaldırılmasını, 19 Ocak 1939’da, Millet Meclisi’nin yerini alan “*Demetler ve Korporasyonlar Meclisi*”nin (siyasal partiler kapatılmıştı) kurulması izledi. Yeni kurum, Büyük Faşist Konsey üyelerinden, Faşist Parti Ulusal Konseyi üyelerinden ve Korporasyonlar Ulusal Meclisi (üye sayısı 825’ten 500’e indiril-

mişti) üyelerinden oluşmaktaydı. Eski anayasa düzeninden geriye kalan tek kurum, üyelerinin büyük bölümü faşist olan Senato'ydu. Ulusal temsil kavramı bir yana bırakılmıştı; çünkü iktidarın keyfine göre oluşturulan ve belirli aralıklarla yenilenmeyen yeni meclis, artık taban tarafından seçilmeye değil, partide ya da devlette üstlenilmiş görevlere göre atanmaya dayanıyordu. Mussolini'nin kafasında bu reformun, savaş patlak vermese gelecek yıllarda gerçekleştireceği monarşiyi kaldırmanın ilk evresini oluşturduğunu düşünmek, hiç de yanlış olmaz.

1936-1940 arasında *Duce*'ye tapma kültü doruğa ulaşmıştı. Diktatör, gerçek bir "teşhirci isteri" ürünü gösterilere başvuruyor, milis onbaşı giysileri içinde, başı usturaya vurulmuş, çenesini öne çıkarmış, öfke dolu bakışlarla ve kışkırtıcı duruşlarda poz veriyordu. Oysa bu cephenin gerisinde, tek başına, çoğunlukla kararız ve pısrık, bir mide ve sinir bozukluğunun sıkı bir perhiz (erkekçe bir ölçülülük olarak yüceltiliyordu) uygulamasına yol açan ilk nöbetlerini çekmeye başlamış bir insan vardı. 1932'den başlayarak, Roma burjuvazisinden bir genç kızla, Claretta Petacci'yle ilişki kurmuş ve 1936'da resmî gözdesi haline getirmişti. Siyasal hiçbir etkisi bulunmamakla birlikte, Petacci, geniş ailesinin spekülasyonlarını ve büyük bölümü yozlaşmış olan rejim yüksek görevlilerinin dalaverelerini kolaylaştırmak için aracılık etmekteydi. Mussolini, almanşeverliği sarayda -Belçika kralı Albert'in kızı olan veliaht prenses Marie Jose, liberal bir eğitim görmüştü- ve ordu ile yüksek sosyetenin bazı çevrelerinde rahatsızlık uyandırmaya başlayınca, başlangıç yıllarındaki demokratik eşitlikçiliğe döner gibi yaparak, "şu yarım porsiyon" krala, rahiplere ve "burjuvalara" karşı ölçsüz sözlü saldırıları ve sivri kalem tartışmalarını başlattı. İtalyan halkının dayanıklılığını artırmak ve "faşist insanı oluşturmak" için açıkça sına-

malar istemekteydi. Rejim başlangıç yıllarında, Gentile gibi gerçek düşünce adamlarının işbirliğiyle övünebilecek durumda olmasına karşılık, 1921-1923 arasında ve 1926-1931 arasında parti genel sekreter yardımcılığı, 1931-1939 arasında da genel sekreterliği yapan Achille Starace'nin (1889 - 1945) döneminde, "kültür ıslahı" diye adlandırılan öğreti aşılama eyleminin düşünce ve ahlâk düzeyi aşırılığa, bayağılığa ve genelleştirilmiş konformizme doğru alçalacaktı.

Cahil ve aşağılık derecesinde dalkavuk bir insan olan Starace, faşizmin, örnek aldığı hitlerciliğin çoğunlukla soytarica bir kopyasına dönüşmesine katkıda bulundu. 1 Haziran 1937'de, basını sıkıca denetlemek ve basın organlarına propaganda temaları ile öğütleri dağıtmak amacıyla Halk Kültür Bakanlığı (MINCULPOP) kuruldu. Parayla satın alınan yazar taslaklarının ve rejimin kölesi haline gelmiş üniversite öğretim üyelerinin işbirliğiyle, "romalılık" ve "faşist öğreti" efsanesi, kasıtlı ve tumturaklı bir dille yüceltildi. Hitler selamının kopyası olan, kazık gibi ileri atılan kolla verilen "Roma selamı"nı, Prusyalıların "kaz adımı"nın taklidi olan "Romalı adımı" izledi. Monarşinin varlığından rahatsızlık duyan Mussolini, 1938 martında kendisine hükümdarla aynı anda "İmparatorluğun birinci mareşalı" rütbesini verirdi. Gene aynı dönemde, tokalaşmaya ve "uşak bir halk"ın belirtisi sayılan "dolambaçlı ve kadınsı" nezaket sözcüğü *Lei*'in (üçüncü şahıs zamiri) bırakılıp, yerine "Roma'nın ve Hristiyanlığın evrenselliği"ni dile getiren *Tu*'nun (sen) ve "saygı ile aşamasırası" belirten *voi*'un (siz) kullanılması için bir kampanya başlatıldı. Nazizm konusunda benimsenen en acınacak taklit, 1938 ocağında ırkçılığın ve Yahudi düşmanlığının başlatılması oldu. Temmuz ayında, olaya hoşnutlukla bakan üniversite öğretim üyelerinin desteğiyle, "bin yıldır değişmemiş ve kirlenmeden korunması gereken" İtalyan beden tipinin

arılığını yücelten bir “ırkı savunma bildirgesi” dağıtıldı. Bunu, Nüfus ve Irk için Yüce Konsey’in kurulması izledi. Ağustos ayında rejim, Yahudilere ağır baskılar uygulamaya başladı. Oysa İtalya’nın geleneğinde hiçbir Yahudi karşıtlığı yoktu ve yüzyıllardır ülkeye kök salmış Yahudi azınlık, ülkeye kusursuz yurttaşlar sağlamış, *Risorgimento* savaşımına, sömürgelerdeki seferlere ve Birinci Dünya Savaşı’na savaşçılar vermiş, içlerinden birçoğu da, faşizme daha başlangıç yıllarında katılmıştı. Bir dizi kararnameyle, ülke sınırları yabancı Yahudilere kapatılıp, 1 Ocak 1919’dan sonra İtalya’ya yerleşmiş Yahudilerin tümüne de ülkeden ayrılma buyruğu verildi. Pius XI’in protestolarına karşın, ırklar arası evlilikler yasaklanıp, ordudaki, partideki, yönetim örgütündeki ve üniversitelerdeki Yahudiler görevlerinden atıldılar. İçlerinden birçoğu, yurt dışına göçtü. Ama kuşkusuz, Yahudi düşmanlığı hiçbir zaman, Almanya’daki vahşi kıyıcılık boyutlarına ulaşmadı: Latin anlayışıyla, ırk ayrımcılığı ölçütlerinin daha az katılıkla uygulanmasıyla ve Yahudi toplumu içindeki bazı kategorilere (savaşta sakat kalmış ya da madalya almış olanlar; faşizme başlangıç döneminde katılmış olanlar) istisnalar tanınmasıyla yumuşatıldı. Nispeten sınırlı kalarak, 15 000’i aşkın aileden yalnızca 3 522’sine uygulandı. Ama Yahudileri, kamuoyunun kınamasına ve Alman işgali sırasında birbirini izleyen kıyımlara hedef gösterip, uygarlığın ve kültürün müjdecisi tavırları takınmaktan hoşlanan bir rejime, alçakça bir tutumun damgasını vurdu.

II. - Savaşta İtalya

1. **Savaş ekonomisi.** — Daha 1937 başında İtalya, ekonomisini savaşa hazırlanmaya bağımlı kılmayı, üretimi devletin vesayeti altında toplamayı, tüketimi kısıtlama-

larla azaltmayı ve askerî üretimi artırmayı hedef alan *otarsi*'ye yöneldi. Bu eylem, son derece elverişsiz koşullarda gerçekleştirildi. Doğanın hiç de cömert davranmamış olduğu İtalya, temel kaynakların sıkıntısını çekiyordu ve sanayi kalkınması henüz sınırlı ve kırılmıştı. 1936-1938 arasında elde edilmiş sanayi üretiminin %59,9'unu elinde tutan Müttefikler ile Eksen devletleri (%16,9; 10,7'si Almanya'nın, 3,5'u Japonya'nın ve yalnızca 2,7'si İtalya'nın) arasındaki potansiyel oransızlığı çok büyüktü. 5 Ekim 1936'da lirenin değerinin düşürülmesi dışsatımı artırmış ve *otarsi* başlangıçta, ekonomiye bir atılım yaptırmıştı. Ama daha 1940'ta, Müttefiklerin ablukası (tasarruflarla ve hammaddelerin yeniden kullanımıyla karşılanamıyordu) korkunç sonuçlara yol açtı; çünkü İtalya'nın geçmişteki dışalımının %40'ı İngiltere'den (yalnızca %11'ise Almanya'dan) gelmekteydi. Bu yüzden, bütün alanlarda katı bir karne sistemi uygulanmaya başlandı. Otarsinin en büyük sakıncası maliyet fiyatlarını gözönünde tutmamak olduğundan, ağır bir vergi sistemine karşın, savaş giderleri, kamu borçları ve bütçe açığı çok büyük boyutlara ulaştı

	Gelirler	Giderler	Gelir ve gider %'si	Kamu borcu
1938-39...	27 576	39 853	69,2	145,80
1940-41...	34 234	98 223	34,9	230,53
1943-44...	47 236	236 555	20,0	436,73
1945-46...	160 192	568 720	28,2	1 066,64
(milyon liren.)				

Fiyatlar göstergesi, 1938 tabanı 100 alındığında, 1943'te 273'e, 1944'te 1 215'e, 1945'te 2 396'ya yükseldi; oysa gerçek ücretler, 1945'te, 1938'dekine oranla, Almanların işgalindeki Kuzey kesimde yaklaşık olarak yarı yarıya, ülkenin geri kalan kesimindeyse, dörtte üç ora-

nında düşmüştü. Kişi başına yıllık besin harcamalarıysa, 1938 fiyatları taban alındığında 1940'ta 1 372 lireden, 1945'te yalnızca 826'ya düştü ve İtalyanların günlük kalori alım oranı, Avrupa'nın en düşüğü haline geldi; hattâ 1944'te, Polonya'nınkinin bile altına düştü (1 200'e karşılık 1 065). Halkın düşük gelirli kesimlerinin son derece ağır biçimde etkilenmesinin yanı sıra, yoğun karaborsadan ötürü morali büsbütün bozuldu. Savaş, faşizmin parlak yıllarındaki ekonomik kalkınma sonuçlarını yok etti ve başlangıç dönemindeki atılımın ardından, üretim göstergeleri korkunç derecede bozuldu.

	Taban 1938 = 100						
	1939	1940	1941	1942	1943	1944	1945
Tarım	104	98	95	84	75,6	71,1	63,3
Sanayi....	109	110	103	89	69	42	29

Mussolini devrildiğinde, ulusal gelir 1929'dakinin yarısına düşmüş ve savaş, ulusal zenginliğin üçte birini yok etmişti.

2. Askerî harekât⁵. - a) *Yetersiz bir hazırlık.* - Savaşın başlıca sorumlusu olan Mussolini, ülkenin askerî kapasitesi konusunda yanılsamalarla doluydu. Dalkavukça bilgilerle aldatılmış ve kendi ulusçu parlak sözlerine kendisi de kapılmış olduğundan, işi 1937 martında İtalya'nın "8 milyon süngü" seferber edebileceğini söylemeye kadar vardırmıştı. Gerçekteyse, en çok 1 600 000 kişi silah altına alınabildi. Askerlerin donanımı nitelik bakımından son derece yetersizdi; nicelik bakımından- sa, savaş gereçlerinin büyük bölümü, Birinci Dünya Sa-

5 Bu konu için Bkz. *La Seconde guerre mondiale (1939-1945)*, "Que sais-je" dizisi (no 265).

vaşı'nda kullanılmış modellerden oluşuyordu. Yeterince motorize olmayan, tank sayısı düşük ordu, çok geçmeden, cephane ve akaryakıt ikmali açısından da büyük sıkıntılar çekmeye başladı. İtalo Balbo'nun 1930-1931'deki ve 1933'teki okyanus aşırı uçuşlarıyla, havacılık, faşist propagandanın başlıca araçlarından biri haline gelmişti. Gerçekten de, prototipler açısından zengin olan hava kuvvetleri, sayı bakımından yetersizdi: 1939'da, resmen açıklanmış 3 006'ya karşılık, uçabilir durumda 982 uçak. İtalya-İngiltere deniz antlaşmasının imzalanmasından sonra gerçekleştirilen yoğun gemi yapımı çalışmaları sonucunda, donanma modernleştirilmiş ve güçlendirilmişti; ama, bu çabada geleneksel anlayışa bağlı kalınarak, uçak gemileri ve çıkarma gemileri yapılmamıştı. Haberalma servisi, gerektiğinde haber alamıyordu; yeterince etkili değildi ve özellikle ABD'nin savaşa katılma olasılığını gerektiğinde önemsemeyecekti. Bütünle ele alındığında, kadrolar vasattı ve eşgüdümü iyi olmayan çeşitli kuvvetler, kıskançlıklar ve rekabetler yüzünden birbirinden kopuktu. İtalya Hitler tarafından hep, askerî bakımdan yeterince güvenli sayılmayıp, bir yardımcı kuvvet gibi davranılarak, silah ve hammadde bakımından gerektiğinde beslenmedi.

b) Başarısız girişimler (Haziran 1940 - Mayıs 1943). — Müttefiklerin 1943 ilkbaharında Sicilya'ya çıkarma yapmalarına kadar, İtalya'nın savaşa katılması, Duce'nin Alman stratejisinin ağır basmasından elden geldiğince kurtulabilmek için kendine özgü bir eylem yürütmeyi denediği birbirini izleyen hareketler biçiminde oldu. Fransa'ya karşı kısa sefer, askerî bakımdan hazırlıksızlığı açıkça ortaya koydu. 24 haziranda, ateşkes sırasında İtalyanlar, Menton'u ve Alpler'in batı yamacındaki birkaç vadi başını işgal ettiler. 12 mayısta Mussolini, İngiltere'nin kendi topraklarının istila edilmesi tehlikesiyle uğraşmasından yararlanarak Mısır'a saldırılması buyru-

ğunu verdi. Graziani ilerlerken, 27 eylülde Almanya ve Japonya'yla dünyadaki etki alanlarının sınırlarını belirleyen Üçlü İttifak'ın imzalanması, *Duce*'nin gururunu okşadı. Almanya'nın Romanya'yı işgal etmesinin ardından, İtalya 28 ekimde Yunanistan'a saldırdı. Ama aralık ayında Libya'daki İtalyan saldırısı durduruldu ve ocak-şubat ayları arasında İngilizler, önce Tobruk'u, sonra Bingazi'yi ele geçirdiler ve 220 000 tutsak aldılar; aynı zamanda da Aosta dükünün Etyopya'daki 300 000 kişilik kuvvetine, Sudan ve Kenya'dan saldırı başlatıldı. 1941 yılı, askerî açıdan en ağır yanlışlıkların yapıldığı yıl oldu. *Duce*, kuvvetlerini Akdeniz'i savunmak için bir araya toplamak yerine, birbiri ardına Yugoslavya'ya (nisan), Rusya'ya (haziran) girerek ve ABD'ye (aralık) savaş açarak dağıttı. İtalyanlar bütün cephelerde yenilgilere uğradılar ve harekât girişimini yerlerine gönderilen Almanların ele almasıyla, onurları kırıldı.

— *Balkanlar'da*, Yunanistan'a karşı başlatılan "cezalandırma seferi", dağlık bir arazide ve kışın sert koşulları altında kararlı bir direnmeyle karşılaştı. Önce duraklayan saldırı, sonra durdu (31 ekim-5 kasım).

— *Yugoslavya'da*, İtalya, Hitler ile Mussolini arasındaki Berchtesgaden görüşmesinden (19-21 Ocak 1941) sonra, ödünler elde etmeyi ummuştı. Ama nisan ayında Almanlar müdahale edip, ülkeyi ele geçirdiler (oysa bölge, Mussolini'nin emellerine ayrılmıştı) ve 24 nisan-da, Yunanistan'ı mütarekâ imzalamak zorunda bıraktılar. Slovenya'nın bir bölümü ile Dalmaçya kıyısı ve Karadağ İtalya'ya verildi. Ardından, son iki bölge, Sırp karşıtı Ante Paveliç'in desteğiyle *Özerk Hırvat Krallığı*'na dönüştürülüp, krallığa Savoia - Aosta ailesinin küçük dalından Spoleto dükü Aymon (Zvonimir adını aldı) getirildi. Ama ulusal direnme hareketi gerilla savaşını başlatmıştı ve yeni hükümdar hiçbir zaman tahta çıkmadı.

— *Afrika'da*, savaş iki cephede gelişti. General Rommel daha 1941 şubatında, çöl ordusunun komutanlığına getirilip, haziran ayında Marsa — Matruh zaferiyle, İskenderiye'ye 144 km kalıncaya kadar ilerledi. Bir İngiliz karşı saldırısından sonra, yeni bir atılımla, 27 Haziran 1942'de Mısır sınırına 70 km uzaklığa ulaştı. Bunun üstüne, zaferden emin olan *Duce*, cephenin art arda ileri geri gitmesinin de yansıttığı gibi kuvvetlerin dengede olduğu Libya'ya, gösteriş yapmaya gitti. Ama lojistik durum, gün geçtikçe Eksen devletlerinin aleyhine dönmekteydi. Şiddetle bombalanmasına karşın, Malta ele geçirilemiyordu; 27-30 martta Matapan burnu deniz savaşında, İtalyan donanması ağır kayıplar vermişti. Savaş ilan edilir edilmez ticaret donanmasının % 36,6'sına düşman limanlarında el konmuştu ve 1942 haziranından 1943 ocağına kadar, Libya'ya gönderilen benzinin %43'ü, askerî gerecin de % 16,7'si, İngilizler tarafından batırılmıştı. 1942 ekiminde, general Montgomery komutasındaki VIII. ordu, Fizan'dan gelen birliklerle bağlantı kurarak, İtalyanlara ve *Afrika Korps*'a saldırdı. İkinci El -Alameyn savaşından ve Mareth cephesinin yarılmasından sonra, İtalyanlar-Almanlar, 11 ve 12 Mayıs 1943'te teslim oldular. Anayurtla bağlantıları kesilmiş olan, yeterince uçağı bulunmayan Etyopya'daki İtalyan ordusu, Eritre'yi yitirdi (şubat 1941). İngiliz ilerlemesi Şeren yüksek yaylasında durdurulduysa da, Somali düştü ve Addis Abeba 6 nisanda işgal edildi. 19 mayısta, Amba-Alagi çarpışmasından sonra, Aosta dükünün 250 000 askeriyle teslim olması sonucunda, Müttefikler bölgede işleri biten kuvvetlerini Libya cephesine taşıma fırsatı buldular.

— Mussolini'nin gönüllü olarak Hitler'in dümen suyuna girme eylemlerinden biri de, Rusya Seferi'ne katılma oldu. Başka bölgelerde kullanılsalar son derece yararlı olabilecek seçme Alp birliklerinden oluşan sefer

ordusunun (C.S.I.R.) ilk birlikleri, 26 haziran 1941'de yola çıktı ve İtalyan sefer ordusu, aralık ayında Donetz bölgesinde savaşa katıldı. 1942'de, sürekli gönderilen destek birlikleriyle, Rusya'daki 200 000 kişilik İtalyan Ordusu (ARMIR) oluşturuldu ve Don cephesinin bir bölümünü tutmakla görevlendirildi. 20-24 ağustos arasında gerçekleştirdiği başarılı bir saldırıdan sonra, bu ordu Ruslar tarafından geri püskürtüldü ve 11 aralık - 11 ocak 1943 arasında kuşatıldı. Çok güç bir geri çekilme harekâtı sonucunda, ölü ya da tutsak 110 000 kişi yitirmişti.

III. - Bozgun. Rejimin Çökmesi (temmuz 1943 - nisan 1945)

İtalya'nın istilası, faşizmin, yöneticilerden bir bölümünün ayaklanmasıyla ve *Duce*'nin görevden alınmasıyla sonuçlanacak ilk iç ciddi bunalımını oluşturdu.

1. Müttefiklerin çıkarması ve parti yöneticilerinin ayaklanması. — 1943 ilkbaharından başlayarak, Eksen devletlerinin artık savaşı kazanamayacakları açıkça ortaya çıkmıştı. Bununla birlikte Mussolini, ittifakın "kırmızı fener"i olma işlevinden rahatsız olsa ve zaman zaman Hitler'e öfkelense de, düzenli aralıklarla yapılan görüşmelerde ona zafere ulaşılacağı konusundaki güvenini aşıl原因an Führer'in etkisinde kalmayı sürdürmekteydi. Oysa faşizmin ileri gelenlerinden gün geçtikçe daha çok kişi, artık zafere ulaşılacağından kuşku duymaktaydı. Bu kaygı özellikle, o eski "geleneksel demokrasilerle uyuşma" siyaseti yandaşlarında ve Germen korkusu gün geçtikçe artmakta olan Ciano'da, yoğundu. *Duce* bu rahatsızlığı hissedip, 5 şubat 1943'te son bir "nöbet değişikliği"yle hükümçinde yeni bir düzenleme yaptı. Bu değişiklik, içinde bulunduğu ruhsal durumu açıkla-

ma açısından anlamlıydı. İktidarı elden kaçırmamak hırsıyla, “başkaldırıcı”ları tasfiye edip, yerlerine saygınlıkları ve deneyimleri bulunmayan, her söyleneni körü körüne uygulayacak kişileri getirdi. Ciano’yu Papalık’a elçi atayarak uzaklaştırıp, Dışişleri bakanlığını kendi üstlendi; Maliye bakanlığına Thaon di Revel’in yerine Acerbo’yu getirdi; Milli Eğitim bakanlığına Bottai’nin yerine Biggini atandı; Adalet bakanlığında Grandi’nin yerini Marsico aldı ve faşizmin başlangıç dönemindeki bağınaz militanlardan Carlo Scorza, Faşist Parti’nin genel sekreterliğine getirildi.

9 temmuzda İngiliz-ABD birlikleri Sicilya’ya çıkarak, halk tarafından kurtarıcı olarak karşılandılar ve ağustos ayı başında bütün ada, önemli bir direnme göstermek-sizin teslim oldu. Danışmanları (aralarında Cavalle-ro’nun yerine atanmış olan yeni genel kurmay başkanı Ambrosio’da vardı), Mussolini’ye 19 temmuzda yapılacak Feltre görüşmesinde Hitler’e, İtalya’nın savaşı sürdüremeyeceğini söylemesini öğütledilerse de, *Duce* hiçbir şey söylemedi. Bu güçsüzlüğü, muhaliflerini eyleme geçmeye itti ve diktatörden kurtulma kararı aldılar. Bu arada kamuoyu da Roma’nın ilk kez bombalanmasıyla sarsılmış ve savaşın sürdürülmesine açıkça karşı çıkmaya başlamıştı. Böylece, çerçevesi belirsiz, çeşitli eğilimleri içeren bir “komplo” oluştu. Kral daha 1942 kasımında, Ciano’yu Müttefiklerle görüşme olasılığı konusunda yoklamıştı. Veliaht prens Umberto, sülalenin geleceğinden kaygı duymaktaydı. Orlando ve Bonomi gibi eski liberaller krallık ailesiyle ilişki kurdularsa da, girişimin Vittorio Emanuele III’ten de, savaşa karşı olmalarına karşın Badoglio gibi komutanlardan da gelmeyeceği açıkça ortadaydı. Komployu, hükümdardan açık çek aldıktan sonra, hükümetten ayakları kaydırılmış faşistler ile krallık sülalesi bakanı Aquarone dükü hazırladılar. 24 Temmuz akşamı, rejimin yüce organı Büyük Faşist

Konsey'in, Mussolini tarafından Sicilya olaylarını ve askerî düzlemde alınması gereken önlemleri görüşmek için toplanması üstüne, muhalefet, Grandi, Ciano ve Bottai tarafından hazırlanmış bir gensoru önergesi verdi. *Duce*'yi eleştiren, kişisel iktidara son verilmesini ve anayasal ayrıcalıkları geri verilecek hükümdar ile parlamentonun Faşist Parti'yle uyumlu yönetimine dönülmesini isteyen bu Grandi önergesi, sert ve tam olarak aydınlatılamamış tartışmalardan sonra, 7 "hayır" oyu ve 1 katılmayan⁶ oya karşı 19 oyla, 25 temmuz günü saat 03:00'te kabul edildi. Zaten kral da, Badoglio'yu askerî açıdan tam yetkiyle hükümet başkanlığına getiren kararnameyi imzalamıştı. Mussolini ertesi gün, kralla görevden alındığının doğrulandığı bir görüşme yaptıktan sonra, önemli bir tepki göstermeksizin tutuklandı. Roma halkı haberi coşkuyla kutladı; gözden düşen diktatörden yana tek bir ses bile yükselmedi. Bu saray darbesinin kaypaklığı ortaya çıkmakta gecikmedi. Savaşın Eksen devletleri safında sürdürüleceğini açıklayan Badoglio hükümeti, iktidara eski liberalleri değil, kralla güvenen teknisyenleri getirdi. Faşist Parti, Büyük Faşist Konsey, ordunun rakibi Milis ve Özel Mahkeme dağıtıldı. Savaş sona erince özgür seçimler yapılacağı açıklandıysa da, derinlemesine bir temizlik hareketine girililmeyip, faşist personelin büyük bölümü yerinde kaldı ve faşist yasalara dokunulmadı.

"45 günlük hükümet" (25 temmuz - 3 eylül) , trajik 1943 yılının en belirsiz ve en az aydınlatılabilmiş dönemlerinden biridir. Kendisi de uzun süre faşizmle işbirliği yapmış olan Badoglio, nazi tehdidi ile savaştan çıkma isteği arasında yalpaladı. Almanlar hızla tepki

6 İtalo Balbo, 28 haziran 1940'ta, Tobruk göklerinde uçağının İtalyan uçaksavarları tarafından yanlışlıkla vurulmasıyla kayıp ilan edilmişti.

gösterip, Mussolini'nin görevden alınmasından hemen sonra, İtalya üstündeki askerî egemenliklerinin menegenesini sıkıştırdılar. Hükümet, İttifak'a bağlılığı konusunda güvence vermeyi sürdürmekle birlikte, aynı zamanda da, temmuz sonundan başlayarak, Roosevelt'in Papalık'taki özel temsilcisi Myron Taylor aracılığıyla, İngiliz-Amerikalılarla ilişki kurmaya uğraştı. Tanca ve Lizbon'da başka görüşmelerden sonra, Müttefikler, çarpışmaların durdurulmasını tartışmayı düşünmediklerini, ama bir mütareke isteğini kabul edeceklerini bildirdiler. Bu mütarekenin koşullarının ne olacağı, Lizbon'daki görüşmeye (16-27 ağustos) gönderilmiş olan general Castellano'ya bildirildi. Mütareke 3 eylülde Siracusa'nın kuzey kesimindeki Cassibile'de imzalanıp, Badoglio tarafından 8 eylülde radyoda açıklandı. Bunun üstüne Hitler, Roma'nın işgal edilmesi ve hükümet ile krallık ailesinin tutuklanması buyruğu verdi. Ama kral ile bakanlar, arkalarında iktidar temsilcisi de, gerek Roma'da gerek Balkanlar'daki İtalyan birliklerinin durumu konusunda alınacak önlemlerle ilgili talimat da bırakmaksızın, alelacele başkentten kaçtılar. Müttefiklerin koruması altında Brindisi'ye yerleştiler. 25 temmuz komplocuları, Sicilya'daki Müttefik birliklerinin, Roma'ya operasyonu güvenlik altına almaya yetecek kadar çabuk ulaşacaklarını ummuşlardı. Ama Müttefik birlikleri, Salerno çıkarmasından ve Napoli'nin bir halk ayaklanması yardımıyla 27-30 eylül arasında kurtarılmasından sonra, Garigliano, Monte Cassino ve Sangro'dan geçen "Gustave hattı"nda durduruldular ve şiddetli çarpışmalara karşın, bütün 1993-1994 kışı boyunca cephe bu çizgide yerleşti. Böylece, yakın bir tarihte zafere ulaşma umudu uzaklaştı ve düşmanlar arasında birbirinden ayrı iki bölgeye bölüşülen yarımada, daha yirmi ay boyunca, bombardımanlardan ve savaştan büyük zarar gördü

2. Parçalanın İtalya. - a) *Güney Krallığı.* — Kurtarılan topraklarda Müttefikler, geçici bir askerî yönetim oluşturmuşlardı; ama 1944 nisanında, İtalyanların faşizm karşısı bir koalisyon hükümeti kurmasına izin verdiler; 13 ekimde Eksen Devletleri'ne savaş açan bu hükümet, Birleşmiş Milletler'den "savaş ortağı" statüsü elde etmeyi başardı. Kurulan Ulusal Kurtuluş Komitesinde, eski ılımlı muhafazakârlar (Croce, Einaudi, Orlando), radikaller (Nitti), komünistler (Longo ve Togliatti), sosyalistler (Nenni), cumhuriyetçi eğilimli liberaller (Sforza), don Sturzo'nun "halkçılar"ının mirasçısı olan yeni hristiyan-demokrat oluşumlar (Alcide de Gasperi) ve liberaller ile sosyalistler arasında üçüncü bir güç olmak isteyen seçkin aydınların kurdukları Eylem Partisi (Omo-deo, Parri) bir araya geldiler.

b) *Salò Cumhuriyeti ve "nazifaşizm".* — Mussolini tutuklandıktan sonra, önce Gaeta'ya, sonra Ponza ve Maddalena adacıklarına gönderilip, 28 temmuzda İtalya'da Gran Sasso doruğunun yamacında, 2 200 m yükseltide yer alan kış sporları merkezi Campo Imperiale'de bir otele kapatıldı. Ama 12 eylülde uçakla havadan indirilen S.S. yüzbaşısı Otto Skorzeny yönetiminde bir Alman komando topluluğu tarafından, muhafızları direnme göstermeksizin kurtarılıp, Almanya'da Hitler'in ordugâhına götürüldü. İtalya'ya dönünce, monarşinin devrildiğini açıklayarak, Faşist Parti ile organlarını yeniden kurdu ve bir Kurucu Yasa'nın hazırlanmasını beklemeden, 23 eylülde İtalyan Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğunu açıkladı. Küçümseyici anlamda "*repubblichini*" diye adlandırılacak olan, Pavolini, Buffarini-Guidi, Mezzasoma ve Farinacci gibi aşırı bağınaz faşistler çevresinde kurulan hükümet, merkez olarak Garda gölü kıyısındaki Salò'yu seçti. Mütarekeden sonra dağılmış olan askerleri yeniden silah altına alıp -çok büyük eksiklerle- Savaş bakanlığına atanan Garziani'nin komutası

altında yeni bir ordu oluşturdu. Eski *squadra* üyelerini anımsatan gönüllü birlikleri de, resmî baskı aracını oluşturmaktaydı. Kasım ayında toplanan parti kongresinde, yeni faşizmin anayasası “Verona Bildirisi” hazırlandı. Bildiri, siyasal iktidarı militanların seçkin tabakasına veriyor, yığınları yeni rejime bağlayabilmek için, toplumsal bir program uygulanacağını ve ekonominin temel kollarının uluslaştırılacağını açıklıyordu. İçinde bulunulan duruma uygun, birbiriyle çelişen baskıcılık ve “burjuvazi karşıtı” önlemler karışımı belge, zaten, büyük bölümü uygulanamayan bir niyetler bildirisi olmaktan öteye gidemedi. Salerno Cumhuriyeti, aslında bütün alanlarda, sıkıca dizginlenen bir Alman koruma bölgesi oldu. 25 temmuz muhaliflerinden altısı tutuklanıp, 8 Ocak 1944’te Verona’da özel bir mahkemede yargılandılar ve beşi ölüm cezasına çarptırıldı. Bağışlanmaları Mussolini tarafından kabul edilmediğinden, aynı ayın 11’inde, sırtlarına ateş edilerek kurşuna dizildiler. Almanlar, *Duce*’nin tepkisiyle karşılaşmaksızın ülkeden ham madde ve besin sağlamayı artırmakta, Brenner geçidinin ötesine göndermek için işçi toplamayı yoğunlaştırmaktaydılar. İçine kapanmış, hırçınlaşmış, gerçek durumun farkına varmış ve zayıflamış olan, içinde tutulduğu bağımlılıktan ötürü onuru kırılan ve zaman zaman gerçek bir iradesizliğe sürüklenen Mussolini, 25 temmuz olayıyla yıkılmıştı. Edilgin biçimde, yeni aşağılamaları da kabul etti. 8 Eylül mütarekesinden sonra, Bolzano, Trento ve Belluna illeri, “Önalpler Harekât Bölgesi” (*Operationszone Alpenvorland*) adıyla bir Alman “marklığına” dönüştürölerek, İtalyan yönetiminin denetiminden çıkarıldı. Ardından Reich, Venezia Julia ve Venezia Tridentina’yı gerçek anlamda ilhak etti.

3. Direnme ve Kurtuluş. — Artık İtalya’nın yāzğısı Birindisi ve Salò cumhuriyetlerinin denetiminden çıkıp,

askerî olaylara bağlanmıştı. Ama Müttefik birliklerinin yanında yeni bir İtalyan Direnme hareketi doğup, kurtuluş için savaşım sırasında gün geçtikçe artan bir canlılıkla gelişti.

Almanya tarafından işgal edilmiş bütün ülkelerde olduğu gibi, Direnme konusunda da, harekete geçirici güçleri ve düzenli ordularla ilişkilerinde aydınlatılması gereken sorunlar vardır; olayın uzun süre gizli bir özellik taşımış olmasından ötürü, bu sorunların büyük bölümü hâlâ araştırmaya ve yoruma açıktır⁷. Faşizme karşı halk ayaklanmasının beşiği, Kuzey İtalya oldu. Burası, ülkenin en yoğun nüfuslu, en çok sanayileşmiş, daha iyi eğitilmiş ve siyasal açıdan daha kavrayışlı bir işçi sınıfı bulunan bölgeydi. 1942 sonundan başlayarak bölgenin yoğun biçimde Müttefikler tarafından bombalanmasıyla, Germen - faşist baskıları altında ezilen halkının morali iyice bozulmuştu.

Direnme, çeşitli kökenlerden güçleri bir araya getiren bir hareket oldu. Mütarekeden sonra, terhis edilen askerlerden birçoğu, işgal altındaki illere dönmek istemediler ya da dönemediler. Silahlarıyla birlikte gizlenip, kırsal kesimdeki köylerde ve Apennin dağlarında subaylar tarafından örgütlendiler; ardından onlara sivililer, faşizm karşıtı militanlar ve Salò rejiminin baskı önlemlerinin tehdit ettiği kişiler de katıldı. Böylece, özerk, monarşi geleneğine bağlı ya da Mussolini'ye karşı çeşitli ideolojiler çevresinde toplanmış ilk partizan toplulukları oluştu.

1943 ekiminde, kışlalara, cephane depolarına ve Alman konvoylarına saldırılarla ilk çeteci eylemleri başladı. Çeteciler halktan etkin biçimde destek görüyorlardı ama, sığındıkları yerlere kanlı misilleme saldırıları dü-

⁷ Bu konuda Bk. Henri, MICHEL, *Les mouvements clandestins en Europe* (1939-1945), "Que sais-je?" dizisi (no 946).

zenlemekte duraksamayan nazi ve faşist birlikleri tarafından kovalanmaktaydılar.

1944 başında Müttefikler, Roma'yı kurtarmak için Gustave hattını kuzeyden dolanmayı denediler. 22 ocakta Anzio ve Nettuno'ya çıkarma yaparak Almanları hazırlıksız yakaladıysa da, Cassino mevzilerini yarmayı başaramadılar. Sayıları artmakta olan partizanlar, bu saldırılardan cesaret alarak, özellikle Alp vadilerinde eylemlerini yoğunlaştırdılar. Sonbahar sonunda çalkantı, daha sıkı denetlenmekte olan kent çevrelerine de yayıldı: Ortaya çıkan *Halk Eylemi Grupları* (G.A.R), fabrikalarda Direnme'nin parolalarını yaymaya başladılar. Komünistler de, işletmelerde, işçilerin hoşnutsuzluğunu kışkırtan gizli hücreler kurdular. 16 kasımda Torino'da protesto grevleri başlayıp, Yukarı İtalya'ya yayıldı. 1 martta uygulanan iş bırakma eylemiyle, bütün bölge felce uğradı. Direnmeciler aynı zamanda da, kendilerine paraşütle silah ve yiyecek atılması için Müttefiklerle bağlantı kurmaya uğraştılar ve hareketlerine birleşik bir yönetim kazandırmaya çalıştılar. Askerî işgalden ötürü savaşımın güç olduğu Roma'da, 23 Mart 1943'te bir Alman birliğine düzenlenen bombalı saldırı, misilleme olarak Ardeatini hendeklerinde 335 tutsağın (100 kadarı Yahudiydi) öldürülmesine yol açtı.

1944 ilkbaharında, Güney bölgesinde oluşturulmuş birliklerden oluşan bir *İtalyan Kurtuluş Kolordusu*'nun da katıldığı Müttefik saldırısı, yoğun biçimde yeniden başlatıldı. 12-30 Mayıs arasında yürütülen kanlı yarma savaşı sonucunda Gustave hattında gedik açıldı ve Hitler'in vermiş olduğu başkentin canla başla savunulması buyruğuna karşın Kesselring'in stratejik açıdan pek önem vermediği, açık kent ilan edilmiş Roma, 5 haziranda Müttefikler tarafından ele geçirildi. Hemen ertesi gün başlatılan Normandiya çıkarmasıyla, Fransa'nın Almanlardan geri alınması başlatıldı.

Roma'nın kurtarılmasının, Güney hükümeti üstünde büyük etkileri oldu. 28 Ocak 1944'te Bari'de toplanan Ulusal Kurtuluş Kongresi'nin sözcüsü Benedetto Croce, İtalya'ya kendini demokrasilerin müttefiklerinden biri olarak görme hakkının tanınmasını istemiş ve halkın egemenliği ilkesi ile bir Anayasa'ya dayanacak, çarpışmalar sona erer ermez toplanacak bir hükümet kurulmasını amaç alan siyasal bir programı dile getirmişti. Mütarekeyi imzalamış ve maddelerini yumuşakbaşlılıkla uygulamakta olan Badoglio'nun görevde kalmasını yeğleyen Churchill, bu siyasal yeniden doğuşu kabul etmekten yana değildi. Ama halkın hoşnutsuzluğunun gün geçtikçe artması ve Komünist Parti önderi Palmira Togliatti'nin SSCB'den dönmesinden sonra çalkantının yeniden başlatılması karşısında, Müttefikler geri adım atmak zorunda kaldılar. Zaten faşizm karşıtı koalisyon da, Almanlarla savaşımı ön plana çıkarmaya yönelmişti. Badoglio'nun durumu, güçleşmekteydi. O tarihe kadar inatla tahtta kalmış olan Vittorio Emanuele III, 12 nisan'da, çekileceğini ve yerini krallık genel naibi sıfatıyla oğlu prens Umberto'ya bırakacağını açıkladı. 10 haziranda Badoglio kabilesinin yerini, Ivanoè Bonomi'nin kurduğu, üyeleri Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin çeşitli gruplarının temsilcilerinden oluşan bir hükümet aldı. Genel naip ve Bakanlar Kurulu, Roma'ya yerleşti. Aralık ayında bu hükümette önce değişiklik yapıp, sonra da 19 haziran 1945'te, Eylem Partisi'nin önderi Ferruccio Parri'nin (15 kasıma kadar görevde kaldı) kurduğu yeni hükümet aldı.

İngiliz-ABD birliklerinin Fransa'daki ilerlemesi, Hitler'in artık ikinci derecede, ilerlemeyi geciktirici çarpışmaların yapılacağı bir cephe gözüyle baktığı İtalya'da, Alman baskısını hafifletti.

Müttefikler Roma'nın ele geçirilmesinden sonra, ağır ağır Umbria ve Toscana bölgeleri boyunca yukarı doğru

çıkarak, Siena, Livorno ve Floransa'yı (açık kent olması-
na karşın, 4 ağustostan başlayarak, çarpışmalardan bü-
yük zarar gördü) kurtardılar. Ama Almanlar bunun üs-
tüne, Apennin dağları boyunca Pisa'dan Rimini'ye ka-
dar 200 km'yi aşan son savunma mevzii Gotik hattına
çekildiler. Sonbaharda cephe, bir kez daha -ikinci bir
kış için- hareketsizleşti.

Mussolini 21 Nisan 1944'te ve temmuz ayında, Salz-
burg yakınındaki Klesstein'da kurulmuş Doğu Prusya
Genel Karargâhı'nda Hitler'le son kez buluştu. *Duce*'ye
artık ortak gibi değil, ikinci derecede uydu gibi davra-
nılıyordu. Gene de, Hitler'in kendisine açıkladığı, gizli
silahlar sayesinde son savaşın kazanılacağı düşüncesine
inanmış olarak döndü. 21 temmuzda, 18-60 yaş arasın-
daki bütün parti üyelerini silah altına alarak, faşistleri
yığın halinde seferber etmeye karar verdi. Bu birlikler,
kara gömleklilerin yanında, "Kara Tugaylar" adı verilen
yardımcı bir güç oluşturacaktı. Silah altına alınmaya
kalkışılanların çoğu diktatörlüğün çökeceğini sezdikle-
rinden kaçtıkları için, girişim hiç başarılı olamadı. Ama
bağnaz faşistlerden oluşturulan birkaç birliğin aşırı bas-
kıları, rejimin özel birliklerinin uygulamakta oldukları
baskılara eklendi. Faşist hareketin halkçı ve sosyalist kö-
kenlerine dönüleceğini ileri süren diktatör, 1945 nisa-
nında, halktan emekçi komisyonlarının belirleyeceği
miktarlarda besin toplanmasını, mülk sahiplerinden
vergi alınmasını, o tarihe kadar faşizmi desteklemiş ve
maddi açıdan beslemiş olan büyük sanayi kuruluşları-
nın uluslaştırılmasını öngören kararnameler çıkarttı.
Ama işçiler, emekçi komisyonları için düzenlenen se-
çimleri Direnme'nin buyruğuyla boykot ettiler ve bu re-
formların gerçek etkisi son derece sınırlı kaldı.

Savaşın son evresine girildiği göz önünde tutularak,
7 Aralık 1944'te Caserte'deki Müttefik genel komutan-
lığı ile direnmeciler arasında, silahlı Direnme'nin yetki-

lerini resmen tanıyan bir işbirliği antlaşması imzalanmıştı. İşgal altındaki bölgede de hareketin yönetimi, Ulusal Komite'den türemiş olan *Yukarı İtalya Ulusal Kurtuluş Komitesi*'ne (C.L.N.A.I.) bırakılmıştı. Partizanların eylemlerinin sorumluları Ferruccio Parri ve Luigi Longo ile 1915 generali Cadorna'nın oğlu ve *Risorgimento* hareketinin liberal yurttaşlarından birinin yeğenin oğlu olan general Raffaele Cadorna'ydı. Kentlerdeki toplulukların yanı sıra, kırsal kesimlerde de "*Yurt-severce Eylem Ekipleri*" (S.A.P.) adı verilen muhalefet çekirdekleri oluşturuldu. Silahlı direnme savaşımı da, canavarlıkları ve toplama kamplarına kapamalarıyla nazi ve faşist baskı da, yoğunlaşmaktaydı.

Gotik hattına saldırı 9 nisanda başlatıldı ve ayın sonunda Müttefikler ile yardımcıları partizanlar, Bologna'yı kurtarıp, Po'nun çıkırına ulaşarak, Veneto'ya, Lombardia'ya ve Liguria kıyısına yürümek için hazırlıklara başlamışlardı. Çeteci topluluklarının örgütlediği halk ayaklanmaları başlıca kentleri kurtarmakta, manevi bakımdan çökmüş olan Almanlar çoğunlukla, umutsuzca bir direniş göstermeksizin teslim olmaktaydılar. 25 nisanda ayaklanan Cenova'yı, ertesi gün Torino ve Milano izledi. İtalyan düzenli ordusu yedi tümeni bulmuştu ve hükümetin temsil gücü artık Müttefikler tarafından tartışma konusu edilmiyordu.

Almanya ve Batı Avrupa aşağı yukarı bütünüyle ele geçirilmiş ve İtalya'daki nazi birlikleri, iki ateş arasında kalma tehlikesiyle karşılaşmıştı. Daha 8 martta, İtalya'daki Alman polisinin yöneticisi general Karl Wolff, Zürich'te ABD özel görevlisi Allan Dulles'la, teslim olma durumunda koşulların ne olacağı konusunda görüşmüştü. Ama Himmler ve Hitler, görüşmelerin sürdürülmesini reddetmişlerdi. Oysa durum umutsuzdu ve 29 nisanda Caserte'de imzalanan teslim olma antlaşması, 2 mayısta yürürlüğe girdi.

4. Mussolini'nin sonu. — Diktatör tek başına kalmıştı. ABD'nin çok geçmeden Rusya'yla ilişkilerini keseceğini, böylece de iki taraftan biriyle -tercihen Stalin'le- ayrı bir barış antlaşması imzalayabileceğini umarak, uzun süre düş ürünü çözümler tasarlamıştı. Ama yavaş yavaş, gerçeği kabul etmek zorunda kalıp, Müttefiklerle, bir halk ayaklanmasından kurtulmasını sağlayacak bir iktidar devri anlaşması yapmaya çalıştı. 1945 mart ve nisanında Milano kardinal başpiskoposu İldefonso Schuster'i, önerilerini İngiliz-Amerikalılara iletmekle görevlendirdi. İngiliz-Amerikalılar buna, pazarlık yapmayı düşünmedikleri, koşulsuz teslim olmasını istediklerini yanıtını verdiler. Bu arada Almanlar, aynı amaçla kendi hesaplarına giriştikleri görüşmeleri, Mussolini'den gizlemektedirler.

17 nisanında, Salò hükümetinin başkanı, Milano'ya yerleşti. Valtellina'da son bir savunma çekirdeği oluşturmayı, gerekirse de İsviçre'ye sığınmayı tasarlamaktaydı. 25 nisanında, çetecilerin Milano'ya girdikleri sırada, piskoposlukta Direnme hareketinin önderleriyle (Cadorna, Lombardi, Marazzo) bir görüşme yaptı ve hemen teslim olması önerisiyle karşılaştı. Kentte Alman birliklerinin bulunması kozunu oynayabileceğini sanan Mussolini, Alman birliklerinin teslim olmaya karar verdikleri haberine inanmayarak, yanındakilerle birlikte, Valtellina'ya ya da Ticino'ya gitmek için Como gölüne doğru çekildi. *Duce*'nin son günleri, ayrıntıları uzun süre aydınlatılmayan ve bile isteye bir gizem aylasıyla örtülen acıklı bir destana dönüştü. Direnme güçlerinin İsviçre yolunu kestiklerini haber alan küçük kaçaklar topluluğunun çevresindeki çember kapandı. 27 aralıkta, bir Alman konvoyuna katılan topluluk, yeniden yola koyuldu. Ama bir partizanlar topluluğu tarafından durduruldu ve konvoyun başındaki Alman subayı, birlikte olduğu faşistleri teslim etme koşuluyla yoluna devam et-

me izni almayı başardı. Bir Alman üniforması giymiş olan Mussolini, bir kamyonunda gizlenmiş olarak bulunup, yol arkadaşlarıyla birlikte tutuklandı. Alın yazısını paylaşacak olan Claretta Petacci'yle birlikte Dongo köyüne götürülüp, geceyi bir köy evinde geçirdi. 28 nisanında, Özgürlük Gönülleri'nden Walter Audisio adlı subay (kod adı albay Valerio'ydu), elinde Direnme hareketi başkomutanı tarafından verilmiş, Mussolini'yi ve arkadaşlarını tutuklama buyruğuyla köye geldi (Direnme hareketinin yönetici kadroları, *Duce*'nin İsviçre'ye geçmeyi başarmasından ya da Amerikalıların eline geçmesinden çekinmekteydiler. Sonradan buyruğun geçerliliği tartışma konusu edilmiştir ve Audisio'nun büyük ölçüde kendi inisiyatifiyle davranmış olduğu savunulmaktadır). Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin 25 nisanında almış olduğu faşist yöneticilerin öldürülmesini öngören bir kararı öne sürerek, yerel güçlerin diktatör ile yanındakileri kendisine teslim etmelerini sağladı. Yerel Direnme subaylarından oluşan bir mahkeme oluşturulup, çarçabuk ölüm cezası verildi. Mussolini ve Petacci'yi Dongo yakınındaki Bonzanigo'da bir hendekte kendisi öldüren Audisio, sonra da köyde, öbür 15 tutukluyu aralarında Salò hükümetinin 5 bakanı da vardı kurşuna dizdirdi.

Cesetler Milano'ya, direnmecilerin kurşuna dizilmiş oldukları yere götürüldü. Çılgına dönmüş halk, Mussolini ile Claretta Petacci'nin cesetlerini ayaklarından, Loreto meydanındaki bir garajın cephesine astı

Diktatörün ve çevresindekilerin cezalandırılmaları kuşkusuz, dönemin psikolojik koşullarına ve Müttefiklerden özerkliği ortaya koyup, kamuoyunu coşku uyandırıcı bir olayla sarsmak isteyen Ulusal Kurtuluş Komitesi'nin siyasal emellerine uygun düşmekteydi. Ama bu infaz, geçmişe özlem duyan faşistlerin gözünde, *Duce*'nin kişiliği çevresinde oluşmaya başlayan efsa-

neye uygun bir gizem kazandı ve böylesine acele bir ortadan kaldırmanın gerçek nedenleri konusunda az ya da çok fantezi ürünü varsayımların güvenilirlik kazanmalarına katkıda bulundu. Gerçekten de, Dongo mahkemesinin verdiği cezanın, Mussolini'nin, *ventennio* tarihinin birçok noktasını derinlemesine araştırıp aydınlatacak bir yasal mahkeme önüne çıkarılmasını engellemiş olduğu doğrudur. Ayrıca, kaçağın yanında götürmüş olduğu değerli belgelerin -bu arada gerçekten var olduğu sanılan bir g ncenin- ve hâlâ birçok kişinin Como g l n n dibinde yattığına inandığı varsayımsal "hazine"nin ortadan kaybolmasına yol açmıştır.

SONUÇ

İtalya'ya güç ve büyüklük kazandırması beklenen faşizm, ulusu tarihinin en büyük felaketine sürüklemişti. Mussolini'nin yirmi yıllık despotluğunun bilançosu, son derece açıklayıcıydı: Çalışma ve toplama kamplarında ölmüş 40 000'i aşkın sivil ve asker; savaş sonucunda resmen ölü ya da kayıp olarak açıklanmış 444 523 kişi. 1945'te sanayi üretimi 1938'dekinin dörtte birini, tarım üretimi de 1938'dekinin yarısını pek az geçmekteydi. Otarsi yönetimi dış ticareti yok etmiş, altın rezervleri tükenmiş, maliye anarşiye sürüklenmişti ve enflasyon ile işsizlik sürekli artmaktaydı.

Birleşmiş Milletler'le imzalanan Paris Antlaşması'nın (10 Şubat 1947) ekonomiyle ilgili maddeleri nispeten yumuşak olmakla birlikte, sömürgelerin yitirilmesini ve ülke topraklarından bir bölümünün Fransa (Tende, Brigue ve Cenis yaylası) ile özellikle Yugoslavya'ya (Trieste dışında İstria bölgesi) bırakılmasını onaylıyordu. Müttefikler, Yukarı Adige'nin Avusturya'ya geri verilmesine karşı çıktılar. Alman asıllı göçmenlerden bir bölümü yeniden bölgeye yerleştirildi; bu da, 5 Eylül 1946'da imzalanan Grüber-de Gasperi antlaşmalarının tam olarak çözemediği yeni bir azınlıklar sorunu yarattı.

Ama uğranılan manevi zarar çok daha büyüktü. Faşist propaganda bütün bir kuşağı etkilemişti ve karanlık *ventennio* yıllarını görüşlerinden geri adım atmadan geçirmeyi başarmış birkaç siyasetçinin yol göstericiliğinde, yeni bir "yurttaşlık" bilinci oluşturmak gerekiyordu.

Halkoylarnasının sonuçlarına uygun cumhuriyetçi kurumların Anayasa'yla oluşturulmasından sonra, İtalya yıkıntılarını onarmaya girişti. Toparlanma öylesine çabuk oldu ki, 1950'den sonra, bir "ekonomik mucize"den söz edilmeye başlandı. Ama 1963'ten başlayarak, ekonomik büyümenin yavaşlaması, 1953'ten başlayarak müzminleşmiş olan "merkez-sol" hükümetlerinin istikrarsızlığını daha da artırdı. 1958'deki toplumsal ve siyasal çalkantılar, o tarihten sonra genç cumhuriyeti temellerine kadar sarsan bir bunalımın başlangıç belirtileri oldu. şiddet, rüşvetle yozlaşma, gizli derneklerin (Mafia ve Camorra) eylemleri, devlete karşı komplolar (oğunlukla ordunun ve yönetimin üst kadrolarında suç ortakları vardı) ortamında, "parlamento dışı" aşırı solun ve yeni-faşist aşırı sağın muhalefeti doludizgin gelişti.

Faşizmin mirasçısı- 1946 aralığında, üyeleri Salò Toplumsal Cumhuriyeti'nin kadrolarından ve yandaşlarından oluşan yarı-gizli *İtalyan Toplumsal Hareketi* (M.S.İ.) kuruldu. Uygulamada bütün yurttaşlar faşist harekete katılmak zorunda kalmış olduklarından, faşistleri tasfiye hareketi İtalya'da sınırlı oldu. Fransa'da olduğu gibi sistemli bir hareket özelliği almadı ve bazı yazarların on binlerce kurbandan söz etmiş olmalarına karşın, resmî açıklamaya göre, faşist hareketin önde gelenlerinden cezalandırılanların sayısı 1 732'ydi.

M.S.İ. başlangıçta, siyasal partiden çok, faşizme bağlı olanların yardımlaşma amacıyla kurdukları bir dernek özelliği taşıyordu. Ama Kurtuluş'un yarattığı coşku dalğası yatıştıktan sonra "*squadracilar*"ı andıran genç üyelerinin etkileyici gösterileri, *Duce*'nin eski yandaşlarını, üye sayısını artırmaya yöneltti. 1948 nisanı seçimlerinde M.S.İ., 525 000 oy, yani toplam oyların %2'sini aldı. Aynı yıl Napoli'de birinci kongresini, 1949 haziranında da Roma'da ikinci kongresini yaptı.

Bunun üstüne sol partiler ve Scelba'nın hristiyan demokrat hükümeti, partinin kapatılmasını ve toplantılarının yasaklanmasını sağlamayı başardılar. Ama bu baskı eylemi, M.S.İ. yandaşlarının belirli bir ölçüde artmasını sağladı ve faşistler 1955 haziranındaki milletvekili seçimlerinde, 1 582 000 oy, yani toplam oyların %5'ini aldılar. O tarihten başlayarak da, aşağı yukarı aynı oranı korudular (1958'de 1 407 000 oy [%4,8]; 1963'te 1 569 000 oy [%5,1]; 1968'de 1 414 914 oy [%4,4]). Faşist hareketin yandaşları, diktatörlük "özlemi çekenler"den, Toplumsal Cumhuriyet'in eski savaşçılarından, savaşta ölenlerin akrabalarından, eski rejimin yüksek görevlilerinden ve *ventennio*'nun sona ermesinden çok sonra doğmuş, "parlamento dışı" aşırı solcularla şiddetle çatışan genç üyelerden oluşmaktadır Dış gösterilerinde, Mussolini döneminin simgelerini ve terminolojisini korumaktadır. Salò Cumhuriyeti'ninkinden esinlenmiş programı, toplumsal ve "devrimci" olma savındadır. Aslıdaysa parti, aşırı sağcı bir kuruluştur. Siyasal seçimlerde sürekli kararsızlık göstererek, 1950'den önce kralcılarla (cumhuriyetçi olduğunu açıklamasına karşın) ittifak yapmış, sonra 1952-53'te birkaç yerel muhafazakâr akımı destekleyerek, üyelerinden hristiyan demokratlara oy vermelerini istemiştir. M.S.İ. mali yönden büyük toprak sahiplerinin oluşturduğu ekonomik gruplar ve bazı sanayiciler tarafından desteklenmektedir. Geçmişi olduğundan daha güzel gösteren bir görüşün ya da anlamı karışık bir devrimci ideolojinin tutsağı olan üyeleri, eylemlerini gün geçtikçe daha çağdışı kılan çelişkiler içinde sıkışmışlardır. Savoia sülalesinin tahttan uzaklaştırılması, iç rekabetlerle parçalanmış kralcı kuruluşların (Ulusal Monarşi Partisi, Halkçı Monarşi Partisi, Monarşi Birliği, İtalyan Demokrat Partisi) gerilemelerine yol açmıştır. Krallık yandaşı bütün partiler, 1948 milletvekili seçimlerinde topluca, oyların

%6,9'unu, 1953'te %4,8'ini, 1963'te %1,7'sini ve 1968'de %1,3'ünü alabilmişlerdir. Aralarından etkinliği sürdürebilen tek parti olan Monarşi Birliği İtalyan Demokratik Partisi, gün geçtikçe neo faşizme yaklaşmış ve sonuçta, uygulamada ona katılmış, 7 Mayıs 1972 seçimlerinde "Ulusal Sağ" adı altında ortak liste hazırlayan bu iki parti, 2 894 789 oy, yani toplam oyların %5,7'sini alarak, oylarını 1968 seçimlerindeki orana 1 400 000 oy artırmış ve Senatör sayısını iki katına çıkararak, Millet Meclisi'nde de 25 milletvekilliği fazla elde etmiştir. Bununla birlikte, bu gelişme sonraki yıllarda, yeni faşistlerin ve önderleri Giorgio Almirante'nin bekledikleri boyuta ulaşamamıştır. Partinin onuncu kongresinde, M.S.I.'nin dağıtılıp yerine Ulusal Sağ partisinin kurulması kararlaştırılmıştır. O sırada kendi verdiği sayılarla 7 560 bölümde ve 501 federasyonda toplanmış üyelerinin sayısı 400 000 olan, 26 senatörü, 56 milletvekili, 155 il merkezi üyesi ve 2 953 belediye meclisi üyesi bulunan M.S.I. -Ulusal Sağ, kendini komünist tehlikeye karşı tek çözüm göstererek katıldığı 20 Haziran 1970 seçimlerinde kesin bir gerileme göstermiştir. Seçim kampanyası sırasında militanlarının giriştikleri eylemler, seçmenlerinden bir bölümünü ürkütmüş ve Senato seçimlerinde ancak 2 088 313 oy (toplam oyların %6,8'i; 15 senatör çıkararak 11 senatörlük yitirdi), Millet Meclisi seçimlerinde de ancak 2 243 849 oy (toplam oyların %6,1'i; 35 milletvekili çıkararak, 21 milletvekilliği yitirdi) alabilmiştir.

3-4 Haziran 1979 seçimlerinde gerilemesi artmış ve milletvekili seçimlerinde toplam oyların %5,9'unu (30 milletvekili çıkararak 5 milletvekilliği yitirdi), Senato seçimlerinde de toplam oyların % 5,7'sini (13 senatör çıkararak, 2 senatörlük yitirdi) alabilmiştir. 26-27 Haziran 1983 seçimlerinde oy sayısını yeniden artıran (milletvekili seçimlerinde %6,8 [42 milletvekili çıkararak,

12 milletvekilliği kazandı]; Senato seçimlerinde % 7,3 [18 senatör çıkararak, 3 senatörlük kazandı) M.S.I. - Ulusal Sağ, Avrupa Parlamentosu seçimlerinin de gösterdiği gibi, oy sayısını, toplam oyların %7'si dolayında yerleştirmeyi başarmıştır: 10 Haziran 1979 seçimlerinde oyların %6,5'u (5 milletvekilliği); 14 Haziran 1984 seçimlerinde oyların %5,4'ü (4 milletvekilliği).

1987 Senato seçimlerinde oyların %7,3'ünü (2 senatörlük yitirdi), milletvekili seçimlerindeyse oyların %6,8'ini (7 milletvekilliği yitirdi) almıştır. İtalyan devletini temelden tehdit edecek bir güçte değildir; ama ülkenin sıkıntılı siyasal koşulları içinde bir huzursuzluk ögesi olarak kalmayı sürdürmektedir.

Siyaset bölümü**3 Faşizmler***Henri Michel***10 Türkiye'de Çok Partili Hayata Geçiş***Taner Timur***12 Burjuvazi***Régine Pernoud***13 Özyönetim***Henri Arvon***16 Muhafazakârlık***Philippe Beneton***17 Anarşizm***Henri Arvon***20 Seçim Sistemleri***Jean-Marie Cotteret/Claude Emeri***21 Devrimler Sosyolojisi***André Clément Decoufle***27 Baltık Ülkeleri***Pascal Lorot***48 Irkçılık***François de Fontette***59 Kuzey-Güney İlişkileri***Christian Comeliau***72 Körfezin Tarihi ve Jeopolitiği***Charles Zorgbibe***94 Yıldızlar Savaşı***C. de sa Rego/F. Tonello***112 AGİK***Emmanuel Decaux***114 Çağdaş Japon Siyasal Düşüncesi***Pierre Lavelle***117 Uluslararası İlişkiler Tarihi***Severine Pacteau/François-Charles Mougel***137 Anarko-Kapitalizm***Pierre Lemieux***138 Uluslararası Alanda İnsan Hakları***Jean-Luc Mathieu***143 Siyasal Rejimler***Maurice Duverger***152 Birleşmiş Milletler***Charles Chaumont***Felsefe bölümü****28 Varoluşçuluk***Paul Foulquie***80 Estetik***Deniz Huisman***110 Descartes ve Rasyonalizm***G. Rodis-Lewis***128 Materyalizm***Olivier Bhoç***129 Karl Popper***Jean Baudouin***148 Hegel ve Hegelcilik***Jacques d'Hondt***160 Stoacılık***Jean Brun***Eğitim bölümü****50 Osmanlı Eğitim Tarihi***Necdet Sakaoglu***58 Eğitim Felsefesi***Olivier Reboul***71 Cumhuriyet Dönemi Eğitim Tarihi***Necdet Sakaoglu*